

**AKTUELNOSTI 44
2023**

AKTUELNOSTI
Časopis Banja Luka College-a
Prvi put pokrenut 1996.g.
Časopis ima naučnu orijentaciju

Glavni i odgovorni urednik:
Prof. dr Slavica Išaretović, slavica.isaretovic@blc.edu.ba,
Banja Luka College tel. + 387 51 433 010

Zamjenik glavnog i odgovornog urednika:
Prof. dr Svetlana Dušanić-Gačić, svetlanadg@blc.edu.ba,
Banja Luka College tel. + 387 51 433 010

Redakcioni odbor:
Prof. dr Mladen Miroslavljević; Prof. dr Nenad Novaković;
Prof. dr Boris Damjanović; Doc. dr Zorana Agić; Doc. dr Nikola Novaković

Lektor i korektor:
Mr Vesna Đurović, Banja Luka College

Uredništvo:
Prof. Dr. & Dr. Honoris Causa Sabahudin Hadžalić, DY Patil International University,
Akurdi/Pune, India;
Dr Malči Grivec, Fakultet za upravljanje, poslovanje in informatiko Novo Mesto, Slovenija;
Prof. dr Miloš Babić, redovni profesor na katedri za medije, Fakultet za menadžment u
Sremskim Karlovacima, Srbija;
Prof. dr Vedada Baraković, redovni profesor na odsjeku žurnalistika Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Tuzli, Bosna i Hercegovina;
Prof. dr Ljubomir Zuber, redovni professor na Univerzitetu za poslovni inžinjering i
menadžment, Banja Luka;
Prof. dr Mihajlo Manić, Fakultet za diplomaciju i bezbjednost, Union Univerzitet-Nikola
Tesla, Beograd, Srbija;
Prof. dr Dragor Zarevski, Institut za sociološko, političko pravna istraživanja, Skopje,
Republika Severna Makedonija;
Doc. dr Gordana Nikolić, dekanesa Visoka poslovna škola PAR, Rijeka, Hrvatska;
Doc. dr Viara Naidenova, Filološki fakultet, Plovdivski univerzitet „Paisi Hilendarski“
Bugarska;
Prof. Lidija Stefanovska rukovodilac BAS Instituta za menadžment u Bitolju i profesor na
Poslovnoj akademiji Smilevski BAS Skopje, Makedonija

ISSN 0354-9852 (Print)
ISSN 2566-3496 (Online)

Časopis izlazi dva puta godišnje u štampanoj i online verziji. Online izdanja se nalaze na
web stranici www.aktuelnosti.blc.edu.ba.

Rješenjem Ministarstva informacija Republike Srpske, broj 01-492/ od 23.12.1996.
g. časopis »Aktuelnosti« Banja Luka, upisan je u Registar javnih glasila pod brojem

Časopis Banja Luka College-a

AKTUELNOSTI

broj 44

BLC
Banja Luka College

Banja Luka, 2023.

SADRŽAJ

ESTIMATING NITROGEN MINERALIZATION IN SOILS BY USING ENSEMBLES OF REGRESSION MODELS <i>Stevanče Nikолоски</i>	7
UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA FINANSIJSKA TRŽIŠTA U PERIODU 2020-2022. GODINE <i>Milica Lakić</i>	21
SREĐIVANJE I GRUPISANJE STATISTIČKIH PODATAKA: TEMELJ EFIKASNOG ISTRAŽIVAČKOG PROCESA <i>Zorana Agić</i>	31
KOMPARACIJA UREĐENJA BRČKO DISTRINKTA BIH I WASHINGTON D.C.-A <i>Željko Petrović</i>	39
NOVI MEDIJI – NOVI IZAZOV ZA NOVINARSTVO I NOVINARE <i>Slavica Išaretović</i>	55
TRŽIŠTE KRIPTO VALUTA U REGIONU SA OSVRTOM NA ZAKONSKU REGULATIVU <i>Milica Lakić</i>	63
KORUPCIJA I NJEN UTICAJ NA RAZVOJ LOKALNE ZAJEDNICE <i>Dobrila Kaurin</i>	77
ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЕ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ АУСТРОУГАРСКЕ <i>Ede Mađar</i>	93
KREATIVNE INDUSTRIJE U DOBA DIGITALIZACIJE <i>Maja Vojinović Ana Jevtović</i>	125

ESTIMATING NITROGEN MINERALIZATION IN SOILS BY USING ENSEMBLES OF REGRESSION MODELS

Stevanče Nikолоски¹

Abstract

Nitrogen (N) mineralization converts organic N into inorganic forms that can be taken up by plants, promoting plant growth and efficient crop yield. Soils with high organic N mineralization require less N fertilizer. Soil N supply varies by soil type and depends on management and environmental conditions, which affects the efficiency of added N fertilizers. In our study, we used chemical, physical, and diagnostic soil properties to predict potential N mineralization in soils. Data included 93 permanent pasture sites throughout Ireland sampled between 2012 and 2014. We used several tree-based ensemble regression methods to predict soil mineralizable N potential. Among the methods tested, random subspaces showed the highest predictive performance with a correlation coefficient of approximately 0.9.

Keywords: *N-mineralization, ensemble models, regression, random subspaces, random forests*

OCENJEVANJE MINERALIZACIJE DUŠIKA V TLEH Z UPORABO ANSAMBLOV REGRESIJSKIH MODELOV

Povzetek

Mineralizacija dušika (N) preobrazi organski N v anorganske oblike, primerne za rastlinsko absorpcijo, kar omogoča rast rastlin in učinkovito proizvodnjo pridelkov. Tla, ki skozi mineralizacijo organske snovi zagotavljajo velike količine rastlinam dostopnega N, potrebujejo manj gnojila N na enoto pridelka. Zaloga N v tleh se lahko močno razlikuje med različnimi vrstami

¹ Lecturer at University of Novo mesto Faculty of Economy and Informatics , Novo mesto, Slovenia;
e-mail: stevance.nikолоски@uni-nm.si

tal in je odvisna od upravljanja tal in okoljskih razmer. Poznavanje zaloge N v tleh bo izboljšalo učinkovitost uporabe dodanega gnojila N. V tej študiji smo uporabili 41 različnih kemičnih, fizikalnih in diagnostičnih lastnosti tal za napoved potencialne mineralizacije N v tleh. Podatki opisujejo 93 vzorcev pašnikov po Irskem, vzorčenih med letoma 2012–2014. Za napoved potenciala mineralizacije N smo uporabili več drevesnih ansambelskih metod za regresijo. Med testiranimi metodami so se najbolje odrezali naključni podprostori s korelacijskim koeficientom približno 0.9.

Ključne besede: *N-mineralizacija, modeli ansamblov, regresija, naključni podprostori, naključni gozdovi*

INTRODUCTION

The conversion of soil organic matter into simpler compounds is an important mechanism that promotes plant growth and leads to crop yields. This is because this process releases nutrients that can be readily absorbed. Most of the nitrogen (N) in the soil is in organic form. The transformation of this organic nitrogen, which is mainly carried out by soil microbes, plays a crucial role in the soil nitrogen cycle (Galloway et al., 2008; Chen et al., 2020). Soil chemical properties can be determined by laboratory tests, including its chemical composition and potential. Key chemical properties include cation exchange capacity, soil pH, percent base saturation, and organic carbon, nitrogen, and salinity content. Physical properties refer to tangible aspects of the soil that can be directly observed or measured, such as its stratification, texture (consisting of clay, silt, and sand), depth, colour, texture, porosity, and density (Chen et al., 2020). Sometimes, soil sampling at certain remote sites is challenging due to lack of resources or time. In such cases, classification of soil based on diagnostic characteristics is more feasible. These characteristics result from expert evaluation of the soil, often combining physical attributes. They're usually measured using established soil classification methods such as the World Reference Base (WRB) for Soil Resources (WRB, 2015), with ratings usually expressed in qualitative terms such as low (0), medium (0.5), or high (1).

The importance of diagnostic features to soil experts is a topic of great interest (Bednarek et al., 2014). Why, one might ask, are these features so important? When classifying soils, experts often use the entirety of the horizons down to a certain depth. If one delves into the terminology, a 'soil horizon' refers to specific layers within a soil profile. These horizons are usually parallel to the earth's surface and are a clear indication of the dynamics of soil formation in certain areas. The differences and nuances in soil properties from one horizon to another are accurately captured by diagno-

stic features. These features thus provide a holistic view of the overall properties of the soil and ensure that no detail, no matter how small, is overlooked. In contrast, soil properties that can be measured in the laboratory focus predominantly on samples from the uppermost soil horizon. Relying solely on these laboratory-measured properties can lead to an incomplete or distorted understanding of the comprehensive nature of soil. This underscores the central role that diagnostic characteristics play in the field of soil science.

In our study, we will use two datasets provided by TEAGASC, Ireland, with data collected for the national project ISIS (Irish Soil Information System) (Creamer et al., 2007). The first dataset consists of attributes describing chemical and physical properties of the soil, and the second dataset consists of six diagnostic attributes and their pairwise multiplication. The main task in this work is to predict the value of N mineralization using either chemical and/or physical soil properties or diagnostic attributes, and to investigate the significance of chemical and physical soil properties in explaining N mineralization.

In the rapidly developing field of predictive modelling, machine learning ensemble models have gained considerable attention due to their application in regression analyses. Ensemble models combine multiple individual models to produce a comprehensive and often more accurate prediction than would be possible with a single model alone (Kocev et al., 2013). In the context of soil and environmental science, the random forest algorithm is considered one of the most advanced methods. As an ensemble learning method, the Random Forest aggregates the decisions of a large number of decision trees to produce a more robust and accurate prediction (Breimann, 2001). Its ability to process large datasets with higher dimensionality, account for nonlinear relationships, and provide insights into feature importance makes it particularly valuable for environmental studies where complicated interactions and complex structures are common. The use of such advanced machine learning techniques paves the way for new insights and refined predictions in soil and environmental research, and highlights the potential and importance of integrating computational methods into traditional scientific fields.

We have run several tree-based Ensembles models for regression and compared their predictive performance with the state-of-the-art Random Forest method. In addition to Random Forest, we will use Bagging (Breimann, 1996), Random Subspaces (Ho, 1998), and a combination of Bagging and Random Subspaces (Panov & Džeroski, 2007). These models are very efficient in terms of predictive performance. However, a major drawback of ensemble models is that they are not interpretable (Kocev et al., 2013). We compare a

correlation coefficient (r), coefficient of determination (r^2), and root mean squared error (RMSE) as performance measures.

MATERIALS AND METHODS

Dataset description

The original dataset is created for two types of datasets: soil physical and chemical properties and diagnostic features. In the following subsections, we will describe the attributes of both dataset types. It consists of 93 samples measured on agricultural soils in Ireland (Creamer et al., 2007).

Our dataset consists of twenty different descriptive attributes measured in the laboratory based on physical and chemical properties of the soil. The main target variable is N mineralization (mgN kg^{-1}), which is the laboratory- measured value of N on dry soil. All physical and chemical attributes are listed in Table 1 below.

#	Soil property type	Attribute name	Attribute description	Type of variable
1.	Chemical	N-mineralization	Lab measured value of N on a dry soil. Unit mgN kg^{-1}	Target
2.	Chemical	LandForm	Land form	Descriptive
3.	Chemical	LANDUSEType1	Type of land use	Descriptive
4.	Chemical	Na	Amount of sodium in the soil	Descriptive
5.	Chemical	K	Amount of potassium in the soil	Descriptive
6.	Chemical	Mg	Amount of magnesium in the soil	Descriptive
7.	Chemical	Ca	Amount of calcium in the soil	Descriptive
8.	Chemical	Base Saturation	Percentage of base saturation	Descriptive
9.	Chemical	Cation Exchange Capacity	The number of exchangeable cations per dry weight that a soil is capable of holding, and that is available for exchange with the soil water solution	Descriptive
10.	Chemical	Total Nitrogen	Percentage of total nitrogen	Descriptive
11.	Chemical	Total Carbon	Percentage of total carbon	Descriptive
12.	Chemical	Organic Carbon	Percentage of organic carbon	Descriptive
13.	Chemical	pH_Water	Acidity of the water in the soil	Descriptive
14.	Chemical	Fe_Active	Amount of active iron in the soil. Unit $\text{g} \cdot \text{kg}^{-1}$	Descriptive
15.	Chemical	Al_Active	Amount of active aluminium in the soil. Unit $\text{g} \cdot \text{kg}^{-1}$	Descriptive
16.	Chemical	Mehlich_P	Mehlich phosphorus. Unit mg/L^{-1}	Descriptive
17.	Physical	Sand 200-005mm	Sand particles in mass of soil. Unit % w/w	Descriptive

18.	Physical	Silt 0002 - 005mm	Silt particles on mass of soil. Unit % w/w	Descriptive
19.	Physical	Clay < 0002mm	Clay particles in mass of soil. Unit % w/w	Descriptive
20.	Physical	Bulk Density	Total dry mass per volume of soil. Unit g/cm ³	Descriptive
21.	Physical	Drainage Map Class	Natural drainage capacity of the soil	Descriptive

Table 1. Physical and chemical soil properties data attributes (Creamer et al., 2007).

The diagnosis-based dataset contains six different diagnostic attributes and pairwise multiplications and squares based on the correlation between these attributes obtained through expertise. Irish soil scientists and soil experts have selected these diagnostic attributes as the most representative for classifying Irish soils (Creamer et al., 2007). In total, we will use 21 attributes in a descriptive space. The objective is the same as in the feature dataset given in Table 1. The diagnostic features of the soil samples and all their replicates are the following: Wetness (W), Organic matter (OM), Depth (D), Argillicility (A), Spodicity (Sp), Calcareous (Ca), W×OM, W×A, W×Sp, W×Ca, OM×D, OM×A, OM×Sp, OM×Ca, D×Ca, A×Sp, A×Ca, W², OM², A², Sp².

The values of the combined diagnostic properties (from 7-21) are obtained by multiplying the values of the corresponding individual diagnostic properties. The main diagnostic features can take values of 0, 0.5, and 1, so the combined diagnostic features can take values of 0, 0.25, 0.5, and 1.

In total, our learning dataset consists of 41 descriptive attributes, which are divided into three different groups as described previously, and a target attribute N-mineralization, which is the main predictor in our experimental scenarios.

In the following, we present the experimental setup we use to simulate all scenarios.

Experimental setup

To build data mining predictive models for soil N mineralization, we used the following three data sets:

- Soil chemical and physical properties only,
- Diagnostic features and
- Combination of diagnostic features and chemical/physical properties of the soil.

In our work, the analyzes were performed in seven different scenarios based on the type of attributes. Three scenarios are based only on chemical and physical soil attributes, one is based only on diagnostic data, and three are based on a combination of attributes and diagnostic attributes. Scenario 1 consists of attributes constructed from soil chemical properties only, Scenario 2 consists of physical properties only, and Scenario 3 consists of chemical and physical attributes. Scenario 4, Scenario 5, and Scenario 6 consist of a combination of diagnostic attributes with chemical, physical, and both chemical and physical attributes, respectively. Scenario 7 is based only on soil diagnostic attributes. The defined scenarios and all combinations of characteristics are summarized in Table 2.

	mg N kg ⁻² dry soil	21 Diagnostic Features	Drainage Map class	Bulk Density g/cm ³	Clay_W/W	Silt_W/W	Sand_W/W
Scenario 1 (Chem)							
Scenario 2 (Phys)							
Scenario 3 (Chem+Phys)							
Scenario 4 (Chem + Diag)							
Scenario 5 (Phys+Diag)							
Scenario 6 (Chem + Phys + Diag)							
Scenario 7 (Diag)							
LANDUSEType1							
Landform							

Table 2. List of all different scenarios in our experimental setup

Next, we present how the parameters are tuned in all the data mining algorithms used. In the bagging method, we use the M5P model tree algorithm as the base classifier for variance reduction (Onyari & Ilunga, 2013). We also use the M5P model tree algorithm as a base classifier in Random Subspaces. When combining Bagging and Random Subspaces, we make two different parameter settings. In the first case, we use Bagging as the main classifier and set Random Subspaces as the base classifier that uses M5P model trees for variance reduction (Panov & Džeroski, 2007). In the second case, we use Random Subspaces as the main classifier and employ Bagging as the base learner in it, which uses the M5P model tree algorithm. For the Random Forest algorithm, we also use the default setting (i.e., 100 iterations, number of features = $\lceil \log_2(|D|) + 1 \rceil$, where $|D|$ is the cardinality of the description space D and maxDepth = 0 (unbounded)). Note that in all ensemble methods we build a tree with maximum depth, i.e., we use unpruned trees with at most one instance in a leaf to achieve complete splits.

Data mining algorithms

In this chapter we will present all the data mining techniques we use to analyse our datasets. All experiments are performed using the software package WEKA (WEKA, accessed 14 Oct 2023).

- **Model and regression trees (M5P)**

For numerical prediction, a model tree is used that stores on each leaf a linear regression model that predicts the value of the class of instances that reach the leaf. The linear regression models on the leaves predict continuous numerical attributes. They resemble piecewise linear functions, and when they are finally combined, a non-linear function is obtained (Onyari & Ilunga, 2013). The goal is to construct a model that relates a target value of the training cases to the values of their input attributes. The quality of the model is generally measured by the accuracy with which it predicts the target values of the unseen cases. The algorithm for building a regression tree is very similar to an algorithm for building a model tree. The only difference is in the tree leaves. In the regression tree model we have continuous numerical values on the leaves, but in the model tree we have a linear regression model on the tree leaves. For detailed information, see M5 model and regression trees (Witten & Frank, 2011; Quinlan, 1992; Wang & Witten, 1996).

- **Ensembles methods**

In machine learning, ensemble methods use multiple learning algorithms to achieve better predictive performance than would be possible with any one of the individual learning algorithms. In this chapter, we introduce bootstrap aggregation (bagging), random subset, and random forest as the most popular ensemble methods.

Bagging: Predictor bagging is a method of generating multiple versions of a predictor and using them to obtain an aggregated predictor. Aggregation averages over the versions when the prediction is a numeric target, and performs plurality voting when the target is a class. The bagging method (bootstrap aggregate) (Breimann, 1996) creates a bootstrap sample by randomly drawing N instances from the training set D with replacement and creates a base classifier C_i using the bootstrap sample and all the features in F. Repeat this process t times and create the final classifier C^* from C_1, C_2, \dots, C_t , where the output of C^* is the class most predicted by its classifiers, with ties resolved randomly. The ensemble modeling process, i.e., the bagging algorithm, is shown in Figure 1.

Random Subspaces: Ho (1998) proposed an ensemble method, the random subspace method (RSM). In this method, the training set is modified in the same way as in the bagging method. However, this modification is performed in the feature space rather than the sample space. Based on a randomly selected subset of the feature set F , each classifier C_i is created with all training instances. After t classifiers are created, the prediction of C^* is formed as a simple majority voting of the predictions of C_1, C_2, \dots, C_t .

To improve the performance of existing ensemble methods, Panov and Džeroski (2007) developed an ensemble construction scheme in which new learning sets are generated based on both bagging and random subspaces. In this combined method, the training set is modified in two ways. First, the modification is performed by bootstrap repetitions in the training set. Then, modification is performed in the feature space (as in RSM) for each bootstrap replicate. Similarly, modification can first be performed on a training set by taking random subspaces in the feature space and then performing bootstrap repetitions for each training sample in a random subspace.

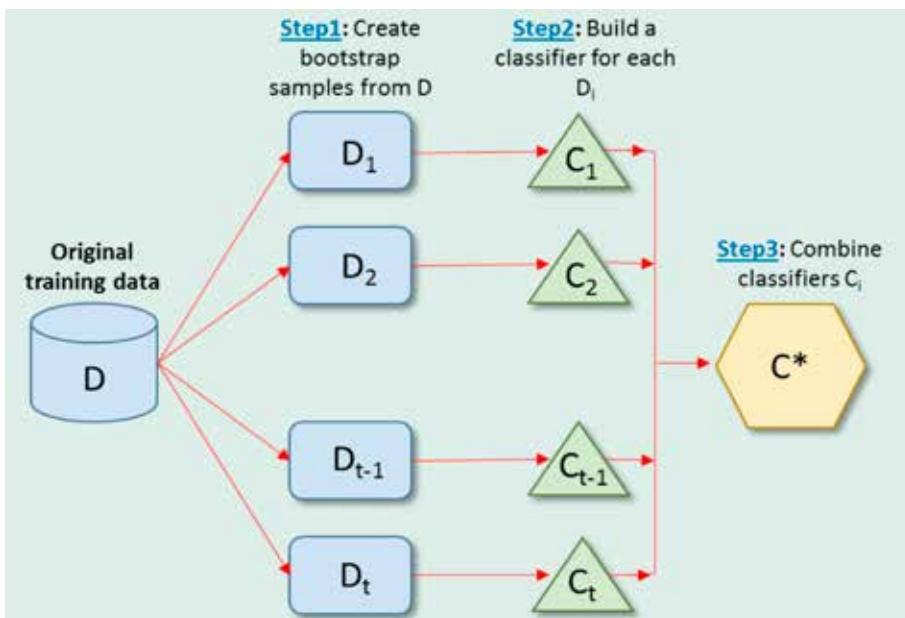


Figure 1. Ensemble modeling - Bagging

Random forests: Breiman (2001) proposed Random Forests, which add an additional layer of randomness to bagging. In addition to constructing each tree using a different bootstrap sample of the data, random forests change the way classification or regression trees are constructed. In standard

trees, each node is partitioned based on the best partition among all variables. In a Random Forest, each node is split based on the best among a subset of predictors randomly selected at that node. This somewhat counterintuitive strategy proves to be very powerful and robust to overfitting compared to many other classifiers, including discriminant analysis, support vector machines, and neural networks (Breimann, 2001). In addition, the algorithm is very user-friendly because it has only two parameters (the number of variables in the random subset at each node and the number of trees in the forest), and is usually not very sensitive to their values.

The random forest algorithm (for both classification and regression) proceeds as follows (Liaw & Wiener, 2002):

1. Draw n_{tree} bootstrap samples from the original data.
2. For each of the bootstrap samples, create an untrimmed classification or regression tree with the following modification: At each node, rather than choosing the best split among all predictors, a random sample of m_{try} of the predictors and the best split among these variables is chosen. (Bagging can be considered a special case of random forests when $m_{\text{try}} = p$, the number of predictors.)
3. Predict new data by pooling the predictions of the n_{tree} trees (i.e., majority decisions for classification, average for regression).

Evaluation measures

Validation of the obtained models was performed by 10-fold cross-validation. More precisely, the whole dataset is first randomly divided into 10 convolutions. Then, 9 convolutions are used for training and the remaining one is used for testing. The procedure is repeated 10 times so that each fold is used exactly once as a test set. The results reported represent the average of all 10 runs. We use the Pearson correlation coefficient (r), coefficient of determination (r^2), and root mean square error (RMSE) as measures of power. For two quantitative variables X and Y , for which n pairs of measurements (x_i, y_i) are available, the Pearson correlation coefficient (r) gives a measure of the linear relationship between X and Y .

The formula is given below:

$$r_{xy} = \frac{n \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{\sqrt{n \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2} \sqrt{n \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2}}$$

It is often difficult to interpret r when one is not familiar with the expected values of r . A more appropriate measure when the interest is on the dependence of Y on X is the coefficient of determination (r^2). It measures the proportion of the variation in Y that is explained by X , and is often expressed as a percentage. The regression line predicts the average value of Y associated with a given X value. Note that a measure of the dispersion of Y values around this average value is also required. To do this, we use the root mean square error (RMSE). To calculate the RMSE, you must first determine the residuals. Residuals are the difference between the actual values and the predicted values. We denote them by $\hat{y}_i - y_i$, where y_i is the observed value for the i -th observation and \hat{y}_i is the predicted value. They can be positive or negative because the predicted value underestimates or overestimates the actual value. Squaring the residuals, averaging the squares, and taking the square root yields the RMSE. Then we use the RMSE as a measure of the dispersion of the y -values around the predicted y -value, i.e.,

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - y_i)^2}{n}}$$

RESULTS AND DISCUSSION

In this chapter, we present the results of the experiments conducted in seven different settings (scenarios) based on the type of attributes in the dataset. The first three scenarios are based on the attributes of the dataset (chemical, physical attributes and both), the fourth, fifth and sixth scenarios are a combination of the first three plus diagnostic attributes and the last one is based on diagnostic attributes only. In the software tool WEKA we perform the following ensemble algorithms: Bagging, Random Forest, Random Subspaces, Combination of Bagging and Random Subspaces. The summary of the obtained results for Pearson correlation coefficient (r), coefficient of determination (r^2) and root mean square error (RMSE) are shown in Figure 2 below. As a baseline method, we use a random forest of regression trees, one of the most popular modern machine learning algorithms in the field of soil and environmental sciences.

From the results shown in Figure 2, we find that the best predictive performance is obtained in scenarios where chemical properties are present in combination with other properties. This means that of all the attributes considered in this study, the subset of attributes describing soil chemical

properties is the most informative and therefore the most important for predicting N mineralization.

		Scenarios						
		1	2	3	4	5	6	7
		Chemical	Physical	Chemical + Physical	Chemical + Diagnostics	Physical + Diagnostics	Chemical + Physical + Diagnostics	Diagnostics
Bagging	r	0.8747	0.6018	0.8776	0.8760	0.6499	0.8780	0.5599
	r^2	0.7651	0.3622	0.7702	0.7674	0.4224	0.7709	0.3135
	RMSE	155.8533	254.6232	154.4187	155.1873	242.3833	154.2029	264.8046
RandomSubspaces	r	0.8934	0.5883	0.8926	0.8911	0.6412	0.8961	0.5837
	r^2	0.7982	0.3461	0.7967	0.7941	0.4111	0.8030	0.3407
	RMSE	144.6227	260.6976	145.2470	145.9623	243.8929	143.1109	258.0179
Random Forest	r	0.8172	0.3077	0.8213	0.8117	0.5527	0.8198	0.5903
	r^2	0.6678	0.0947	0.6745	0.6589	0.3055	0.6721	0.3485
	RMSE	186.3977	304.1259	186.4726	193.1707	264.8921	192.5550	262.0367
Bagging + RandomSubspaces	r	0.8886	0.5649	0.8889	0.8686	0.5750	0.8917	0.6184
	r^2	0.7896	0.3191	0.7901	0.7545	0.3306	0.7951	0.3824
	RMSE	146.1925	264.0116	146.8096	158.7727	260.1420	145.5426	250.2805
RandomSubspaces + Bagging	r	0.8759	0.5649	0.8629	0.8966	0.6824	0.8949	0.5963
	r^2	0.7672	0.3191	0.7446	0.8039	0.4657	0.8008	0.3556
	RMSE	154.6022	265.7098	162.9111	144.3638	234.1431	144.3055	255.0676

Figure 2. Summary of obtained results for Pearson correlation coefficient (r), coefficient of determination (r^2) and root mean squared error (RMSE) for all methods we use in seven different scenarios

We can see that the Random Subspaces algorithm performs above average in three out of seven scenarios. Random Subspaces in combination with Bagging performs above average in two scenarios, and Bagging in combination with Random Subspaces performs above average in one scenario. In scenario 7, using diagnostic properties with bagging in combination with random subspaces, we obtained the following values for model accuracy: Pearson correlation coefficient $r = 0.6184$, coefficient of determination $r^2 = 0.3824$, and RMSE = 250.2805, with 10-fold cross-validation. We obtained the worst predictive performance across all scenarios for our baseline. All in all, we can conclude that Random Subspaces are used as an Ensemble algorithm in combination with Bagging. The best results for the performance measures are obtained in Scenario 4 using chemical and diagnostic features, i.e., $r = 0.8966$, $r^2 = 0.8039$, and RMSE = 144.3638. As expected, the worst results are obtained when using only physical features (Scenario 2), as well as when using diagnostic features. The best overall accuracy is obtained by using all three types of features, i.e., Scenario 6.

CONCLUSION

In this study, we have shown that soil N mineralization can be successfully predicted by data mining models built from data describing soil chemical properties. The best prediction performance obtained with a 10-fold cross-validation and expressed with a correlation coefficient (r) of 0.8966 and a coefficient of determination (r^2) of 0.8039 with the random subspace algorithm is very reliable (Figure 2) when all soil properties are considered in combination with diagnostic features. There is no significant difference in the predictive performance of models obtained only from chemical properties ($r = 0.8934$, $r^2 = 0.7982$, and RMSE = 144.6227) with random subspaces. This is very important information for professionals for practical reasons, since in this case they do not need to perform additional assessments to obtain values for diagnostic features and other irrelevant physical properties of the soil to make a prediction for N mineralization. This saves a lot of time and increases efficiency. If we consider only the physical properties of the soil or only the diagnostic features, we can find that they do not outperform the models obtained from the chemical attributes. In general, the prediction performance of the models obtained with diagnostic features is low (correlation coefficient in the range of [0.55,0.62]), so they are not so reliable for predicting N mineralization.

From the data mining point of view, we can conclude that in our experiments the best prediction performances are obtained with the random subspaces algorithm either alone or in combination with bagging in almost all scenarios. This algorithm outperformed the state-of-the-art Random Forest algorithm. The main problem with ensemble methods is the visual interpretation of the models, making it impossible to present this model to experts. However, the performance is crucial to use the models programmatically, especially in creating maps to assess N mineralization.

For further analysis, it can be very useful if biological properties of the soil are included in the data sets to see their importance in predicting soil N mineralization. Also, different datasets should be used to confirm our conclusion on the importance of chemical properties in predicting soil N mineralization. In addition, to interpret the ensemble models, we can use feature ranking methods to rank the descriptive features according to their importance and influence on the predictor. The latter will compromise the black-box properties of ensemble methods and increase their popularity among soil scientists and experts.

BIBLIOGRAPHY

- Bednarek, W., Dresler, S., Tkaczyk, P., & Hanaka, A. (2014). Physicochemical properties of surface soil layer after the flood in the middle Vistula River Valley. *Journal of Elementology*, 19.
- Breimann, L. (1996). Bagging predictors. *Machine Learning*, 123-140.
- Breimann, L. (2001). Random forests. *Machine Learning*, 45, 5-32.
- Chen, Y., Xu, Z., Feng, K., Yang, G., Fu, W., & Chen, B. (2020). Nitrogen and water addition regulate soil fungal diversity and co-occurrence networks. *Journal of Soils Sediments*, 20, 3192–3203.
- Creamer, R., Simo, I., Reidy, B., Carvalho, J., Fealy, R., Hallett, S., . . . Schulte, R. (2007). *Irish Soil Information System Synthesis Report*. Johnstown Castle, co. Wexford, Ireland: Environmental Protection Agency.
- Demsar, J. (2006). Statistical comparisons of classifiers over multiple data sets. *Journal of Machine Learning Research*, 7, 1-30.
- Friedman, M. (1940). A comparison of alternative tests of significance for the problem of m rankings. *Annals of Mathematical Statistics*, 86-92.
- Galloway, J., Townsend, A., Erisman, J., Bekunda, M., Cai, Z., Freney, J., . . . Sutton, M. (2008). Transformation of the Nitrogen Cycle: Recent Trends, Questions, and Potential Solutions. *Science*, 320, 889–892.
- Ho, T. K. (1998). The Random Subspace Method for Constructing Decision Forests. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 832-844.
- Kocev, D., Vens, C., Struyf, J., & Džeroski, S. (2013). Tree ensembles for predicting structured outputs. *Pattern Recognition*, 46(3), 817-833.
- Liaw, A., & Wiener, M. (2002). Classification and Regression by Random Forest. *R News*, 2, 18-22.
- Onyari, E. K., & Ilunga, F. M. (2013). Application of MLP Neural Network and M5P Model Tree in Predicting Stream flow: A Case Study of Luvuvhu Catchment, South Africa . *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 11-15.
- Panov, P., & Džeroski, S. (2007). Combining bagging and random subspaces to create better ensembles . *International Symposium on Intelligent Data Analysis*, 118-129.
- Quinlan, J. (1992). Learning with continuous classes. *5th Australian Joint Conference on Artificial Intelligence*, (pp. 343-348). Singapore.
- WEKA. (2023, 10 14). *WEKA Software tool for Data Mining*. Retrieved from <http://www.cs.waikato.ac.nz/ml/weka/>
- Witten, H., & Frank, E. (2011). *Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Technique, 3rd Edition*. San Francisco, USA: Morgan Kaufmann Publishers.
- WRB. (2015). *World reference base for soil resources 2014. International soil classification system for naming soils and creating legends for soil maps*. Rome: FAO United Nations.
- Y. Wang, & I. H. Witten. (1996). Induction of model trees for predicting continuous classes. *9th European Conference on Machine Learning*. Springer.

UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA FINANSIJSKA TRŽIŠTA U PERIODU 2020- 2022. GODINE

Milica Lakić¹

Sažetak

Razmjere ove krize, posljedice i njeni efekti su u velikoj mjeri vidljivi na tržištima kapitala širom svijeta, pa tako i u Republici Srpskoj i izabranim zemljama regiona u toku 2021.-2022. godine. Tržište kapitala Republike Srpske u klasifikaciji tržišta najbliže pripada grupi tzv. rubnih nerazvijenih tržišta. Rubna tržišta predstavljaju grupu tržišta u razvoju koja imaju manju tržišnu kapitalizaciju i likvidnost od grupe razvijenijih tržišta, u osnovi ih karakteriše relativna otvorenost i dostupnost za strane investitore ali i moguća veća ekonomска i politička nestabilnost, potencijalni veći dugoročni povrat i mala korelacija sa drugim tržištima kapitala, te su dodatno opterećena efektima navedene krize. U ovim uslovim malim berzama je jako teško da funkcionišu samostalno. Kovid kriza i njen uticaj na performanse tržišta prinosa sredstava, vrijednosti indeksa, obima trgovanja, rizika imovine, neizvjesnosti, nestabilnosti Bosne i Hercegovine i odabranih zemalja (Srbija i Crna Gora) bilježe slične rezultate poput ostalih tržišta, što će u ovom radu biti prikazano.

Ključne riječi: finansijska tržišta, berzanski indeksi, tržišna kapitalizacija, berza

Abstract

The extent of this crisis, its consequences and its effects are largely visible on capital markets around the world, including in the Republic of Srpska and selected countries in the region during 2021-2022. years. The capital market of the Republika Srpska in the classification of markets most closely belongs to the group of so-called marginal underdeveloped markets. Marginal markets represent a group of developing markets that have lower market capitalizati-

¹ University PIM, Faculty of Economics, Despota Stefana Lazarevića bb, 78000 Banja Luka, mlclaki@gmail.com

on and liquidity than the group of more developed markets, they are basically characterized by relative openness and accessibility for foreign investors, but also possible greater economic and political instability, potential higher long-term returns and low correlation with other capital markets , and are additionally burdened by the effects of the aforementioned crisis. In these conditions, it is very difficult for small exchanges to function independently.

The Covid crisis and its impact on the performance of the asset yield market, index value, trading volume, property risk, uncertainty, instability of Bosnia and Herzegovina and selected countries (Serbia and Montenegro) recorded similar results as other markets, which will be shown in this paper.

Keywords: financial markets, stock market indices, market capitalization, stock market

UVOD

Cilj istraživanja da se teorijski definiše i empirijski istraže performanse tržišta kapitala, ukupnog prometa na berzama, kretanju berzanskih indeksa odnosno utvrditi uticaj i nastale posljedice od kovid krize na odabranim finansijskim tržištima uz preduzete mjere tokom pandemije uz sve njihove specifičnosti i karakteristike.

Empirijskim istraživanjem utvrđićemo kretanje ovih parametara tokom 2021-2022. godine na izabranim berzama i komparativnom metodom utvrditi uticaj kovid krize na ekonomije, poređenjem tržišne kapitalizacije, ukupnog prometa, indeksa tokom i poslije pandemije.

U radu su korišćenje statističke metode uz prikupljanje podataka iz relevantnih izvora i klasifikovanje istih koje prikupljaju i objavljaju ovlašćene i nadležne institucije, metoda deskripcije, metoda komparacije, analiza i sinteza dostupne literature. Podaci za berze i tržište kapitala su prikupljeni za period od 2019. do 2022. godine, prikupljeni iz izvještaja nadležnih za nadzor i kontrolu tržišta kapitala i berzi, izvještaja o radu pojedinačnih navedenih berzi, izvještaja i publikacija Narodne banke Srbije, kao i dodatni izvor statistika centralnih banaka odabralih država. Cilj ovog istraživanja je objektivan i pouzdan prikaz podataka uz navedene metode rada. Iz svega navedenog u radu mogu se izdvojiti glavna (osnovna) hipoteza i pomoćne hipoteze istraživanja.

Glavna hipoteza je: Na finansijskim tržištima odabralih zemalja došlo je do pogoršanja, odnosno očiglednog pada performansi prinosa sredstava, prometa, vrijednosti berzanskih indeksa tokom 2021.-2022. godine uz povećanje neizvjesnoti i nestabilnosti pod uticajem ekonomskih posljedica kovid krize.

Na banjalučkoj berzi došlo je do pogoršanja performansi tržišta prinosa sredstava, vrijednosti indeksa, obima trgovanja, tokom 2021.-2022. godine uz povećanje neizvjesnoti i nestabilnosti pod uticajem ekonomskih posljedica kovid krize.

Mjere koje su države odabranih zemalja preuzimale tokom kovid krize da bi zaštitile svoju ekonomiju amortizovale su veće gubitke na tržištu kapitala.

SPECIFIČNOSTI FINANSIJSKIH TRŽIŠTA ODABRANIH ZEMALJA

Finansijski sektor BiH ima specifičnu strukturu, kakva se rijetko susreće u zemljama slične veličine i geografske lokacije. Karakteristike i specifičnosti su sledeće: specifičan oblik fiskalnog federalizma, Centralna banka kao currency bord, specifična struktura bankarskog sektora sastavljenog od dva bankarska sistema i specifičan oblik decentralizovane supervizije poslovnih banaka sa dvije nezavisne agencije za bankarstvo, specifično berzansko poslovanje koje je decentralizovano sa dvije berze, dvije nezavisne komisije za hartije od vrijednosti i dva centralna registra hartija od vrijednosti. Odborne zemlje u radu imaju različitu monetarnu politiku, Crna Gora je evroizovana zemlja, dok Srbija vodi politiku kontrolisanog fluktuirajućeg kursa nacionalnih valuta. Samo je Srbija mogla reagovati preko tzv. kamatnih kanala, dok u BiH ne postoji ta mogućnost.

Sama organizacija i specifična struktura finansijskog tržišta u BiH prilikom donošenja mjera tokom kovid krize ima svoje specifičnosti, ali jedno je sigurno da se reagovalo sve u zaštiti ekonomije i očuvanju ekonomske stabilnosti države. Prvi pokazatelji i potvrde stigle su od međunarodnih kreditnih agencija tokom 2022. godine (www.cbbh.ba & Kreditni rejting BiH, 2022). Agencija za ocjenu kreditnog rejtinga Standard & Poor's u februaru 2022. godine potvrdila suvereni kreditni rejting „B sa stabilnim izgledima“. BiH u julu iste godine Agencija Moody's Investors Service potvrdila suvereni kreditni rejting „B3 sa stabilnim izgledima“. Kreditni rejting B3, odnosno B koji su Bosni i Hercegovini potvrdile ove agencije ukazuje da Bosna i Hercegovina ima špekulativnu kreditnu sposobnost sa veoma visokim kreditnim rizikom odnosno ne investicioni nivo.

Agencije za ocjenu dugoročnog kreditnog rejtinga Moody's Investors Service i Standard & Poor's su sa potvrđenim dugoročnim kreditnim rejtingom Ba2/stabilan i BB+/stabilan ukazale za Republiku Srbiju da ima kreditnu sposobnost sa špekulativnim elementima, znatan kreditni rizik, a za Crnu Goru dugoročni kreditni rejting B1/stabilan i B/stabilan ukazale da ima

špekulativnu kreditnu sposobnost sa visokim kreditnim rizikom odnosno ne investicioni nivo. (www.cbbh.ba & Kreditni rejting BiH, 2022)

Aktuelni kreditni rejting Bosne i Hercegovine		
Opis	Moody's Investors Service	Standard & Poor's
Rejting	B3 / stabilni izgledi	B / stabilni izgledi
Datum	22.07.2022.	04.02.2022.
Aktivnost	Potvrđen rejting	Potvrđen rejting

Tabela 1. Aktuelni kreditni rejting Bosne i Hercegovine (www.cbbh.ba & Kreditni rejting BiH, 2022)

Država	Dugoročni rejting / Izgled	
	Moody's Investors Service	Standard & Poor's
Bosna i Hercegovina	B3 / stabilan	B / stabilan
Crna Gora	B1 / stabilan	B / stabilan
Srbija	Ba2 / stabilan	BB+ / stabilan

Tabela 2. Pregled dugoročnog rejtinga odabranih zemalja okruženja podaci preuzeti sa (www.cbbh.ba & Kreditni rejting BiH, 2022)

Iz svega navedenog možemo da zaključimo da je Republika Srbija ocijena sa najvišim kreditnim rejtingom od strane agencija među odabranim zemljama za ovaj rad. Inače BiH ima najniži kreditni rejting među zemljama u regionu.

Struktura sva tri finansijska sistema odabranih zemalja bankocentričnog tipa je, a neadekvatan odnos prema štednji i investicijama imaju značajan uticaj na to da privredna društva koja imaju potrebu za novim kapitalom i dalje nedovoljno koriste tržište kapitala kao primarni izvor finansiranja sopstvenog razvoja.

KRETANJA NA TRŽIŠTU KAPITALA U PERIODU 2020.-2022- GODINE

Beogradska berza je jedna od najstarijih berzi koje analiziramo u radu.

godi-na	Promet RSD	Promet EUR	Broj transakcija	BELEX15		BELEXline	
				Vrednost	Promena	Vrednost	Promena
2022.	38.296.960.014	325.934.838	22.760	824,61 	0,47%	1.739,86 	1,65%
2021.	41.231.194.976	350.679.870	18.743	820,78 	9,64%	1.711,57 	9,29%
2020.	48.752.234.621	414.647.537	18.098	748,61 	-6,62%	1.566,03 	-9,31%
2019.	91.918.041.860	780.641.971	31.115	801,69 	5,25%	1.726,82 	8,65%

Tabela 3. Statistika Beogradske berze (Statistika BG Berze)

Ukupan promet ostvaren na Beogradskoj berzi u 2022. godini iznosi 325.934.838 miliona EUR i za 1,9% je manji u odnosu na prethodnu godinu.

U 2021. godine ukupan promet je manji za 15,43% u odnosu na 2020. godinu, dok je ukupan promet u kriznoj ili ti pandemija godini bio manji za 46,88% u odnosu na 2019. godinu. Beogradska berza nije uspjela ni u 2022. godini da realizuje ukupan promet i približi se realizaciji ukupnog prometa iz 2019. Godine. Realizovan ukupan promet u 2022. godini manji je za 58,25% u odnosu na 2019. godinu.

Sa stanovišta segmenta tržišta i vrste finansijskih instrumenata, najveći dio prometa ostvaren je na Listing-u regulisanog tržišta oko 96%, uglavnom od trgovine obveznicama oko 77% od ukupnog prometa. (Srbije, 2023) U 2022. godini ukupno je zaključeno 22.760 transakcija, što predstavlja povećanje od 21,43% u odnosu na uporedni period prethodne godine, ali ni dalje se ne dostiže broj transakcija iz 2019. godine, i u odnosu na 2019. godine smanjene su za 26,85%. Možemo samo reći da broj transakcija od 2020- 2022. godine u kontinuitetu se povećava.

Berzanski indeksi i njihovo kretanje vrijednost indeksa BELEXline povećala se u 2022. godini za 1,65%. Belexline je opšti reprezent kretanja svih akcija kojima se trguje na Beogradskoj berzi. Kretanje cijena akcija kojima se trguje kontinuiranim metodom posmatramo kroz indeks BELEX15, kao opšteg reprezenta kretanja cijena blue-chip akcija kojima se trguje na regulisanom tržištu, povećao se u 2022. godini za 0,45% (Statistika BG Berze).

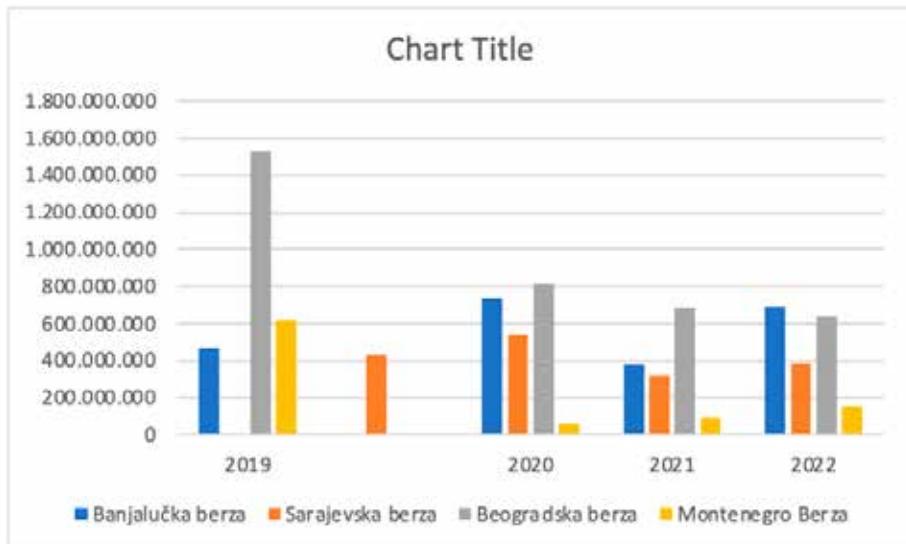
	Banjalučka berza	Sarajevska berza	Beogradska berza	Montenegro berza
2019	472.133.341	430.924.474	1.526.802.986	620.442.100
2020	734.019.198	541.031.721	810.980.092	61.157.370
2021	377.797.070	321.094.651	685.870.210	90.612.364
2022	688.424.491	383.737.987	637.473.134	152.456.179

Tabela 4. Uporedni prikaz ukupnog prometa na Banjalučkoj berzi sa zemljama iz regiona u periodu od 2019. - 2022. godine (u KM) (RS, 2023)

Na osnovu podataka o ostvarenom redovnom prometu i tržišnoj kapitalizaciji, 2022. godina može se okarakterisati kao godina rasta aktivnosti na tržištu kapitala Republike Srpske u odnosu na prethodnu godinu. Stanje na tržištu kapitala Republike Srpske u 2022. godini, uzimajući u obzir veličinu i razvijenost tržišta, ima slične karakteristike kao tržišta zemalja u regionu. Javna ponuda obveznica i trezorskih zapisa značajno su djelovali na ostvareni ukupan promet na Banjalučkoj berzi u 2022. godini (76,3%), dok je promet obveznicama i trezorskim zapisima činio 90,9% ukupno ostvarenog prometa. (berza B. , 2023)

Na Banjalučkoj berzi ostvaren je ukupan promet 688.424.491 u 2022. godine, i u odnosu na prethodnu godinu veći je za 82,2%. Ne možemo se pohvaliti sa realizovanim prometom u 2021. godini jer je smanjen za 48,53

u odnosu na 2020. godinu kada je berza ostvarila svoj najveći promet, očigledno da je ovo godina stagniranja privredne aktivnost i posljedica kovid krize. (RS, 2023)



Slika 1 Uporedni prikaz ukupnog prometa na Banjalučkoj berzi sa zemljama iz regionala u periodu od 2019. - 2022. godine (u KM) (RS, 2023)

Pored toga, u 2021. godini ukupno ostvareni promet na Banjalučkoj berzi veći je od ukupno ostvarenog prometa na Sarajevskoj berzi, kao i pret-hodne godine. Ostvaren je najveći promet na Banjalučkoj berzi tokom 2020. godine, i za 55,46% više nego u 2019. godini, a do realizaciji ovog prometa došlo je do prikupljanja sredstava od strane Vlade Republike Srpske, lokalnih jedinica i preduzeća. Moramo da naglasimo da i dalje primat u trgovaju tokom 2020. godine imaju obveznice i trezorski zapisi i učestvuju sa 74,28% u ukupnom prometu. (RS, 2023)

Na Sarajevskoj berzi-burzi ostvaren je ukupan promet od 383.737.986,74 KM, što čini 37,34% od ukupnog prometa koji je ostvaren na BH berzama. U 2021. godini na Sarajevskoj berzi-burzi ostvaren je ukupan promet od 321.094.651,41 KM, što čini 46,09 % od ukupnog prometa koji je ostvaren na BH berzama. U 2020. godini na Sarajevskoj berzi-burzi ostvaren je ukupan promet od 541.031.721,05 KM, što čini 43,94 % od ukupnog prometa koji je ostvaren na BH berzama. U 2019. godini na Sarajevskoj berzi-burzi ostvaren je ukupan promet od 430.924.473,98 KM, što čini 47,72 % od ukupnog prometa koji je ostvaren na BH berzama. (www.sase.ba, 2022.) Na

Kotaciji obveznica, promet ostvaren u 2022. godini iznosio je 39,55% od ukupno ostvarenog redovnog prometa. (www.sase.ba, 2022.)

Na Banjalučkoj berzi se računaju dva indeksa i to indeks akcija BIRS i indeks obveznica ORS. Berzanski indeks BIRS je u 2022. godini imao rast od 25,9% a njegova vrijednost na dan 31.12.2022. iznosila je 840,88 poena. (RS, 2023)

Indeks obveznica Republike Srpske (ORS) određuje se za obveznice koje emituje Republika Srpska. Indeks obveznica Republike Srpske ORS je u 2022. godini imao rast od 3%, u 2021. godini zabilježio je od 15,8%. (berza B. 2023)

Promjene indeksa u %				
Tržište	Indeks	2020	2021	2022
Federacija BiH	SASX-10	-11,7	10,4	4,1
Srbija	BELEX15	-6,6	9,6	0,5
Republika Srpska	BIRS	-6,7	15,8	25,9

Tabela 5. Uporedni prikaz promjene indeksa u periodu 2020 - 2022. Godine

Kretanja berzanskih indeksa posmatranih tržišta tokom 2020. Godine ostvarile su pad, dok u 2022. godini posmatranih tržišta došlo je do rasta indeksa. Najveći rast indeksa bio je u Republici Srpskoj 25,9%, Federaciji BiH 4,1% i neznatan oporavak i rast na tržištu Srbije.

Uporedni prikaz tržišne kapitalizacije odabranih berzi

	Banjalučka berza	Sarajevska berza	Beogradska berza	Montenegro Berza
2019	3.786.287.076	5.578.965.613	9.474.701.237	76.633.080.283
2020	4.010.843.379	5.300.867.356	8.706.778.987	78.589.400.937
2021	4.146.365.136	5.536.418.753	8.873.120.427	74.480.003.598
2022	4.717.993.055	5.998.702.610	6.827.874.069	76.244.299.047

Tabela 6. Uporedni prikaz tržišne kapitalizacije na Banjalučkoj berzi sa zemljama iz regiona u periodu od 2019. do 2022. godina (u KM), uradena na osnovu preuzetih podataka iz izvještaja za pojedina tržišta.

Ukupna tržišna kapitalizacija svih hartija od vrijednosti kojima se trguje na Banjalučkoj berzi na dan 31.12.2022. godine za 13,8% više nego na kraju 2021. godine.

Na tržištu kapitala Republike Srpske došlo je do rasta tržišne kapitalizacije u 2021. godini, što u našem regionu bilježe sva posmatrana tržišta kapitala. U 2021. godini u javnim ponudama na Banjalučkoj berzi dominiraju javne ponude trezorskih zapisa, što čini 53,92% ukupnog iznosa sredstava prikupljenih javnim ponudama (RS, Izvještaj o stanju na tržištu HoV za 2021. godinu, 2022). Na osnovu podataka dostupnih u izvještaju vidljivo je da je učešće nerezidenata u kupovnom prometu u 2022. godini 5,84% što je za

78,9% manje u odnosu na prethodnu godinu. S druge strane, učešće nerezidenata u prodajnom prometu u 2022. godini iznosilo je 6,94%, što je za 80,9% manje nego u prethodnoj godini. (RS, Izvještaj o stanju na tržištu hartija od vrijednosti za 2022. godinu, 2023). Vrijednost tržišne kapitalizacije je oscilirala u okviru od -0,76% do +2,21% u periodu od januaru do novembra 2022. godine. Vrijednost tržišne kapitalizacije na kraju 2021. godine iznosila je 3188749147,75€ te se u odnosu na taj period na kraju 2022. godine u ovom djelu bilježi rast od 11,67%. (Gore, 2023) Vrijednost tržišne kapitalizacije je oscilirala u okviru od -1% do +3% u 2021. godini. Vrijednost na kraju godine je bila praktično ista kao na početku godine (rast od 0,3%). (CG, 2022). U 2022. godini nastavljeni su pozitivni trendovi iz prethodne godine naročito u pogledu prometa na Montenegroberzi koji je za 68% veći u odnosu na prethodnu godinu, rasta indeksa MNSE10 i MONEX od 32% odnosno 43%, te tržišne kapitalizacije od 11%. (Gore, 2023)

Ukupan promet ostvaren na Montenegroberzi u 2022. godini iznosi 78 miliona EUR i za 68% je veći u odnosu na prethodnu godinu. Berzanski indeks MNSE10 bilježi povećanje od 32% a berzanski indeks MONEX bilježi povećanje od 43%. (Gore, 2023) U odnosu na prethodnu godinu struktura tržišta ukazuje na povećano interesovanje za hartije od vrijednosti, naročito akcija, na regulisanom tržištu Montenegroberze dok je zabilježen pad prometa državnih obveznica i akcija investicionih fondova u odnosu na 2021. godinu.

Vrijednosti indeksa Montenegroberze zabilježili su slična kretanja u prva tri kvartala 2021. godine. Do kraja maja indeksi su rasli i dostigli vrijednost oko 12-13% veći u odnosu na početak godine. Nakon toga vrijednosti indeksa osciliraju na nižim vrijednostima. Na kraju godine vrijednost indeksa MONEX naglo pada za 8% dok indeks MNSE10 ostaje na nivou većem nego na početku godine. (CG, 2022)

ZAKLJUČAK

Na početku našeg istraživanja postavili smo glavni cilj da se teorijski definiše i empirijski istraže performanse tržišta kapitala, ukupnog prometa na berzama, kretanju berzanskih indeksa odnosno utvrditi uticaj i nastale posljedice od kovid krize na odabranim finansijskim tržištima uz preduzete mјere tokom pandemije uz sve njihove specifičnosti i karakteristike. Utvrdili smo glavnu i pomoćne hipotezu što smo i potvrdili.

Na Banjalučkoj berzi tokom 2020. godine došlo je do pada kretanja indeksa BIRS, a tokom 2021. godine dolazi do rasta, da bi u 2022. godini BIRS imao rast od 25,9%, za razliku od SASX10 indeksa na tržištu Federacije BIH koji bilježi rast od 4,1%. Berzanski indeksi posmatranih tržišta ostvarili su pad vrijednosti tokom 2020.godine. Ovdje govorimo o rastu kretanja ber-

zanskih indeksa, tokom izabranih godine, ali i na osnovu podataka o ostvarenom redovnom prometu i tržišnoj kapitalizaciji, pa se 2022. godina može okarakterisati kao godina rasta aktivnosti na tržištu kapitala Republike Srpske u odnosu na prethodnu godinu. U 2021. godini ostvaren je na Banjalučkoj berzi ukupan promet koji je smanjen za 48,53 u odnosu na 2020. godinu kada je berza ostvarila svoj najveći promet. Na Beogradskoj berzi i Sarajevskoj smanjen je promet u 2022. godini u odnosu na prethodnu godinu. Moramo da naglasimo da i dalje primat u trgovovanju tokom istraživanog perioda imaju obveznice i trezorski zapisi. Sve ovo naprijed izneseno potvrđuje glavnu hipotezu da je na finansijskim tržištima odabranih zemalja došlo do pogoršanja, odnosno očiglednog pada performansi prinosa sredstava, prometa, vrijednosti berzanskih indeksa tokom 2021.-2022. godine uz povećanje neizvjesnoti i nestabilnosti pod uticajem ekonomskih posljedica kovid krize.

Potvrđujemo i pomoćne hipoteze da je na Banjalučkoj berzi došlo do pogoršanja performansi tržišta prinosa sredstava, vrijednosti indeksa, obima trgovanja, tokom 2021-2022. godine uz povećanje neizvjesnoti i nestabilnosti pod uticajem ekonomskih posljedica kovid krize jer nije uspjela još da dostigne realizovan promet iz 2020. godine. Očigledno da su mjere donesene od strane odabranih država tokom kovid krize za finansijska tržišta imale pozitivne efekte i amortizovale su veće gubitke na tržištu kapitala.

Osnivanje fonda za pomoć privredi Republike Srpske i odobravanje moratorijuma na plaćanje kredita na period od najmanje tri mjeseca, predstavlja svakako najznačajniju mjeru Vlade Republike Srpske u cilju ublažavanja negativnih posledica kovid krize. Srbija je reagovala brojnim monetarnim i regulatornim mjerama, a NBS donijela je sledeće mjerne u vrijeme pandemije: smanjenjem referentne kamatne stope u vrijeme pandemije od marta do decembra 2020. godine četiri puta, moratorijum na otplatu obaveza po osnovu kredita i proizvoda sličnih kreditima, što se pokazalo kao efektivna mjeru za prevazilaženje potencijalnih privremenih problema s likvidnošću.

LITERATURA

- www.belex.rs
- www.blberza.com
- www.cbbh.ba
- www.secbs.gov.ba
- www.sase.ba
- www.sec.gov.rs
- www.scmn.me

SREĐIVANJE I GRUPISANJE STATISTIČKIH PODATAKA: TEMELJ EFIKASNOG ISTRAŽIVAČKOG PROCESA

Zorana Agić¹

Sažetak

Rad istražuje ključnu ulogu sređivanja i grupisanja statističkih podataka u procesu statističkog istraživanja. U svakodnevnom životu, prikupljanje i organizacija podataka su od suštinskog značaja za donošenje zaključaka i prognoza. Statistika pruža metode za analizu podataka i otkrivanje korisnih informacija. Statističko istraživanje prolazi kroz četiri faze: priprema, prikupljanje podataka, sređivanje i prikazivanje podataka, te analiza i interpretacija rezultata. Sređivanje i grupisanje podataka su ključni koraci u ovom procesu. Grupisanje podataka u statističke serije omogućava bolje razumevanje strukture podataka i karakteristika pojave. Sređivanje i grupisanje statističkih podataka su neophodni koraci za kvalitetno statističko istraživanje. Kako se količina dostupnih podataka povećava, pravilno rukovanje podacima postaje još važnije u procesu donošenja odluka.

Ključne riječi: statistika, statistički podaci, sređivanje podataka, statističko istraživanje

Abstract

The paper explores the pivotal role of sorting and grouping statistical data in the process of statistical research. In everyday life, data collection and organization are essential for drawing conclusions and making predictions. Statistics provides methods for data analysis and discovering valuable insights. Statistical research involves four stages: preparation, data collection, data sorting and presentation, and analysis and interpretation of results. Data sorting and grouping are crucial steps in this process. Grouping data into statistical series enhances the understanding of data structure and the characteristics of phenomena. Sorting and grouping statistical data are indispensable for high-quality statistical research. As the volume of available data

¹ doc. dr Zorana Agić, Visoka škola „Banja Luka College“, e-mail: zorana.agic@blc.edu.ba

increases, proper data handling becomes even more critical in the decision-making process.

Keywords: statistics, statistical data, data sorting, statistical research

UVOD

U svakodnevnom životu prikuplja se veliki broj podataka, a statistika daje način njihovog organizovanja i omogućava donošenje zaključaka prilikom predviđanja budućih događaja. Složenost savremenih aktivnosti, količina dostupnih podataka i informacija sve više zahtijevaju primjenu statističkih metoda i alata koji mogu da pomognu u otkrivanju korisnih informacija koje se kriju u ovim izvorima podataka, a imaju potencijal da znatno podržavaju donošenje različitih odluka. U skladu sa tim, pojedini autori statistiku definišu kao nauku o podacima koja se bavi prikupljanjem, klasifikacijom i interpretacijom kvantitativnih podataka uz primjenu teorije vjerovatnoće za analizu i procjenu parametara populacije (Bradley, 2007, str. 6).

Statistika je posebna naučna disciplina koja u svrhu realizacije postavljenih ciljeva istraživanja na organizovan način prikuplja, selektuje, grupiše, prikazuje i vrši analizu informacija ili podataka, te interpretira rezultate sprovedene analize (Biljan - August, Pivac, & Štambuk, 2009, str. 1). Ona obuhvata postupke i procedure prikupljanja, kompilacije, obrade i analize podataka o svim grupama i razvoj sličnih metoda mjerenja, modela i statističkih klasifikacija u okviru uzorkovanja (Kuebler & Mackie, 2006, str. 6).

Statistika se, kao naučni metod, može podijeliti na teorijsku i primjenjenu. Teorijska statistika se ne bavi stvarnim podacima, već definiše i nadograđuje opšte pojmove i naučne okvire, dok primjenjena statistika koristi teorijske i naučne statističke pojmove u analizi stvarnih podataka iz različitih područja (Biljan - August, Pivac, & Štambuk, 2009, str. 2). Posljednjih godina, sve više se koristi primjenjena statistika koja se dalje dijeli na deskriptivnu i analizičku statistiku (inferencijalnu statistiku). Deskriptivna statistika se sastoji od metoda za prikupljanje, obradu i prikazivanje podataka korištenjem tabela, grafikona i sumarnih mjera, o čemu će biti riječi u nastavku rada.

PROCES STATISTIČKOG ISTRAŽIVANJA

Statističko istraživanje podrazumijeva niz postupaka sa određenim ciljem, predmetom, statističkom jedinicom i obilježjima, koji podrazumijeva primjenu metoda i postupaka u različitim aktivnostima ispitivanja određene varijabilne pojave. Statističko istraživanje vrši se na jednom skupu elemen-

ta koji se naziva statistički skup ili populacija i na svakom elementu tog skupa „mjeri“ se određeno svojstvo koje se naziva statističko obilježje.

U statističkoj analizi često se dešava da potpuno obuhvatanje skupa nije moguće, te se ispituje samo dio statističkog skupa i na osnovu osobina elemenata tog dijela donose se zaključci o cijelom statističkom skupu. Takav dio statističkog skupa naziva se uzorak i on se koristi da bi se uopštavanjem dobijenih informacija iz uzorka došlo do informacije o nepoznatim karakteristikama tog skupa u cjelini.

Cilj istraživanja je da se opišu pojave iz okruženja i da se utvrde zakonitosti koje vladaju među njima. U cjelokupnom okruženju najveći broj pojave su pojave masovnog karaktera koje mogu biti opisane jedino preko velikog broja numeričkih i opisnih informacija koje se odnose na pojedine elemente posmatrane pojave. Svrha sprovodenja statističkog istraživanja je da se dobiju informacije i/ili da se istraže karakteristike populacije (Agić & Dušanić Gačić, 2021). Statističko istraživanje je često skupa i dugotrajna procedura, a za uspješno sprovođenje neophodno je da se ona dobro organizuje i sistematski prati. Zbog toga se za svako istraživanje formuliše detaljan plan istraživanja u kome se svaka faza detaljno opiše, precizno se definišu metode koje će se koristiti u pojedinim fazama i obavlja se priprema za njihovu promjenu.

STATISTIČKI PODACI – TEMELJ KVALITETNOG ISTRAŽIVANJA

Cjelokupan proces statističkog istraživanja može se podijeliti u četiri faze i to:

1. priprema statističkog posmatranja,
2. prikupljanje podataka,
3. sređivanje i prikazivanje podataka,
4. analiza podataka i interpretacija rezultata.

Prva faza koja se odnosi na statističko posmatranje predstavlja organizованo prikupljanje statističkih podataka (Biljan - August, Pivac, & Štambuk, 2009, str. 4) i veoma je značajna za cjelokupan proces istraživanja. Od kvaliteta prikupljenih podataka zavise i konačni rezultati istraživanja.

Prikupljanje statističkih podataka

Nakon precizno definisanog zadatka, cilja i predmeta istraživanja, potrebno je pristupiti prikupljanju statističkih podataka. Svako prikupljanje podataka podrazumijeva mjerjenje koje predstavlja pridruživanje brojeva ili određenih oznaka jedinicama skupa, prema određenom pravilu. U zavisno-

sti od obima istraživanja organizaciju prikupljanja podataka može sprovesti jedna osoba, grupa istraživača ili cjelokupno osoblje neke specijalizovane ustanove kojoj je to osnovna djelatnost. Kvalitet prikupljenih podataka zavisi od specifikacije istraživanja, instrumenata istraživanja, uslova istraživanja, kao i od stava i ponašanja davalaca podataka (Šekarić, 2010, str. 6).

Prema izvoru iz koga potiču, statistički podaci se dijele na primarne i sekundarne. Primarni podaci prikupljaju se neposrednim posmatranjem karakteristika elemenata statističkog skupa u skladu sa unaprijed definisanim ciljevima statističkog istraživanja. Sekundarni podaci se pribavljaju iz već postojećih baza podataka različitih državnih ustanova (statistički zavodi, centralna banka, ministarstva i slično), preduzeća, poslovnih banaka i osiguravajućih društava.

Sređivanje i grupisanje podataka

Prikupljeni statistički podaci u svom izvornom obliku često nisu pregledni, pa ih je neophodno srediti na određeni način. Sređivanje statističkih podataka predstavlja uređivanje podataka o jedinicama skupa po svakom obilježju. Sređivanje podataka se može vršiti ručno i mašinski, pomoću različitih kompjuterskih programa. Danas se ručno sređivanje podataka skoro i ne koristi jer zahtijeva vrijeme, potpunu koncentraciju angažovanog osoblja i dodatnu kontrolu rada, kako bi se isključile greške ljudskog faktora (nepažnja, previd, pogrešan unos i slično). Savremena statistička obrada podataka vrši se pomoću računara čime se ostvaruju značajne uštede vremena, povećava se tačnost, a pojava grešaka se znatno smanjuje.

Sređivanje statističkih podataka može biti centralizovano i decentralizovano. Centralizovano sređivanje podataka vrši se na jednom mjestu, dok se decentralizovano sređivanje vrši u mjestima posmatranja i prikupljanja podataka. U slučaju većih statističkih istraživanja koristi se i kombinovano sređivanje podataka, u kome se jedan dio poslova vrši decentralizovano, a drugi centralizovano, radi bržeg obezbjeđenja rezultata.

Jedna od najvažnijih metoda sređivanja podataka je metoda grupisanja (Biljan - August, Pivac, & Štambuk, 2009, str. 9). Grupisanje podataka predstavlja raščlanjivanje statističkog skupa na određeni broj podskupova, koji se međusobno ne preklapaju. Pri tome, neophodno je poštovati pravilo da se svaki podatak mora razvrstati u grupe, kao i pravilo da jedan podatak može pripadati samo jednoj grupi. Sređivanjem i grupisanjem podataka dobijaju se nizovi statističkih podataka prema jednom ili više obilježja, ili prema vremenu. Povremeno se desi da se grupisanjem gube pojedinačne informacije o elementima statističkog skupa, tako da prilikom formiranja statističkih nizova istraživač treba biti ogovoran i pažljivo voditi računa o postavljenim ciljevima istraživanja.

Nizovi statističkih podataka uređeni po modalitetima obilježja ili hronološki, predstavljaju rezultat sređivanja statističkog materijala i nazivaju se statističke serije. Statističke serije predstavljaju nizove sređenih statističkih podataka koji prikazuju strukturu skupa prema određenom obilježju, raspored statističkog skupa u prostoru, ili promjene skupa u vremenu. Slobodno se može reći da su statističke serije brojčani pokazatelji kvantitativnih i kvalitativnih varijacija obilježja kod masovnih pojava (Šekarić, 2010, str. 7), a one omogućavaju da se posmatrana varijabilna pojava sagleda u cjelini i da se otkriju njene osnovne osobine ili pravilnosti ponašanja tokom vremena. Svaku statističku seriju čine dvije kolone – u prvoj je dato obilježje prema kome je izvršeno grupisanje, a druga pokazuje broj jedinica pojedinih grupa u seriji.

Prikazivanje statističkih podataka

Podatke koji se dobijaju posmatranjem ili eksperimentima, a koji predstavljaju vrijednosti posmatranog obilježja populacije ili uzorka, potrebno je srediti na odgovarajući način da bi se mogli ispitivati i odrediti raspodjela obilježja (Kostić Kovačević, 2019, str. 149). Kada je broj podataka sa kojim se raspolaze manji, podaci se obično unose u tabele, a kada se raspolaze velikim brojem podataka, oni se dijele u statističke serije. Sređeni statistički podaci mogu se prikazati na dva načina: tabelarno i grafički.

Statističke tabele predstavljaju način na koji statistika saopštava rezultate svog rada i stavlja na raspolaganje korisnicima statističkih podataka kao sredene brojčane informacije o posmatranim pojavama (Šekarić, 2010, str. 11). Tabeliranje je postupak svrstavanja grupisanih prikupljenih statističkih podataka u tabele (Biljan - August, Pivac, & Štambuk, 2009, str. 13) i predstavlja fazu istraživanja kojom započinje analiza podataka i rezultata. Statistička tabela mora da bude razumljiva, pregledna i jedinstvena. Razumljivost tabele se obezbjeduje tako što se koriste puni nazivi za obilježja i njihove modalitete (skraćenice nisu dozvoljene), jednostavnost se obezbjeduje korištenjem ustaljenih oznaka, i preglednost tako što se izbjegavaju obimne tabele.

U tehničkom smislu, statistička tabela predstavlja sistem ukrštenih horizontalnih i vertikalnih linija, koje formiraju pravougaone površine (polja tabele). Ukrštanjem horizontalnih linija dobijaju se redovi, a ukrštanjem vodoravnih linija dobijaju se kolone statističke tabele. Svaka tabela mora da ima naslov, broj tabele, tekstualni dio, numerički dio i izvor podataka (Biljan - August, Pivac, & Štambuk, 2009, str. 13). Naslov tabele mora biti kratak i jasan, a istovremeno mora sadržati pojmovnu, prostornu i vremensku definiciju statističkog skupa, kako bi onaj ko je čita mogao precizno da odredi njene elemente. Tekstualni dio statističke tabele sastoji se od zaglavja i

pretkolone, a u njima se nalaze informacije koje su neophodne za razumevanje podataka u kolonama i redovima tabele. U zaglavlju se objašnjavaju podaci koji se unose u kolone, dok se u pretkoloni objašnjavaju podaci koji se unose u redove. Numerički dio tabele sastoji se od polja u koja se unose frekvencije, odnosno rezultati grupisanja statističkih podataka. Pri tome, zbirni red sadrži zbirove svake pojedine kolone, a zbirna kolona sadrži pojedinačne zbirove svakog reda iz tabele. Izvor podataka se navodi ispod tabele.

Prema namjeni, statističke tabele se dijele na obradne i publikacione. Obradne tabele se koriste za potrebe obrade i sređivanja statističkih podataka jer predstavljaju izvor detaljnih informacija, a mogu da se koriste i prilikom kontrole podataka. Publikacione tabele su namijenjene širokom krugu korisnika i prilagođene su za određeni oblik publikacija ili objavljanje statističkih rezultata.

Pored tabela, za prikazivanje statističkih serija koriste se i grafikoni. Grafikonima se na jednostavan i pregledan način uz pomoć različitih geometrijskih likova prezentuju osnovne karakteristike statističkih serija (Biljan - August, Pivac, & Štambuk, 2009, str. 19). Cilj statističkog istraživanja i priroda prikupljenih podataka utiču na izbor vrste grafikona koji će se koristiti za interpretaciju podataka. Iako su neki od grafikona višenamjenski, tj. koriste se za prikazivanje različitih vrsta serija, ima i onih koji su uskospesijalizovani i koriste se za prikazivanje samo određenih podataka.

Grafikon je grafički prikaz statističkih serija i on treba da bude jasan, jednostavan i pregledan. Oznake koje se koriste trebaju biti takve da onaj ko posmatra grafikon može jasno raspozнати koja pojava je prikazana i koji su njeni elementi. Grafički prikaz statističkih podataka često je i razumljiviji u odnosu na tabelarni jer grafikoni omogućavaju jednostavnije uočavanje glavnih karakteristika posmatranih pojava. Ponekad se desi da preglednost ide na štetu preciznosti statističkih informacija, pa se preporučuje da se uz grafički prikaz prezentuje i tabela sa originalnim vrijednostima statističke serije.

Svaki grafikon osim sadržaja (pojave koju prikazuje) mora da ima i sastavne elemente koji objašnjavaju sve ono što je potrebno za njegovo potpuno razumijevanje. Drugim riječima, svaki grafikon mora da ima naslov, jedinice mjere posmatranog obilježja, oznake modaliteta obilježja, izvor podataka i po potrebi legendu kojom se objašnjavaju simboli koji su upotrijebljeni u grafikonu. Statistički grafikoni uglavnom se dobijaju primjenom nekog od statističkih softvera koji imaju mnoštvo mogućnosti kreiranja grafičkih prikaza.

U statistici postoji veliki broj grafičkih prikaza, a prema elementima koje sadrže, dijele se na: dijagrame, kartograme i piktograme (Šekarić, 2010, str.

13). Dijagrami se konstruišu pomoću geometrijskih pojmove (tačka, linija, slika i tijelo). Prema grupama geometrijskih pojmove koji se koriste za izradu grafikona, dijagrami mogu biti u vidu tačaka (stigmogrami), linija (poligoni), površina (histogrami) i prostora (stereogrami). Kartogrami su grafi-koni koji na slikovit način prikazuju statističke podatke na geografskoj karti i koriste se samo za prikazivanje geografskih serija. Piktogram je grafički prikaz u vidu slika ili figura koje su po pravilu srazmjerne veličini po-jave na koju se odnose, mada se na osnovu ovakvog prikaza stiče samo određena predstava o obimu, strukturi i promjeni posmatranih pojava.

Na kraju, potrebno je napomenuti da se prilikom izbora grafikona treba biti veoma oprezan jer loša upotreba grafikona može stvoriti lažnu sliku o pojavi koja je predmet statističkog istraživanja. Preporuka je da se izbjegava-ju grafički prikazi koji se zasnivaju na različitim površinama, piramidama, različitim oblicima i figurama jer oni u najvećem broju slučajeva ne prezen-tuju podatke na pravi način.

ZAKLJUČAK

U svakodnevnom životu, prikupljanje i organizacija podataka su neop-hodni kako bi se donosili informisani zaključci i prognoze. Kako se količina dostupnih podataka i informacija povećava, pravilno rukovanje podacima postaje još važnije u procesu donošenja odluka i istraživanja. Statistika, kao naučna disciplina, pruža alate i metode za obradu i analizu ovih podataka, a pri tome pomaže da se otkriju korisne informacije i lakše donesu odluke.

Statističko istraživanje prolazi kroz četiri ključne faze: pripremu, priku-pljanje podataka, sređivanje i prikazivanje podataka, te analizu i interpre-taciju rezultata. Svaka od ovih faza ima svoju važnost, ali sređivanje i gru-pisanje podataka se izdvajaju kao ključni koraci. Prikupljeni podaci obično nisu pregledni u svom sirovom obliku, pa ih je neophodno organizovati i srediti kako bi se omogućila analiza. Ovo sređivanje podataka uključuje i njihovo grupisanje, što omogućava preglednu reprezentaciju podataka.

Grupisanje podataka u statističke serije pomaže istraživačima da bolje razumeju strukturu podataka i otkriju osnovne karakteristike pojave ili njene promene tokom vremena. Statističke tabele i grafikoni su ključni ala-ti za prikazivanje sređenih podataka, omogućavajući razumljiv i vizualan prikaz informacija. Pravilno oblikovane tabele i grafikoni trebaju biti jasni, pregledni i sadržavati sve potrebne informacije kako bi čitatelji mogli lako interpretirati podatke.

LITERATURA

- Agić, Z. (2021). Praktična primjena statističkih metoda u poslovnom okruženju. *Zbornik radova "Mediji i ekonomija 2021". 4*, str. 165 - 172. Banja Luka: Besjeda i Banja Luka College.
- Biljan - August, M., Pivac, S., & Štambuk, A. (2009). *Uporaba statistike u Ekonomiji*. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci.
- Bradley, T. (2007). *Essential Statistics for Economics, Business and Management*. England: John Wiley & Sons.
- Kostić Kovačević, I. (2019). *Verovatnoća i statistika*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Kuebler, C., & Mackie, C. (2006). *Improving Business Statistics Through Interagency Data Sharing: Summary of a Workshop*. USA: National Research Council.
- Šekarić, M. (2010). *Statističke metode sa zbirkom zadataka*. Beograd: Univerzitet Singidunum.

KOMPARACIJA UREĐENJA BRČKO DISTRIKTA BIH I WASHINGTON D.C.-A

Željko Petrović¹

Sažetak

Brčko distrikt BiH i Washington D.C. su oblici lokalne samouprave organizovani pod istim nazivom, distrikt, što upućuje na određenu sličnost, dok sa druge strane nalaze se u dvije na prvi pogled potpuno različite države. Bosna i Hercegovina u današnjem obliku nastala je kao rezultat Dejtonskog mirovnog sporazuma zaključenog u 1995. godine u SAD i može se reći da je proizvod američke diplomatiјe, bez obzira na učešće predstavnika i drugih država u njenom konstituisanju. Federalno državno uređenje SAD sa nizom svojih instituta je preslikano na Bosnu i Hercegovinu, tako je i nakon okončanja oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini kao rezultat međunarodne arbitraže nastao 2000. godine Brčko distrikt BiH. Brčko distrikt BiH je posebna administrativna jedinica lokalne samouprave koja je pod suverenitetom Bosne i Hercegovine. Na isti način Washington D.C. je takođe specifična jedinica lokalne samouprave pod vlašću Kongresa SAD, odnosno nije pod jurisdikcijom nijedne savezne države SAD. Rad se bavi institucionalnim sličnostima Brčko distrikta BiH i Washington D.C. odnosno poređenjem uređenja ova dva specifična oblika lokalne samouprave. Rad kroz analizu i komparaciju ova dva distrikta, odnosno dva oblika unutrašnjeg uređenja jedinica u okviru dvije države ima za cilj da ukaže primjenu američkog modela u Bosni i Hercegovini, odnosno uticaj međunarodne zajednice na položaj i status Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Washington D.C., nadležnost, vlast, uređenje.

Abstract

Brčko District of BiH and Washington D.C. are forms of local self-government organized under the same name, district, which points to a certain similarity, while on the other hand, they are located in two at first glance

¹ Doc. dr Željko Petrović, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, email:zeljko.petrovic@blc.edu.ba, petrovicz@yahoo.com

completely different countries. Bosnia and Herzegovina in its current form was created as a result of the Dayton Peace Agreement concluded in 1995 in the USA and it can be said that it is a product of American diplomacy, regardless of the participation of representatives and other countries in its constitution. The federal state structure of the USA with a number of its institutes was copied to Bosnia and Herzegovina, so even after the end of the armed conflict in Bosnia and Herzegovina, as a result of international arbitration, the Brčko District of Bosnia and Herzegovina was created in 2000. Brčko District of Bosnia and Herzegovina is a special administrative unit of local self-government under the sovereignty of Bosnia and Herzegovina. In the same way Washington D.C. is also a specific unit of local government under the authority of the US Congress, that is, it is not under the jurisdiction of any US federal state. The paper deals with the institutional similarities of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina and Washington D.C. that is, by comparing the arrangement of these two specific forms of local self-government. The work through analysis and comparison of these two districts, i.e. two forms of internal organization of units within the two states, aims to show the application of the American model in Bosnia and Herzegovina, i.e. the influence of the international community on the position and status of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, Washington D.C., jurisdiction, power, arrangement.*

UVOD

Brčko distrikt BiH je jedna od državnopravnih specifičnosti Bosne i Hercegovine, koja ide u prilog tome da je Bosna i Hercegovina jako složena i specifična država. Na području Brčko distrikta BiH nijedna etnička ili politička grupa nema prevlast i ne može samostalno da odlučuje i donosi zakone ili odluke bilo koje vrste (Vasić, Mujkić, 2006). To je specifičan model lokalne samouprave, nametnut od strane međunarodne zajednice, koji se u nekim aspektima pokazao kao pozitivan, politički i pravno. Brčko distrikt BiH prostire se na površini od 493 kvadratna kilometra, u blizini tromeđe Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Republike Srbije. Prema članu 2. Statuta Brčko distrikta BiH sjedište Brčko distrikta BiH je grad Brčko. Brčko distrikt BiH počiva na načelima multietničnosti, multikulturalnosti i multi-religioznosti.

Arbitražnom odlukom Tribunala za Brčko uspostavljen je Brčko distrikt BiH kao nova teritorijalna jedinica u državnoj organizaciji Bosne i Hercegovine. Brčko distrikt BiH jedna od najvećih specifičnosti države Bosne i Hercegovine. Specifičan je sam nastanak Brčko distrikta BiH, kao i njegovo

definisanje u okviru Bosne i Hercegovine i kontradiktornosti u ingerencijama i praksi ove lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini.

Brčko distrikt BiH je distrikt u Bosni i Hercegovini, koji je formalno pod upravom oba entiteta kao kondominijum, ali faktički ima veliki stepen autonomije i vlastite organe uprave.² Brčko distrikt BiH zvanično je uspostavljen 8. marta 2000. godine, godinu dana nakon konačne odluke arbitraže za Brčko. Proglašen je na cijeloj teritoriji predratne opštine Brčko, od koje je po Dejtonskom mirovnom sporazumu pripada 52% Federaciji Bosne i Hercegovine, a 48 % Republici Srpskoj, u okviru kojih se nalazio i grad Brčko (Lakić, 2009: 99). Republike Srpska nije nikada zvanično prihvatile odluku međunarodne arbitraže od 5. marta 1999. godine, jer smatra da je oštećena jer je na ovaj način izgubila teritorijalni kontinuitet i fizički podijeljena na dva dijela. Do arbitraže je došlo zato što je oko teritorije Brčkog nastupio spor između dva entiteta. Kako su po međunarodnom pravu arbitražne odluke konačne i obavezujuće tako i neslaganje Republike Srpske nije imalo nikakvo pravno djelovanje, te se odluka arbitraže morala primijeniti u cijelosti.

Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine 25. marta 2009. godine usvojio je Amandman 1. na Ustav Bosne i Hercegovine kojim je Brčko distrikt BiH određen kao jedinica lokalne samouprave Bosne i Hercegovine, pod suverenitetom države Bosne i Hercegovine. Do tada je status Brčko distrikta BiH bio regulisan samo odlukama arbitraže, te je od 2009. godine definitivno postao treća teritorijalna jedinica u Bosni i Hercegovini koja ima određene karakteristike i federalne jedinice (Lilić, 2009: 337-338). Teritorija Brčko distrikta BiH formalno je vlasništvo oba entiteta, te je u slučaju spora oko nadležnosti i statusa nadležan Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Određen je na taj način da ne predstavlja ni entitet ni kanton, već specifičan oblik lokalne samouprave.

Washington D.C., odnosno *Washington District of Columbia*, je istovremeno glavni grad i savezni distrikt SAD. Zakonom o rezidenciji iz 1790. godine određeno je da se osnuje glavni grad na rijeci Potomak, a da tačnu lokaciju odabere predsjednik Džordž Vašington. Određeno je da taj grad ima poseban status, odnosno autonomiju, da se organizuje kao distrikt, te da bude nezavisan od susjedne Virdžinije i Merilenda. Grad je dobio ime po prvom predsjedniku SAD Džordžu Vašingtonu, a distrikt je dobio ime Kolumbija koje je bilo poetsko ime za SAD. Organski zakon iz 1801. godine konačno je odredio uređenje ovog distrikta te odredio da se nalazi u nadležnosti Kongresa SAD. Tim zakonom stanovnici distrikta nisu više mogli biti

2 U međunarodnom pravu kondominijum je oblik zajedničke uprave dvije ili više država nad nekom teritorijom, do koga najčešće dolazi zahvaljujući političkom kompromisu između država zainteresovanih za datu oblast koje su uspjele da se nagode o podjeli vlasti i uticaju.

zastupljeni u Kongresu niti su se smatrali stanovnicima Virdžinije i Merilenda.

POJAM DISTRIKTA KAO SPECIFIČNOG OBLIKA LOKALNE SAMOUPRAVE

Distrikt bi se mogao odrediti kao svojevrstan oblik lokalne samouprave, odnosno specifična administrativna jedinica u određenoj državi koja ima poseban oblik autonomije (Rešetar, 2012). Distrikti obično nisu veće površine i poklapaju se sa određenim gradom i užom okolinom, a mogu se sastojati iz više manjih jedinica. Mogu da obuhvataju regije, više opština pa do toga da budu dijelovi jedne opštine. Svrha i pojam distrikta, kao i razlozi koji su utiću na njegove osnivanje razlikuju se između država, pa i u okviru jedne države. Mogla bi se napraviti razlika između svojevrsnih regionalnih distrikta koji obuhvataju teritoriju jednog ili više gradova, odnosno određenu regiju i distrikta kao dijelova jednog grada. Distrikti se u nekim državama koriste u svrhu sprovođenja izbora kao izborni okruzi, a u nekim državama njihova je svrha određivanje katastarskih jedinica u svrhu kontrole vlasništva.

Na prostoru Dalmacije u vrijeme Mlečana osnovan je Novigradski distrikt koji je bio bitno utvrđenje i luka (Jelić, 1989). Distrikti se danas razlikuju od države do države. Tako u Francuskoj postoji gradski distrikt koji je javna ustanova koja upravlja zajedničkim javnim službama više okruga jednoga većega gradskog naselja. Takođe kantoni u Švajcarskoj se sastoje od distrikta. U Afganistanu koji se sastoji od provincija postoji više od 400 distrikta.

Zanimljivo je da u Austriji distrikt se koristi u tri potpuno različita slučaja. Jedan od slučajeva kada se koristi jeste u smislu postojanja 95 okružnih administrativnih kancelarija (*Bezirkshauptmannschaften*), a područje koje je u nadležnosti jedne okružne kancelarije naziva se distrikt. Dva najveća grada Austrije, Beč i Grac podjeljena su na opštinske distrikte (*Stadtbezirke*), koji imaju izvjesnu autonomiju u kojima se biraju okružna vijeća i predsjednici okruga, čija ovlašćenja nisu velika i simbolizuju postojanje nekadašnjih opština i njihovih organa iz kojih su nastali. Takođe Austria ima 115 sudskih distrikta (*Gerichtsbezirke*) u čijoj nadležnosti je 115 sudova najnižeg nivoa u državi (Koprić, 2009).

Treba napomenuti da i SAD imaju više vrsta distrikta. Tako svaka savezna država SAD ima jedan ili više kongresnih distrikta što zavisi od broja stanovnika. U SAD postoji 435 kongresnih okruga iz kojih se biraju članovi Kongresa. Takođe postoje i zakonodavni i sudski distrikti. SAD imaju i više vrsta distrikta koji predstavljaju različite oblike lokalne samouprave. Može se reći da su SAD država sa najvećom raznovrsnošću distrikta, ali i njihovim

brojem u primjeni, te je jedina država u svijetu koja je svom glavnom gradu dodijelila poseban oblik autonomije, odnosno status distrikta.

UREĐENJE BRČKO DISTRIKTA BIH

Brčko je Dejtonskim mirovnim sporazumom bilo formalno podijeljeno na dva dijela, između Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, dok je svaka strana tvrdila da ima pravo uprave nad čitavom njegovom teritorijom. Kako Dejtonskim mirovnim sporazumom nije dogovorena entitet-ska granica kod Brčkog to se pitanje našlo pred arbitražom. Arbitraža je 1997. godine utvrdila da Republika Srpska nije sprovela dogovoren povratak izbjeglih osoba u njihove domove, niti je uticala da se taj proces ubrza i olakša, te su dodijeljena određena ovlašćenja Visokom predstavniku u cilju ubrzanja povrataka izbjeglica i procesa demokratizacije. Tako je uspostavljen zamjenik Visokog predstavnika, kao supervizor za Brčko. Brčko distrikt BiH uspostavljen je 8. marta 2000. godine, godinu dana nakon konačne odluke arbitraže za Brčko. Brčko distrikt BiH predstavlja demilitarizovano područje koje ima svoju administraciju, policiju, pravosuđe u kojima je osigurana multietničnost. Za razliku od entiteta Brčko distrikt BiH nema svoje zastave niti grba, te su hrvatski, srpski i bosanski jezik potpuno ravnopravni.

Parlamentarna skupštine Bosne i Hercegovine 25. marta 2009. godine usvojila je Amandman 1. na Ustav Bosne i Hercegovine kojim je Brčko distrikt BiH određen kao jedinica lokalne samouprave Bosne i Hercegovine, pod suverenitetom države Bosne i Hercegovine. To je prvi i jedini amandman na Ustav Bosne i Hercegovine. Amandmanom 1. Ustavnog судu Bosne i Hercegovine daje se nadležnost da odlučuje o bilo kom sporu u vezi sa zaštitom utvrđenog statusa i ovlašćenja distrikta i Bosne i Hercegovine, koji se može javiti između entiteta ili države i distrikta.

Treba napomenuti da se još prilikom zaključivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma nije mogao da postigne sporazum kome će pripasti teritorija nekadašnje opštine Brčko, jer obje strane su nastojale da u cijelini posjeduju tu teritoriju, te je ovaj spor predstavljao jedan od razloga za eventualno nezaključivanje mirovnog sporazuma. Zato se odlučilo da se ovaj spor riješi kasnije arbitražom.³ Konačna arbitražna odluka odredila je podjelu vlasti u Brčko distriktu BiH, gdje je posebna pažnja posvećena ingerencijama distrikta, nadležnostima institucija, uspostavljanju multietničkih ustanova

³ Aneksom 2. Dejtonskog mirovnog sporazuma područje Brčkog stavljen je pod međunarodnu superviziju, te je ustanovljen arbitražni tribunal za Brčko. Međunarodna arbitraža je *Konačnom odlukom* formirala Brčko distrikt BiH. Federacija Bosne i Hercegovine je trebala imenovati jednog arbitra, Republika Srpska drugog, a u roku od šest mjeseci nakon stupanja na snagu sporazuma o arbitraži. Treći arbitar, ujedno i predsjedavajući arbitražnog tribunalja, trebao je biti odabran sporazumom dva entitet-ski imenovana arbitra. U slučaju izostanka dogovora o trećem arbitru, istog imenuje predsjednik Međunarodnog suda pravde, što je i učinjeno.

i donošenje statuta koji će predstavljati najviši pravni akt u okviru Brčko distrikta BiH. Prilikom provođenja Konačne odluke za Brčko distrikt BiH javili su se brojni problemi, koji su se najviše odnosili na povratak izbjeglih osoba i uspostavljanje multietničkih ustanova. Rezimirajući sve naprijed navedeno, možemo reći da je Brčko distrikt BiH specifična, ako ne i jedinstvena, jedinica lokalne samouprave, promatrano iz teorijsko-pravne perspektive, ali i iz komparativnih primjera lokalnih samouprava. Članom 1. Statuta Brčko distrikta BiH definisan je kao jedinstvena jedinica lokalne samouprave pod suverenitetom Bosne i Hercegovine. Na isti način, Amandman 1. na Ustav Bosne i Hercegovine uređuje pitanje položaja Brčko distrikta BiH. Međutim, upravo je ovakva definicija potakla brojna pitanja i sumnje o mogućnosti uključenja Brčko distrikta BiH u federalna poimanja Bosne i Hercegovine i njene kontraverzne strukturalne stvarnosti (Lilić, 2009: 337-340). Tribunal je pokušao da ispoštuje načela sadržana u Dejtonskom mirovnom sporazumu, te se u odluci navodi da se Bosna i Hercegovina sastoji od dva, a ne više entiteta. Polazeći od činjenice da sva teritorija Bosne i Hercegovine pripada jednom ili drugom entitetu, tako je odlučeno da teritorija Brčko distrikta BiH pripada zajednički entitetima čime je ispoštovano da se Bosna i Hercegovina sastoji od dva entiteta i da Brčko distrikt BiH ne predstavlja neki treći entitet. Konačnom odlukom je naglašeno da se neće dozvoliti nikakva podjela distrikta po etničkoj osnovi, te da plan za Brčko distrikt BiH mora da bude u skladu sa Daytonskim mirovnim sporazumom, odnosno Ustavom Bosne i Hercegovine.⁴ U pravnim krugovima Bosne i Hercegovine postoje mišljenja koja dovode u pitanje ustavnopravnu poziciju Brčko distrikta BiH u postojećem uređenju Bosne i Hercegovine. Tako Miljko ističe da je Konačna odluka za Brčko protivna Dejtonskom mirovnom sporazumu i ustavu Bosne i Hercegovine, jer je došlo do osnivanja supervizora kao Visokog predstavnika za Brčko, odnosno zamjenika Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu, te da Tribunal nije riješio osnovno pitanje arbitraže koje se odnosi na rješenje spora u pogledu granica između entiteta u oblasti Brčkog (Miljko, 2004: 200). Tribunal je u Konačnoj odluci u članu 12. zaključio da će plan za Brčko distrikt BiH zaštititi legitimne interese oba entiteta i međunarodne zajednice. Članom 8. Konačne odluke predviđen je međunarodni nadzor, odnosno supervizija, sve dok ga ne obustavi Upravni odbor vijeća za implementaciju mira. U slučaju da dođe do preglasavanja od strane jednog naroda postoji mogućnost djelovanja supervizora koji će to da sprijeći (Kulenović, 2012: 192).

Konačnom odlukom su određene ingerencije koje ima Brčko distrikt BiH, te je članom 9. Konačne odluke određeno da su entiteti delegirali svoja ovlašćenja vlasti Brčko distrikta BiH koja mora da bude zasnovana na nače-

⁴ Član 8. Konačna odluka za Brčko, Brčko Law Revision Commission: Chairman's Final Report.

lima multietničnosti i demokratije. Statut Brčko distrikta BiH reguliše nadležnosti u članu 1. stav 2., te propisuje da entiteti u okviru distrikta izvršavaju one funkcije i ovlašćenja koje su im povjerene Statutom, te da entitetima vlasti distrikta neće dodijeliti ili povjeriti bilo koju od funkcija upravljanja ili ovlašćenja koje nisu posebno dodijeljene ili povjerene odredbama Statuta.

Članom 34. Konačne odluke određeno je da će Brčko distrikt BiH postupati pod suverenitetom Bosne i Hercegovine u oblastima koje spadaju u nadležnost Bosne i Hercegovine, dok će u pogledu ostalih pitanja Vlada distrikta da djeluje na načelima lokalne samouprave. I pored činjenice da Brčko distrikt BiH formalno pripada i Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, entiteti nemaju nikakvih nadležnosti na teritoriji Brčko distrikta BiH. Zabranom miješanja entiteta u poslove Brčko distrikta BiH nastojala se istaći pozicija ovog distrikta kao lokalne samouprave, odnosno da se omogući da sam odlučuje u pitanjima koja su od lokalnog značaja. Međutim, članom 8. Statuta Brčko distrikta BiH određeno je da je Brčko distrikt BiH nadležan i u oblastima unutrašnjih poslova, pravosuđa i pravsvete, što po pravilu nije u nadležnosti lokalnih samouprava, nego centralnih državnih organa (Miljko, 2004: 203). Treba napomenuti da u nadležnosti Brčko distrikta BiH prema prvom Statutu iz 2000. godine spadali su i carinski poslovi, da bi kasnije te nadležnosti bile ukinute i prenesene na nivo Bosne i Hercegovine.

U skladu s načelom podjele vlasti i strukturom predstavljenom u Konačnoj odluci, Statutom su određene institucije vlasti, tako da zakonodavnu vlast vrši Skupština, izvršnu vlast vrši Vlada i sudska vlast vrše sudovi Brčko distrikta BiH. Skupština Brčko distrikta BiH je zakonodavni organ koji određuje opštu politiku Brčko distrikta BiH, te ima 31 člana iz sva tri konstitutivna naroda, od kojih su i dva iz reda nacionalnih manjina. Zastupnici Skupštine Brčko distrikta BIH biraju se na opštim, slobodnim, otvorenim i neposrednim izborima tajnim glasanjem. U nadležnosti Skupštine spadaju usvajanje Statuta distrikta i Poslovnika skupštine, te njihove izmjene i dopune, usvajanje budžeta distrikta, usvajanje zakona distrikta, usvajanje odluka i rezolucija u skladu sa statutom i Pravilnikom o radu skupštine, odlučivanje na prijedlog gradonačelnika o javnim zajmovima i zaduživanjima distrikta u skladu s pravilima Centralne banke Bosne i Hercegovine, izbor i razrješavanje predsjednika i potpredsjednika Skupštine, te davanje saglasnosti na imenovanje gradonačelnika, nadgledanje rada Vlade distrikta i cjelokupne uprave distrikta, zvanična procjena rada gradonačelnika, direktora direkcije za finansije distrikta, direktora trezora, direktora poreske uprave, šefa policije, direktora Kancelarije za upravljanje javnom imovinom, glavnog revizora Kancelarije za reviziju i zvaničnika koji se imenuju uz sa-

glasnost Skupštine, razmatranje godišnjih finansijskih izvještaja institucija za finansijsku kontrolu i obavljanje drugih nadležnosti u skladu sa statutom i zakonom. Skupština Brčko distrikta BiH ima veliki broj nadležnosti koje prevazilaze nadležnosti skupština lokalne samouprave, te se može izvesti zaključak da su određene nadležnosti na nivou nadaležnosti same države.

UREĐENJE WASHINGTON D.C.-A

Jedan od glavnih razloga za formiranje Washington D.C. jeste bio da se obezbjedi opstanak glavnog grada i njegova sigurnost te je odlučeno da upravo nad njim ima nadležnost isključivo država, odnosno Kongres SAD. Član 1. ustava SAD je predviđao da će se formirati glavni grad SAD čija će teritorija biti ustupljena od određenih saveznih država SAD (Podobnik, 2005).

Washington D.C. nije u sastavu bilo koje savezne države nego se nalazi pod isključivom jursidikcijom Kongresa SAD. Zakonom o prebivalištu iz 1790. godine određeno je da se formira glavni grad na rijeci Potomak, a već naredne godine on je formiran, a od 1801. godine ta teritorija koja je bila u sastavu Merilenda i Virdžinije priznata je kao federalni distrikt. Stanovnici distrikta više nisu mogli biti predstavljeni u Kongresu niti su smatrani stanovnicima Merilenda ili Virdžinije. U to vrijeme pored Vašingtona u distrikt je ulazila i teritorija gradova Džordžtaun i Aleksandrija. Kongres je 1846. godine vratio Virdžiniji teritoriju Aleksandrije odnosno svu teritoriju koju je ova država ustupila, a razlozi za to su bili prvenstveno ekonomski prirode i bili su vezani za dozvoljenost odnosno nedozvoljenost trgovine robljem. Predsjednik Abraham Linkoln potpisao je Zakon o kompenziranoj emancipaciji 1862. godine, kojim je okončano ropstvo u distriktu, oslobođajući oko 3.100 robova devet mjeseci prije Proklamacije o emancipaciji. Kongres je tada Afroamerikancima u samom distriktu dao pravo glasa na opštinskim izborima. Washington D.C. postaje centar borbe za ljudska prava i prava Afroamerikanaca u SAD.

1961. godine ratifikovan je 23. amandman na Ustav SAD koji je distriktu dao tri elektorska glasa za izbor predsjednika SAD, ali nije omogućio zastupljenost u Kongresu SAD. Kongres je 1973. godine izvršio reorganizaciju Washington D.C. Zakonom o domaćoj upravi, kada je organizovana jedinstvena vlada za cijeli distrikt. Ovim zakonom dio nadležnosti sa nivoa države prenesen je na distrikt. Njime je predviđen izbor gradonačelnika i 13 članova vijeća koji upravljaju distrikтом. Međutim Kongres ima vrhovnu vlast nad distriktom i u mogućnosti je da poništi zakone distrikta. Washington D.C. nema predstavnika u Kongresu sa pravom glasa nego biraju samo jednog delegata koji ne može da odlučuje.

U Washington D.C. postoji jaka incijativa da postane jedna od saveznih država, te je više puta ta incijativa bila predmet glasanja u Kongresu. 2016. godine održan je i referendum kada je za tu incijativu bilo 85 % birača, dok je Predstavnički dom Kongresa SAD 2021. godine usvojio Zakon o prijemu Washington D.C., ali koji nije prošao u Senatu, te je u proceduri ponovo od januara 2023. godine.

Razlozi koji se navode u prilog da Washington D.C. postane savezna država jesu da su ugrožena ustavna prava stanovnika distrikta jer nisu zastupljeni u Kongresu, a plaćaju federalni porez kao i građani drugih saveznih država, te nisu u mogućnosti da se bore za svoja prava na federalnom nivou. Takođe navodi se da Washington D.C. ima veći broj stanovnika nego dvije savezne države Vajoming i Delaver. Sa druge strane postoje i politički razlozi, to bi bila prva država sa većinskim afroameričkim stanovništvom i sa sigurna dva predstavnika u Kongresu iz reda demokrata prema sadašnjem stanju stvari.⁵ Zbog toga se za ovu incijativu zalaže demokrate, a sa druge strane protive se republikanci. Takođe ukoliko bi se izglasalo i u oba doma Kongresa da Washington D.C. postane savezna država postavlja se pitanje koliko bi to bilo u skladu sa ustavom SAD, te bi u svakom slučaju bilo potrebno donositi nove ustavne promjene, odnosno amandmane na Ustav SAD.

KOMPARACIJA UREĐENJA BRČKO DISTRIKTA BIH I WASHINGTON D.C.-A

Brčko distrikt BiH i Washington D.C. su specifični oblici lokalne samouprave koji nose isti naziv distrikt. Naziv ova dva distrikta upućuje na sličnost. I jedan i drugi nose naziv distrikt u svom imenu, te naziv države u čijem sastavu se nalaze, s tim da se u slučaju Washington D. C. koristi poetsko ime za SAD odnosno Kolumbiju.

Kada se pogledaju nadležnosti Brčko distrikta BiH, a posebno njegove skupštine može se zaključiti da su nadležnosti tako široko postavljene da idu u pravcu nivoa nadležnosti samih entiteta. Sa druge strane i Washington D.C. ide u pravcu sticanja statusa savezne države SAD, tako da postoji formalnopravno opcija i jednog i drugog distrikta da se izjednače sa entitetima odnosno saveznim državama sa kojima se nalaze u zajedničkoj državi.

Nastanak Dejtonske Bosne i Hercegovine, kao i kasnije formiranju Brčko distrikta BiH rezultat su prvenstveno zalaganja međunarodne zajednice, a na pravom mjestu rezultat američke diplomatiјe. Federalno državno uređenje SAD sa nizom instituta primjenjeno je u Bosni i Hercegovini. I Brčko distrikt BiH i Washington D.C. nalaze se pod suverenitetom država u čijem

⁵ Washington D.C. je sredina u kojoj je velika većina glasača opredeljena za Demokrate, a samo šest odsto registrovanih glasača su republikanci.

su sastavu što je regulisano samim ustavima ovih država. Očigledna je primjena američkog modela u Bosni i Hercegovini koja je počela sa formiranjem Federacije Bosne i Hercegovine, zatim uređenjem Dejtonske Bosne i Hercegovine i na kraju konstituisanjem Brčko distrikt BiH. Uređenje Bosne i Hercegovine nametnuto je od strane međunarodne zajednice sa osnovnim ciljem da se zaustavi oružani sukob i očuva mir.

Distrikti bi se mogli odrediti kao specifični oblici lokalne samouprave sa izvjesnim stepenom autonomije, koji se osnivaju iz određenih razloga koji su bitni za državu u cjelini. Upravo takav je slučaj i kod Brčko distrikta BiH i Washington D.C., te se njihovo postojanje reflektuje na postojanje države u čijem se sastavu nalaze. U samom nastanku današnje Bosne i Hercegovine prilikom zaključivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma postojao je spor oko Brčkog, te je postojala opasnost da se zbog njega nastavi sa oružanim sukobima. Zato je to pitanje ostavljeni da se riješi kasnije što je učinjeno arbitražom, jer je predstavljaljalo opasnost po stabilnost i bezbjednost države Bosne i Hercegovine. Slično je bilo i u SAD-u, postojala je potreba da se obezbjedi poseban status glavnog grada koji će biti vezivna komponenta tek osnovane države, kako bi ona opstala jer se sastojala od više saveznih država koje su imale različito viđenje na zajedničku državu, od toga da ona bude konfederacija, federacija, pa do stava da savezne države postanu samostalne države. Cilj je bio da se obezbjedi opstanak glavnog grada i njegova sigurnost te je odlučeno da nad njim ima nadležnost isključivo država odnosno Kongres SAD. Slična situacija je i u Bosni i Hercegovini u kojoj od njenog nastanka do danas postoje različita viđenja entiteta na zajedničku državu od toga kako treba da bude uređena pa do zahtjeva jednog entiteta da istupi iz Bosne i Hercegovine. Upravo u takvim okolnostima Brčko je moglo da bude okidač za određene promjene u Bosni i Hercegovini koje bi mogle da ugroze stabilnost, ali i da dovedu do novih sukoba. O uređenju oba distrikta nisu odlučivali njihovi stanovnici niti direktno teritorijalne cjeline od kojih su nastali, nego u slučaju Brčko distrikta BiH arbitraža, a u slučaju Washington D.C. Kongres. Disktrikti imaju svoje vrhovne akte kojim su postavljene osnove njihovog uređenja i koji su nametnuti od strane tvoraca distrikta. Njihov status je regulisan kako njihovim unutrašnjim aktima tako i ustavima država u čijem su sastavu. U samom nastanku Brčko distrikta BiH Republika Srpska se protivila zbog gubitka dijela teritorije koji joj je povezivao zapadni i istočni dio, dok Federacija Bosne i Hercegovine u suštini je bila zadovoljna rješenjem ovog pitanja. Međutim odlučujuća uloga je bila međunarodne zajednice, a prije svega američke diplomatiјe, gdje treba napomenuti da je i predsjedavajući arbitraže bio iz SAD. Tako i u slučaju Washington D.C., Merilend je bio u suštini potpuno saglasan, dok je Virdžinija iskazala brzo nezadovoljstvo te je dio Washington D.C., grad Aleksandrija

vraćen ovoj saveznoj državi 1846. godine. Razlozi za istupanje Aleksandrije bili su prvenstveno ekonomске prirode imajući u vidu značaj te teritorije, a slična situacija je i danas sa Brčko kao gradom koji se nalazi na rijeci Savi, saobraćajno je čvorište i ima izuzetan privredni značaj. Iz toga možemo zaključiti da i status Brčko distrikta BiH ne znači da je definitivan i da može doći do vraćanja njegovog dijela entitetima pod puni suverenitet. Za takvo nešto kao i u SAD i u Bosni Hercegovini posebno u složenim političkim prilikama bila bi nephodana saglasnost oba entiteta i sva tri konstitutivna naroda. Prilikom nastanka Brčko distrikta BiH naglašeno je da on nije entitet, te time nema nadležnosti kao dva entiteta u sastavu Bosne i Hercegovine, što je i slučaj kod Washington D.C. gdje je jasno postavljeno da on nema status savezne države, te time ni njihove nadležnosti. Entiteti su delegirali svoja ovlašćenja Brčko distriktu BiH, što je i slučaj Washington D.C gdje su Merilend i Virdžinija ustupile dio teritorije, a time i ovlašćenja nad tom teritorijom.

Članom 34. Konačne odluke određeno je da će Brčko distrikt BiH postupati pod suverenitetom Bosne i Hercegovine u oblastima koje spadaju u nadležnost Bosne i Hercegovine, dok će u pogledu ostalih pitanja Vlada distrikta da djeluje na načelima lokalne samouprave. Na sličan način regulisano je i pitanje nadležnosti SAD, odnosno Kongresa nad Washington D.C i nadležnosti lokalnih organa.

Formiranjem Brčko distrikta BiH nastojala se istaći pozicija ovog distrikta kao lokalne samouprave, odnosno da se omogući da sam odlučuje u pitanjima koja su od lokalnog značaja. Međutim, Brčko distrikt BiH nadležan je i u oblastima unutrašnjih poslova, pravosuđa i prosvjete, što po pravilu nije u nadležnosti lokalnih samouprava, nego centralnih državnih organa, a takav oblik samouprave postoji i u Washington D.C., što ukazuje na visok stepen autonomije ovih oblika organizovanja.

Brčko distrikta BiH ima gradonačelnika i vladu koji vrše izvršnu vlast što ima sličnosti sa položajem institucije gradonačelnika i vijeća Washington D.C. koji su prevideni Zakon o domaćoj upravi iz 1973. godine.

U Brčko distriktu BiH postoji posebna zaštita sva tri konstitutivna naroda te nacionalnih manjina, što se može povezati sa posebnom zaštitom Afroamerikanaca u Washington D.C. u periodu robovlasištva, ali i u novijem periodu. Afroamerikanci dobili su pravo glasa u distriktu ranije nego u bilo kojoj drugoj saveznoj državi. Takođe i Brčko distriktu BiH postoji posebna zaštita ljudskih prava uz nadzor od strane lokalnih institucija i međunarodne zajednice, dok je i Washington D.C. svojevrsni centar borbe za ljudska i manjinska prava, te je bio utočište za brojne manjine.

Kako Kongres SAD ima vrhovnu vlast nad Washington D.C. on je u mogućnosti da poništi njegove zakone. Slična situacija je i u Brčko distriktu BiH

čiji zakoni moraju da budu u skladu sa Ustavom i zakonima Bosne i Hercegovine, te u slučaju suprotnosti mogu da budu ukinuti. Washington D.C nema predstavnika u Kongresu sa pravom glasa, dok u Brčko distriktu BiH biraju se predstavnici u Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine, ali kao državljeni Republike Srpske ili Federacije Bosne i Hercegovine. Tako i Federacija Bosne i Hercegovine daje dva člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine, a Republika Srpska jednog dok u Brčko distrikta BiH mogu se birati članovi Predsjedništva Bosne i Hercegovine samo kao državljeni Republike Srpske ili Federacije Bosne i Hercegovine.

Washington D.C. je sredina u kojoj se bez obzira na aposlutnu podršku demokratama, vode velike političke borbe između, demokarata i republikanaca iz cijele države i u smislu statusa distrikta. Jedni se zalažu da on dobije status države, a drugi da ostane postojeći status bez zastupljenosti u Kongresu. Takođe i politički nosioci iz oba entiteta od osnivanja Brčko distrikta BiH do danas spore se oko brojnih pitanja vezanih za distrikt i političku situaciju u njemu, jer i izbor političkih zvaničnika na nivou države i entiteta zavisi i od političkih prilika u samom distriktu.

U pogledu incijativa da Washington D.C. postane savezna država postavlja se pitanje koliko bi to bilo u skladu sa Ustavom SAD, te bi bilo potrebno vršiti ustavne promjene. Slična situacija je sa Brčko distrikтом BiH, kod koga eventualne promjene ne bi bile moguće bez promjena Ustava Bosne i Hercegovine.

Washington D.C. je u određenim fazama svog postojanja imao veliki prliv stanovnika prije svega Afroamerikanaca koji su dolazili zbog zaštite koju im je pružao distrikt, a sa druge strane i zbog povećanja broja državnih službenika imajući u vidu da su sve najbitnije državne institucije smještene u distriktu. Takođe i Brčko distrikt BiH imao je veliki prliv stanovništva kako zbog prijema većeg broja državnih službenika u novoosnovane institucije distrikta, tako i zbog povratka izbjeglih lica zbog stabilizovanja prilika u distriktu, kao i posebne zaštite ljudskih prava i sloboda u njemu sa pojačanim nadzorom lokalnih institucija, a posebno međunarodne zajednice. Washington DC predstavlja centar obrazovanja te je sjedište brojnih visokih škola i univerziteta, a slična situacija je i u Brčkom distriktru BiH koje ima veliki broj privatnih univerziteta, visokih škola, kao državni ekonomski fakultet. Treba reći da su oba distrikta u početku svog postojanja imala velike ekonomske probleme, tako je po okončanju rata u Brčkom preko 90 % privrede bilo crno tržište, dok je loša bezbjednosna situacija i stepen ugroženosti ljudskih prava bio na visokom nivou. Danas oba distrikta daleko su od navedenog i predstavljaju primjer održivog suživota, poštovanja ljudskih prava i incijative u pravcu privrednog napretka.

Dejtonска Bosna i Hercegovina nastala je prije svega kao rezultat američke diplomatiјe te stoga kao država ima niz sličnosti sa SAD, a prije svega preuzeila je federalno državno uređenje. U konstituisanju današnje Bosne i Hercegovine pored SAD učestvovale su i druge države, ali sam nacrt Dejtonskog mirovnog sporazuma pripremljen je u SAD, pa tako i njegov Aneks 4, odnosno Ustav Bosne i Hercegovine. Kasnije 15. decembra 1995. godine samo je formalno potpisana ovaj sporazum u Parizu kako bi se pored SAD uključila i Evropa u njegov nastanak. Na isti način je okončanjem oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini formiran Brčko distrikt BiH od strane međunarodne arbitraže. Osnovna sličnost jeste da se oba distrikta nalaze pod direktnim suverenitetom države, te da na njihovoј teritoriji nema ovlašćenja nijedan enitet odnosno savezna država. Radi se od dva oblika unutrašnjeg uređenja jedinica u okviru dvije države koji su imali za cilj da se prevaziđu određeni problemi koji su vezani i za sam opstanak odnosno stabilnost država u čijem su sastavu. Nesumnjivo da je došlo do primjene američkog modela kako kod države Bosne i Hercegovine, tako i kod konstituisanja distrikta u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina je država koja se nalazi pod jednom vrstom preotektorata međunarodne zajednice, tako da nametanje određenih rješenja, pa i onih koja se odnose na njeno državno uređenje dešavala su se i mogu se očekivati u slučaju nekih budućih ustavnih promjena. U Bosni i Hercegovini naročito poslednji period često se spominje primjena američkog modela, odnosno potreba za njegovom primjenom u brojnim situacijama, od načina izbora članova Predsjedništva Bosne i Hercegovine, statusa državne imovine pa do postojanja trećeg eniteta. Međutim činjenica je da je u samo uređenje u nastanku Bosne i Hercegovine inkorporiran američki model sa nizom instituta koji nisu svojstveni našem prostoru i uopšte evropskom pravnom sistemu, sa određenim specifičnostima nametnutim od strane međunarodne zajednice koje su bile neophodne kako bi se zaustavio oružani sukob i što je najbitnije očuvao mir. Zbog toga je i nakon zaključenog mira kao jedno od spornih pitanja koje dovelo u pitanje i sam Dejtonski mirovni sporazum riješeno putem međunarodne arbitraže, te je nastao Brčko distrikt BiH.

Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini koji je parafiran 21. decembra 1995. godine u američkoj vojnoj zračnoj bazi Rajt Peterson u Dejtonu, Ohajo, a potpisana 14. decembra 1995. godine u Parizu, najčešće se naziva Dejtonskim sporazumom, a nekad i Pariškim sporazumom, imajući u vidu imena gradova u kojima je parafiran i potpisana. Svjedoci parafiranja i potpisivanja ovog sporazuma bili su SAD, Rusija, Velika Britanija, Njemačka, Francuska i Evropska unija (Lukić, 2006: 32). SAD su pripremile nacrt sporazuma koji je predstavljao opširan dokument koji se sastojao od 150 stranica i 102 karte. Predsjednik SAD Bil Clinton 31. oktobra 1995. godine,

dan prije početka mirovne konferencije u Dejtonu, izjavio je da su „*mirovni pregovori u Dejtonu najbolja, a možda i posljednja šansa za mir u bivšoj Jugoslaviji*“. Američki diplomata Ričard Holbruk smatra se tvorcem Dejtonskog mirovnog procesa kojim je završen krvavi, višegodišnji rat u Bosni i Hercegovini. Tako je i predsjedavajući arbitraže za Brčko bio američki diplomat Roberts B. Owen, što govori o uticaju američke diplomatiјe na uređenje Bosne i Hercegovine i rješavanje pitanja Brčkog odnosno formiranja distrikta u Bosni i Hercegovini.

Tribunal je u Konačnoj odluci u članu 12. zaključio da će plan za Brčko distrikt BiH zaštiti legitimne interese oba entiteta i međunarodne zajednice. Članom 8. Konačne odluke predviđen je međunarodni nadzor, odnosno supervizija, sve dok ga ne obustavi Upravni odbor vijeća za implementaciju mira. Time je naglašeno da se štite interesi ne samo entiteta nego i same međunarodne zajednice. Uz to je odlučeno da se uspostavi međunarodni nadzor u Brčko distriktu BiH, a činjenica da su svi međunarodni supervizori dolazili iz SAD govori o uticaju ove države, na Bosnu i Hercegovinu i njeno uređenje. Međunarodni supervizor za Brčko (*International Supervisor for Brčko*) predstavnik je međunarodne zajednice u Brčko distriktu BiH i prvi je zamjenik Visokog predstavnika za BiH.

Treba napomenuti da je i Vašingtonski sporazum kojim je zaustavljen sukob između Bošnjaka i Hrvata i stvorena Federacija Bosne i Hercegovine takođe nastao kao rezultat američke diplomatiјe 1994. godine te je bio svojevrsni uvod u Dejtonski sporazum. Imajući u vidu da su SAD federalno uređena država upravo principi njenog uređenja su preneseni u Bosnu i Hercegovinu tako da imamo dvije federacije odnosno pored države federalno je ureden i jedan od entiteta. Bosna i Hercegovina ima asimetrično uređenje u pogledu entiteta koji nisu jednakо uređeni. Federacija Bosne i Hercegovine je federalno ureden entitet, dok je Republika Srpska unitarno uređena, a Brčko distrikt BiH je jedinica samouprave, koja je pod suverenitetom Bosne i Hercegovine. To ukazuje na sličnost sa uređenjem SAD u kojim postoji 50 saveznih država koje su federalne jedinice, te jedan savezni distrikt koji ima poseban status. Sve ukazuje na očigledan odlučujući uticaj američke diplomatiјe na konstituisanje Bosne i Hercegovine kakva je danas, počev od uređenja Federacije Bosne i Hercegovine, zatim države Bosne i Hercegovine i na kraju uređenja Brčko distrikta BiH. U tom procesu došlo je do primjene američkog modela na taj način što se prilagodio prilikama u Bosni i Hercegovini, sa osnovnim ciljem da se zaustavi oružani sukob, te uspostavi trajan mir.

Sam izraz distrikt nije svojstven prostoru Bosne i Hercegovine i ukazuje na nešto što je nametnuto od strane međunarodne zajednice. Riječ distrikt potiče od latinske riječi *districtus*, odnosno *distringere* što znači rastegnuti, rastresati. Dok u savremenom značenju riječ distrikt potiče od engleski ri-

ješi *district*, što bi se u prevodu moglo odrediti kao okrug, te i riječ distrikt u slučaju Brčko distrikta BiH upućuje na uticaj SAD na njegovo formiranje.

Bosne i Hercegovina kao suvremena država po mnogo čemu je posebna država. Njena specifičnost ogleda se prije svega u posebnoj ulozi koju ima u međunarodnoj zajednici, odnosno njen status međunarodnog subjekta u obliku koji danas ima, kao i njeno državno uređenje sa podjelom na dva entiteta i Brčko distrikt BiH. Brčko distrikt BiH je jedna od specifičnosti Bosne i Hercegovine.

Komparacijom Washington D.C. i Brčko distrikta BiH mogu se izvoditi zaključci i o budućem uređenju, odnosno statusu Brčko distrikta BiH, pa i same Bosne i Hercegovine. U slučaju daljih promjena i reformi u pogledu Brčko distrikta BiH postoji mogućnost da dijelovi njegove teritorije pripadnu jednom ili drugom entitetu, odnosno da entiteti podijele teritoriju Brčko distrikta BiH, čime bi on prestao da postoji. Takođe postoji mogućnost da on i dalje postoji, a da dio njegove teritorije pripadne jednom ili oba entiteta kao što je bio slučaj kada je dio Washington D.C. odnosno grad Aleksandrija odlukom Kongresa vraćen Virdžiniji. Na isti način odlukom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i saglasnošću oba entiteta mogla bi se teritorija odnosno dio teritorije Brčkog distrikta BiH vratiti onom entitetu od koga je uzet. Treća mogućnost jeste da Brčko distrikt BiH krene u pravcu transformacije te postane entitet jednak po pravima Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine, kao što postoje zahtjevi u SAD da Washington D.C. dobije status savezne države SAD čime bi bio zastupljen u Kongresu i izjednačen u nadležnostima sa svim 50 saveznih država SAD.

ZAKLJUČAK

Brčko distrikt BiH kao i Washington D.C. nastao je nakon osnivanja države u čijem je sastavu, odnosno nakon njenog ustavnog konstituisanja. Oba distrikta su nastali od teritorija susjednih teritorijalnih cjelina. Brčko distrikt BiH od dijela teritorije Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, a Washington D.C. od dijela teritorije Merilenda i Virdžinije. Status oba distrikta regulisan je ustavima država u čijem su sastavu, tako da je u Bosni i Hercegovini prvi i jedini amandman na njen ustav regulisao pitanje Brčko distrikta BiH. Pored toga što se nalaze po direktnim državnim suverenitetom, posebna ovlašćenja u slučaju eventualnog spora imaju ustavni sudovi država pod čijim su suverenitetom. Savezne države, odnosno entiteti od kojih su nastali distrikti nemaju nikakvih ovlašćenja na njihovim teritorijama, iako u Bosni i Hercegovini formalno entiteti imaju svojevrsni kondominijum nad distrikтом ali on je formalnog karaktera imajući u vidu ustavno definisanje kojim se određuje država Bosna i Hercegovina kao isključivi suveren, odnosno Ustav Bosne i

Hercegovine određuje Brčko distrikt BiH kao jedinicu lokalne samouprave Bosne i Hercegovine, a ne bilo kojeg entiteta. Za Brčko distrikt BiH kaže se da je specifična, ako ne i jedinstvena jedinica lokalne samoprave, ali upravo Washington D.C. je uređen na sličan način i pod sličnim okolnostima. Oba distrikta imala su za cilj da se prevaziđu određeni problemi koji su vezani za sam opstanak odnosa stabilnost država u čijem su sastavu.

Američki model je primjenjen kako kod uređenja Bosne i Hercegovine, tako i kod uređenja Brčko distrikta BiH. Bosna i Hercegovina je država koja se nalazi pod velikim uticajem međunarodne zajednice koja je nesumnjivo uticala i na njeno uređenje. U Bosni i Hercegovini spominje se često primjena američkog modela, odnosno potreba za njegovom primjenom, od načina izbora članova Predsjedništva Bosne i Hercegovine, statusa državne imovine pa do postojanja trećeg entiteta. Međutim američki model je primjenjen prilikom samog konstituisanja Bosne i Hercegovine u današnjem obliku sa nizom instituta koji nisu svojstveni našem prostoru i uopšte evropskom pravnom sistemu, sa određenim specifičnostima nametnutim od strane međunarodne zajednice koje su bile neophodne kako bi se zaustavio oružani sukob. Tako je i nakon okončanja oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini pitanje Brčkog riješenom putem međunarodne arbitraže, čime se očuvao mir i stabilnost u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Jelić, R. (1989). Novigradski distrikt. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, No. 31.
- Koprić, I. (2009). Lokalna samouprava i lokalni službenički sustavi u Austriji i Finskoj. Hrvatska i komparativna javna uprava, Vol. 9., No. 3.
- Kulenović, N. (2012). Skupština Brčko distrikta BiH: parlament ili općinsko vijeće?, Zbornik radova Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Friedrich Ebert, Predstavništvo u Bosni i Hercegovini.
- Lakić, D. (2009). Nova nacionalna država. Magistarski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka Beograd.
- Lilić, L. (2009). Brčko Distrikt, Zbornik radova, Uvod u politički sustav Bosne i Hercegovine - izabrani aspekti. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Konrad Adenauer, Predstavništvo u Bosni i Hercegovini.
- Lukić, R. (2006). Vanjska politika Clintonove administracije prema ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1993-1995). Časopis za suvremenu povijest, Vol. 38, No. 1.
- Miljko, Z. (2004). Ustavni poredak i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 17.
- Podobnik, Z. (2005). Američki federalizam - povijesni i ustavnopravni pregled. Međunarodne studije, Vol. 5, No. 4.
- Rešetar, V. (2012). Mjesna i lokalna samouprava – isto ili različito. Hrvatska i komparativna javna uprava, Vol. 12, No. 3.
- Vasić, P., Mujkić, M. (2006). Model Distrikta – pokretačka snaga razvoja. Zenica: Dom štampe.

NOVI MEDIJI – NOVI IZAZOV ZA NOVINARSTVO I NOVINARE

Slavica Išaretović¹

Sažetak

Živimo u univerzumu u kome ima više informacija, a sve manje smisla. Živimo vrijeme u kojem su gejtkiperi, čuvari kapija u medijima postali algoritmi društvenih medija. Oni filtriraju informacije, predstavljaju dešavanja i stvarnost na osnovu referentne vrednosti zasnovane na klikovima, djeljenju i lajkovima. U kombinaciji sa našom prirodnom, nesvjesnom potrebotom da potvrdimo pristrasnost, odnosno sklonost da su nam mnogo bliže (dez)informacije koje potvrđuju naše već postojeće predrasude i stereotipe, ta kombinacija postaje „sjajna“ prečica za širenje dezinformacija i postnovinarstvo. Novi mediji svojim glavnim karakteristikama samo ubrzavaju kompletan proces.

Ključne riječi: novinarstvo, postmoderna, kriza novinarstva, novi mediji, copi-pejst novinarstvo

Abstract

We live in a universe where there is more information and less and less sense. We live in a time where media gatekeepers have become social media algorithms. They filter information, present events and reality based on a benchmark based on clicks, shares and likes. In combination with our natural, unconscious need to confirm bias, i.e. the tendency that (dis)information that confirms our already existing prejudices and stereotypes is much closer to us, that combination becomes a “great” shortcut for spreading misinformation and post-journalism. New media, with their main characteristics, only speed up the entire process.

Keywords: journalism, postmodernism, journalism crisis, new media, copy-paste journalism

¹ Prof.dr Slavica Išaretović, profesor Studijskog programa Mediji i komunikacije, Visoke škole „Banja Luka College“ slavica.isaretovic@blc.edu.ba

KRIZA IDENTITETA NOVINARSTVA

Krizu identiteta novinarstva i novinara treba tražiti u širem kontekstu krize prilikom prelaska iz modernog u postmoderno doba. Razdoblje profesionalnog odnosa novinara prema javnoj sferi završilo je. Medijske organizacije se bore sa ekonomskim problemima, pitanjem opstanka na tržištu koje pojavom novih medija donosi sasvim drugačija pravila ponašanja. Sve ovo potresa temelje samog novinarstva kao profesije i aktuelizuju pitanje identiteta novinara i njihovog mјesta u javnosti. Razmatrajući krizu novinarske etike moramo pomenuti postmoderan pristup moralnosti, koji se vrlo često definiše kao smrt etičkog.

Postmoderni period je period prividne slobode (bez odgovornosti) i potrošačkog izbora, doba u kome su tradicionalne zajednice izgubile svoje običaje pregažene globalizacijom, period u kome je zbog ogromnog uticaja medijske simulacije nestala jasna granica šta je to realnost, a šta svijet medijske fikcije. Postmoderna je iznjedrila postnovinarstvo. Definišu ga kao „rezultat novih medija, odnosno zahvaljujući digitalnim tehnologijama kojima se sadržaji samo prenose i recikliraju, odnosno, informacije koje je već neko objavio na svom sajtu“ (Štavljanin, 2013, str. 171). Žargonski rečeno kopi-pejst“ (copy-paste) novinarstvo.

Mediji su preplavljeni skandalima, dezinformacijama, objavljaju se slike ubica, intervju sa serijskim silovateljima, eksplicitni kadrovi seksa, ubistava, zadire se u privatnost javnih ličnosti i onih manje javnih, ali zanimljivih po različitim osnovama javnosti, narušavaju se prava djece. Pravilo druge strane, sveti gral novinarstva, se samo ponekad čuje, naslovi su sve samo ne odraz onoga što ćete pročitati u tekstu ispod naslova, izmišljaju se besmisleni, ali efektni naslovi koji će nas privući i ostaviti neinformisanim.

Lažne vijesti, fejk njuz, dezinformacije, besmislice, kojima smo svakodnevno bombardovani, imaju isti cilj; slabljenje sposobnosti racionalne razmjene mišljenja i debate koja bi iznjedrila razumne stavove i mišljenja. Čak i kada smo svjesni da prosljeđujemo nešto što nije istinito (a svima se to dešava povremeno ili češće) i što se kosi sa zdravim razumom, demonstramo svoje opredjeljenje i pokazujemo da nam društvene veze znače više od istine i da pripadnost određenoj grupi na nekoj od uticajnih društvenih mreža nam je bitnija stvar od istine i zdravog razuma. Javna rasprava zasnovana na tvrdnjama i mišljenjima, a ne na činjenicama i istini. Okruženi smo mnoštvom primjera, ali jedan koji je maksimalno indikativan jeste kada su nakon inauguracije 45. američkog predsjednika Donalda Trampa, njegovi najbliži ljudi iznijeli netačne i napuhane brojke o broju prisutnih na inauguraciji predsjednika i to bez imalo srama. Kako to objašnjava Vajdjanatan u svojoj knjizi „Antidruštvene mreže, „upitani da objasne takvu neistinu jedan

od njih je ustvrdio da su oni samo „ponudili alternativne činjenice”. Domaćin u studiju, urednik emisije im je odgovorio „Alternativne činjenice nisu činjenice, nego neistine”.

AUTOMATSKI REŽIM RADA

Većinu vremena radimo u automatskom režimu: brzo, intuitivno i bez napora. Nismo ni svjesni toga, kada jednom naučimo da vozimo bicikl, vežemo pertle ili plivamo radimo to automatski, ne razmišljajući više o tome. I na isti način radimo još mnoštvo drugih radnji. Automatski režim nam omogućava da se nosimo sa opasnošću, kao i sa složenošću i tempom života, bez svjesnog napora. Ali nas je lako prevariti u automatskom režimu jer donosimo zaključke zasnovane na asocijacijama, a ne na logici.

Na isti način automatski primamo i obrađujemo informacije u našem medijski zasićenom svijetu. Kako to pojašnjava Džejms Poter: „automatska obrada informacija upravlja najvećim dijelom našeg korištenja medija, ali ne cjelokupnim. Automatska obrada nam omogućava da se upoznamo sa velikim brojem poruka, a da na to ne gubimo mnogo vremena; tako da imamo osjećaj da ih filtriramo jer im ne posvećujemo mnogo pažnje”. (Poter, 2011, str. 29)

Međutim, automatizam ima svoju cijenu. Zahvaljujući njemu nesvjesno dopuštamo medijima da igraju svoju igru s nama, da nas programiraju onako kako oni žele, da prihvatimo njihove stavove i mišljenja, bez razmišljana i uključivanja razuma i logike i bez pitanja da li su ta mišljenja i stavovi dobri i korisni za nas. Automatski režim rada ili kako ga neki nazivaju auto pilot je mod koji nam, kada su mediji u pitanju, mnogo više nanosi štete nego što nam pomaže da opstanemo u ovom medijskom cunamiju koji živimo. U trenutku kada smo na automatskom pilotu, istina prestaje biti značajna, jer nas vode podsvjest i emocija, odnosno naši stavovi, uvjerenja, predrasude, stereotipi i sve ono što nema puno veze sa reflesivnim razmišljanjem i poimanjem stvarnosti.

Stvarni ideolog "spina", kako ga doživljavaju mnogi teoretičari, Frojdov nećak, Edvard Bernajs (Edward Bernays), u svojoj najvažnijoj knjizi "Propaganda" iz daleke 1928.godine, naglašava važnost savjesne i pametne manipulacije javnog mnjenja i navika koje postaje u društvu, koje predstavljaju važan činilac demokratskog društva. „Oni koji kontrolišu nevidljive mehanizme društva predstavljaju vladu u senci, koja zapravo ima stvarnu moć. Nama vladaju, oblikujući naš duh, ukus i ideje u najvećoj mjeri ljudi o kojima nikada nismo ništa čuli”. (Bernays, 1928, str. 37)

Potpunu takvog načina razmišljanja nalazimo i kod savjetnika Džordža Buša, objavljenom u članku Njujork Tajmsa par dana pred predsjedničke

izbore u Americi 2004.godine, opisane u knjizi „Storytelling” Kristijana Salmona. Izražavajući svoje nezadovoljstvo člankom koji je novinar objavio neposredno prije toga, Bušov savjetnik u kratkom razgovoru sa njim objasnio mu je da ljudi kao što je taj novinar pripadaju onome što oni zovu „**zajednica zasnovana na stvarnosti**”. Svet više ne funkcioniše baš tako. Mi smo sada imperija, nastavio je Bušov savjetnik, i kada djelujemo mi kreiramo sopstvenu stvarnost. I dok vi proučavate tu stvarnost pronicljivo, kao što radite, mi ponovo djelujemo i stvaramo druge stvarnosti, koje takodje možete da proučavate. Mi smo protagonisti istorije...A vama, svima vama preostaje samo da proučavate ono što mi radimo”.

Da bi svoju misiju ostvarili, ”odabrani” moraju da pod svojom kontrolom imaju medije, odnosno bez njihove pomoći misija stvaranja nove realnosti je samo pokušaj. Dobar primjer je američka televizija za koju ste svi čuli, FOX NEWS. Foks njuz, mutacija u istoriji medija, kako to lijepo opisuje Salmon, osnovali su 1996.godine, medijski magnat Rupert Merdok i Rodžer Ejls, jedan od prvih spin doktora, koji je vrlo uspješno radio za američkog predsjednika Ronaldu Regana. Foks njuz je već 2002 godine premašio gledanost CNN-a.

„Svakog dana uprava Foks njuzu pošalje cirkularno pismo svim urednicima, producentima i novinarima pred kamerama. Cirkularno pismo sadrži naznake dnevnih tema za razgovor. Drugim riječima, to je priča koju žele ispričati. Upravljujući vijestima tako da se usklade sa njihovom pričom (a ne suprotno), Foks oblikuje mišljenje, iznosi priču u koju će publika rado povjerovati. Foks svojim gledaocima nudi laž koju će oni ispričati sebi samima i što je podjednako važno, koju će podeliti sa drugima”.

Sve ovo što je Foks uveo kao praksu nije ništa drugo nego pseudonovinarstvo, ili kako je to u maju 2004. godine objasnio Džon S.Kerol, glavni i odgovorni urednik Los Andjeles Tajmsa: „Svuda u Americi postoje prostorije koje liče na novinarske kancelarije; u tim prostorijama postoje ljudi koji liče na novinare, ali oni se ne bave novinarstvom. To što oni rade nije novinarstvo, zato što ne smatraju čitaoca, ili u slučaju televizije, TV gledaoca – kao gospodara kome treba služiti. Oni svoju publiku gledaju sa hladnim cinizmom: u kraljevstvu pseudonovinarstva, publika je nešto čime treba manipulisati”. (Salmon, 2010, str. 159)

I to vrlo uspješno i rade. Svjedoci smo sličnih dešavanjima i u našim domaćim, kao i u medijima iz regionala, koje možemo pratiti bez jezičkih barijera. Pseudonovinarstvo nije američka priča, iz Amerike je krenula, ali na tu priču nisu imuni ni mediji na našim prostorima. Najači vjetar u leđa postnovinarstvu dali su upravo novi mediji.

NOVI MEDIJI

Novi mediji su bilo koji medij – od novinskih članaka i blogova do muzike i podcasta – koji se isporučuju digitalno. Od veb lokacije ili imejla, do mobilnih telefona i aplikacija za strimovanje, svaki oblik komunikacije koji se odvija zahvaljujući internetu smatra se novim medijima. Društveni mediji (social media) su zajednički termin za veb lokacije i aplikacije koje se fokusiraju na međusobnu komunikaciju korisnika, razmjeni podataka, interakciji, dijeljenju sadržaja i saradnji. Zahvaljujući novim medijima razvija se novi vid individualizacije, uprkos opštem trendu globalizacije. To se prije svega postiže zahvaljujući njihovim pozitivnim karakteristikama; brzini, interaktivnosti, efikasnosti, dostupnosti, mogućnosti da se kreira i objavi medijski sadržaj koji odražava naš lični stav i mišljenje. „Novi mediji pružaju šansu i budali i geniju. Svaki prijemnik je i potencijalni predajnik....

Mediji su sve manje samo izvor informacija, a sve više mjesto koordinacije i saradnje, jer grupe koje vide ili čuju ili gledaju ili slušaju sada mogu da se okupljaju i razgovaraju jedni sa drugima, Velika promjena, je da članovi bivše publike sada mogu biti i proizvođači, a ne samo potrošači. Svaki put kada se novi potrošač pridruži ovom medijskom pejzažu, pridruži se i novi proizvođač, jer ista oprema - telefoni, računari - omogućavaju nam da konzumiramo i proizvodimo. Od konzumera postajemo prošumeri i to je velika promjena koju su nam omogućili internet i novi mediji. Prošumer je riječ koja definisce aktivnog korisnika medija, koji učestvuje u kreiranju sadržaja medija, kada govorimo o novom medijskom okruženju odnosi se na blogere, vlogere, sve one koji koriste veb-sajtove, kao što je You Tube, za hostovanje svog sadržaja koji se često zasniva na drugim medijskim proizvodima. Naravno, trebalo bi da se odnosi i na svakog od nas koji koristimo nove medije, jer tu mogućnost, koju nam pružaju, treba maksimalno iskoristiti. Gotovo svi veb sajtovi imaju dio za komentare u kojima korisnici mogu da podijele svoje stavove o sadržaju, koji pružaju mogućnost za trenutnu reakciju, čim nešto što vam je privuklo pažnju bude postavljeno. Naravno, svjedoci smo da u tim komentarima ima i mnoštvo neprimjerih sadržaja, punih jezika mržnje i sasvim nepotrebnih s obzirom na sadržaj koji se komentariše. Ali sve je to sastavni dio novih medija.. Internet je označio početak kraja tradicionalne publike i otvorio nam neslućene mogućnosti kao prošumerima. 2011. godine, vidjeli smo pokret #metoo protiv seksualnog zlostavljanja i kampanju za rasnu jednakost i pravdu #BlackLivesMatter. Takođe smo videli mnogo memova, ali humor život čini lakšim i zabavnijim.

Glavne karakteristike novih medija:

1. KONVERGENTNOST – sve što može da se kodira digitalnim signalom prenosivo je preko svih platformi, što omogućava međusobnu preno-

sivost svih sadržaja i njihovo plasiranje na svim medijima. Suština konvergencije ogleda se u tome da publika ima moć da reaguje, inovira, eksperimentiše i rekontekstualizuje medije na nove načine. To je svijet u kome se svaka priča, svaki zvuk, svaki brend, slika i odnos odvijaju kroz brojne medijske kanale.

2. ISTOVREMENOST – dijeljenje sadržaja svih sa svima i to istovremeno dok se događaj odvija
3. MOBILNOST – publika bira kada, gdje i pod kojim uslovima privatizuje javnost, (publika počinje komunikacioni tok)
4. INTERAKTIVNOST – učešće u javnoj komunikaciji, razmjeni poruka bez kontrole koju su ranije obavljali čuvari kapija (gate keepers)

U svakoj medijskoj organizaciji postoje ljudi zaduženi da kontrolisu mnoštvo poruka, kojima se zasipa masovna publika, podizanjem ili spuštanjem „brane“, odnosno, otvaranjem ili zatvaranjem kapije. Selekciiju sadržaja vrši najprije reporter koji prati događaj, zatim urednik rubrike, pa sektora i na kraju odgovorni urednik, a često su čuvari kapija izvan medijskih organizacija. Sa novim medijima ulogu gejtkipersa obavljamo sami. Samo je pitanje koliko je bilo od nas sposoban za tu ulogu.

ZAKLJUČAK

Ono čega smo svi svjesni jeste da mediji svojim konstrukcijama pojačavaju našu nemoć pred virtuelnim elementima realnosti i da se ta tendencija samo povećava. Ne smijemo zaboraviti iracionalnost kao bitan segment svakog od nas. „Čovjek nije samo racionalno biće-to je racionalistička zabluda-nego i iracionalno biće i baš ta činjenica omogućava da se na njegovo ponašanje utiče ne samo racionalnim, nego i iracionalnim sredstvima, ovim drugim čak efikasnije, nego ovim prvim“. (Šušnjić, 2008, str. 47)

Ideja o tome šta je istina postoji u našim glavama, ali na nju snažno utiču drugi. U današnje vrijeme, dosadašnji kazivači istine; roditelji, nastavnici, naučnici, politički i vjerski lideri polako gube na značaju, a tu ulogu preuzimaju mediji koji imaju moć da diktiraju istinu ili tačnije rečeno „moći da traganje za istinom proglose suvišnim i nepotrebnim“. Jer kako drugačije objasniti naše ponašanje da se bespogovorno vjeruje društvenim mrežama, neprovjerenim sajtovima jer dobro kotiraju u Gugl pretragama, influense-rima, informacijama koje nam serviraju algoritmi jer su prosto osjetili po našim interesovanjima da smo pogodno tlo za tu vrstu sadržaja. Odbraniti se i zaštiti je vrlo kompleksan process u kojem mora učestvovati društvo u cjelini, a ne samo mediji i zaposlenici u njima i predstavnici obrazovnog sistema. (Štavljanin, 2013)

LITERATURA

- Bernays, E. (1928). *Propaganda*. New York: IG Publishing.
- Bogdanić, A. (1996). *Komunikologija- vladajuća paradigma*. Banjaluka: Komunikološki fakultet .
- Gocini, Đ. (2001). *Istorija novinarstva*. Beograd: CLIO.
- Makijaveli, N. (2005). *Vladalac*. Beograd: Dereta.
- Orvel, D. (2004). *1984*. Beograd: Libreto .
- Postman, N. (1985). *Amusing Ourselves to Death*. London: Penguin Books.
- Poter, D. (2011). *Medijska pismenost*. Beograd: CLIO.
- Salmon, K. (2010). *Storytelling*. Beograd: CLIO.
- Štavljanin, D. (2013). *Balkanizacija Interneta i "smrt" novinara*. Prag/Beograd: Radio Slobodna Evropa i Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đ. (2008). *Ribari ljudskih duša*. Beograd: Čigoja.
- Vajdianatan, S. (2018). *Antidruštvene mreže*. Beograd: CLIO.

TRŽIŠTE KRIPTO VALUTA U REGIONU SA OSVRTOM NA ZAKONSKU REGULATIVU

Milica Lakić¹

Sažetak

Jedna od aktuelnijih tema u poslednje vrijeme jeste tema istraživanje digitalnih finansija, kripto tržišta, digitalne imovine od strane regulatora iz Evropske unije, regulatornih i nadzornih tijela kod nas i u regionu, monetarista, akademiske zajednice, svjetske i domaće javnosti. Ovo je vrlo široka tema koja je obuhvaćena uticajem novih tehnologija na finansijske usluge i finansijska tržišta pogotovo poslije zatvaranja mnogih ekonomija tokom kovid krize. Finansijski svijet se nikad brže nije mijenjao transformisao kao poslednjih godina, od pojave novih učesnika na tržištu, nove berze za kripto valute (npr. Binance, Coinbase, xCalibra i dr.).

Predmet ovog rada je istraživanje kripto tržišta kod nas u Bosni i Hercegovini i regioni, odnosno o zakonskoj regulativi koja uređuje ovo polje u kojoj mjeri je regulisano, ko su regulatori i u čijoj nadležnosti je ova problematika. Da li smo spremni da prihvatimo digitalne finansije, koliko smo finansijski pismeni i informisani da idemo u korak sa regionom ili ne, šta je to kripto valuta a šta virtuelna valuta? Da li je Evropska Unija sa novom uredbom centralizovala digitalne finansije, ako je osnovna karakteristika digitalnih finansija decentralizacija?

Svako želi da očuva svoju poziciju na tržištu pa tako i centralne banke. Pojedine države su donijele odluke o zabrani kripto valuta, neke države su je uvele kao legalno sredstvo, a neke smatraju da je vid za prevazilaženje problema. Svjesni da je dosta nepoznanica u ovom području, zato je neophodno biti oprezan, djelovati sveobuhvatno i pratiti svaki korak razvoja ovog područja.

Ključne riječi: digitalna imovina, kripto valuta, kripto tržište, transakcije, finansijski sistem

¹ University PIM, Faculty of Economics, Despota Stefana Lazarevića bb, 78000 Banja Luka, mlclaki@gmail.com

Abstract

One of the most current topics is the research of digital finance, crypto markets, digital assets by regulators from the European Union, regulatory and supervisory bodies in our country and in the region, monetarists, the academic community, the global and domestic public. This is a very broad topic that is covered by the impact of new technologies on financial services and financial markets, especially after the closure of many economies during the covid crisis. The financial world has never changed and transformed faster than in recent years, since the appearance of new participants in the market, new exchanges for crypto currencies (e.g. Binance, Coinbase, etc.).

The subject of this work is the research of the crypto market here in Bosnia and Herzegovina and the region, that is, about the legal regulation that governs this field, to what extent it is regulated, who are the regulators and in whose jurisdiction is this issue. Are we ready to accept digital finance, how financially literate and informed are we to keep up with the region or not, what is crypto currency and what is virtual currency? Has the European Union centralized digital finance with the new regulation, if the basic characteristic of digital finance is decentralization?

Everyone wants to preserve their position on the market, including central banks. Some countries have made decisions to ban crypto-currencies, some countries have introduced it as a legal tool, and some consider it a way to overcome the problem. Aware that there are many unknowns in this area, it is therefore necessary to be careful, act comprehensively and follow every step of the development of this area.

Keywords: digital asset, crypto currency, crypto market, transactions, financial system

UVOD

Brojna pitanja proistekla su iz okvira digitalne imovine, i samim tim podstakla su regulisanje i rješavanje, istih kako od strane država EU-e, tako i regije. Razlika je u dinamici i intezitetu izvršenih reformi, gdje su se susreli sa istim ili sličnim pitanjima i problemima. Predmet ovog rada je istraživanje kripto tržišta kod nas i regionala, odnosno o zakonskoj regulativi koja uređuje ovo polje u kojoj mjeri je regulisano i da li se primjenjuje. Proizašla su mnoga pitanja, da li tržište kripto valuta doprinosi finansijskoj stabilnosti ili ne stabilnosti zemlje? Da li su kripto valute novac, sredstvo plaćanja ili ne, i i/ili finansijska imovina u pojedinim zemljama? Dokle je stigla zakonska regulativa vezana za uređenje ove oblasti kod nas i u regiji?

Da bi se obradili što kompletniji podaci, prikazala situacija razvijenosti kripto tržišta i primjena regulative korišteni su primarni izvori informacija i podaci: stručna literatura koja je dostupna, zakonska regulativa i propisi

koji su objavljeni na službenoj stranici Evropske unije – EUR-Lex, domaće zakonodavstvo i propisi zemalja koje su istraživanjem obuhvaćene. Za sekundarne izvore informacija-podatke korišteni su izvještaji sa berzi, članci sa naučnih konferencijskih i ostali internet relevantni podaci. Društveni cilj istraživanja je pružanje informacija za jednu od najaktuelnijih tema današnjice i pozicija BiH u odnosu na region kada je ovaj vid finansijskih usluga u pitanju.

Da li je prethodni period, alarm da se poslije kovid krize za ovo pitanje angažuju i centralne banke kada je digitalna imovina u pitanju? Da li smo spremni da prihvativamo digitalne finansije, i da li je EU donoseći novu uredbu za regulisanje Tržišta kripto valuta - MiCa (*The Markets in Cryptoassets*) (www.eur-lex.europa.eu) uspjela da uredi ovo pitanje ili je centralizovala, ili nije obuhvatila digitalne finansije? U kojoj mjeri su obuhvaćene digitalne finansije novom uredbom EU? Koja je budućnost kripto tržišta ako znamo da kripto valute, odnosno kripto aktivu karakteriše jaka volatilnost? Kripto valuta, kripto tržište po definiciji je decentralizovano i kako ga onda uređiti i regulisati propise i nadzor od strane regulatora.

KRIPTO TRŽIŠTE I CENTRALNE BANKE

Očigledno je da se sveobuhvatno radilo i radi u Evropskoj uniji i regiji, što pokazuje i izvještaj BIS-a (Bank for International Settlements)² od 2021/22. godine možemo vidjeti da su ozbiljno pristupili obradi podataka digitalnog novca. Kako su reagovale centralne banke na razvoj kriptovaluta i platformi za razmjenu kriptovaluta, te odnosa kripto valuta i „starog“ novca. Očigledno da nisu bile spremne, gledajući na potencijalne rizike i neizvjesnosti koje dolaze s digitalnim finansijama i kripto tržištem, mogućnost ugrožavanja vlasti centralnih banaka. Nije nas iznenadilo što su centralne banke u svijetu počele ozbiljno baviti reakcijama na nevjerljivo brzo širenje i rast digitalnih finansija. Reakcije centralnih banaka na pojavu kriptovaluta, decentralizovanih finansija i paralelnih platnih sistema je van kontrole centralnih banaka. Centralne banke su zabrinute, jer u stvari to je direktni udarac na njihove monopole izdavanja novca, vođenja platnih sistema i njihovu autonomiju odnosno centralizaciju. Svako želi da očuva svoju poziciju na tržištu pa tako i centralne banke. Pojedine države su doni-

² Banka za međunarodna poravnjana (*Bank for International Settlements, BIS*) jeste međunarosna finansijska institucija u vlasništvu centralnih banaka, koja „pospešuje međunarodnu monetarnu i finansijsku saradnju i služi kao banka centralnim bankama“. BIS obavlja svoj rad kroz svoje sastanke, programe i kroz Bazelski proces - domaćin je međunarodnim grupama koje teže globalnoj finansijskoj stabilitetu i olakšava njihovu interakciju. Ona takođe pruža bankarske usluge, ali samo centralnim bankama i drugim međunarodnim organizacijama. Sedište banke je u Bazelu u Švajcarskoj, sa predstavništvima u Honkongu i Meksiku Sitiju.

jele odluke o zabrani kriptovaluta, neke države su je uvele kao legalno sredstvo, a neke smatraju da je vid za prevazilaženje problema.

Svjesni smo da je dosta nepoznatih u ovom području, zato je neophodno biti oprezan, djelovati sveobuhvatno i pratiti svaki korak razvoja ovog područja. Znamo da je liberalizacija finansijskog sistema, „samoregulisanje“ velikih finansijskih institucija, kao rezultat imala Globalnu finansijsku krizu. Za centralne je banke kao regulatora i garanta stabilnosti finansijskog sistema ključno da pažljivo prate kretanja na svom tržištu kako ne bi došla upitna efikasnost vođenja monetarne politike i monetarne stabilnosti zemlje.

Pojavljuje se problemi rizika koji nisu regulisani, koji se ne prate, jer nemamo kontrolu nad istim, i ne čudi da su i reakcije pojedinih banaka na digitalne finansije različite. Mnogi zabranama ili ograničenjima nastoje spriječiti širenje kriptovaluta, odnosno posjedovanje digitalne imovine.

Centralne banke za ili protiv digitalne imovine

Kina je najstrože zabranila proces rudarenja posebno bitcoina, a rudarilo se oko čak tri četvrtine svih bitcoina. Razlog zašto je bilo tako puno rudarenja jer je u Kini vrlo niska cijena električne energije. Nakon zabrane rudarenja Centralna banka Kine nastavila je vršiti pritisak i na banke i na pružaoce platnih usluga, pa je naložila bankama tj. velikim institucijama koje uoče da njihovi klijenti koriste kriptovalute da im zatvore platne kanale. Isto je naložila bankama i pružaocima platnih usluga da ulože više resursa u identifikovanje transakcija u kriptovalutama odnosno da strogo primjenjuju politiku KYC (Know your customer). Zemlje poput Kine koje imaju vrlo visok stepen kontrole ukupnog internetskog prometa mogu računati na značajniji efekat zabrana.

Na primjer prva zemlja na svijetu koja je prihvatile bitcoin kao „legal tender“, službeno sredstvo plaćanja, je El Salvador i to početkom juna 2021. godine. El Salvador je relativno siromašna centralnoamerička država sa oko 7 miliona ljudi. U toj zemlji doznake radnika iz inostranstva – ino doznake (posebno SAD) su izuzetno visoke i čine čak gotovo petinu BDP-a, i pokrivaju veliki dio trgovinskog deficit-a. Pored toga njihova je službena valuta, do uvođenja bitcoina, bio američki dolar, dakle to je potpuno i službeno dolarizovana ekonomija (i to od 2000. godine). Smatraju da će prihvatanjem bitcoina kao platežnog sredstva bitno smanjiti transakcijske troškove doznaka i učiniti finansijske tokove bržim i jednostavnijim.

Predsjednik SAD je u martu 2022. godine izdao Izvršnu naredbu o osiguravanju odgovornog razvoja digitalne imovine (www.whitehouse.gov) kojoj je cilj pokretanje sveobuhvatnog pristupa regulisanju i nadzoru kripto valuta, s ciljem postizanja pravne ravnoteže između mogućnosti i rizika koje kripto valute predstavljaju. Regulisanje kripto tržišta u SAD-u predstavlja

velik izazov, kako zbog državnog uređenja tako i zbog izuzetno velikog broja „igrača“ na tržištu s različitim aspiracijama pa samim tim i drukčijim percepcijama kako to regulisanje treba izvršiti.(Zbornik radova: Institucije i prevencija finansijskog kriminaliteta, 2021.)

Poreska služba (IRS) SAD donijela je odluku kojom se bitcoin tretira kao oporeziva imovina, odnosno podliježe obavezi obračuna poreza na kapitalnu dobit. Iako je ta odluka štetna po držaoce, paradoksalno jeste ali ona je definisala status bitcoina u SAD-u od 2014. godine i učinila je njegovo posjedovanje nedvosmisleno legalnim. Iako zapravo nikada nije ni bio proglašen nezakonitim oblikom imovine, do te odluke njegov status bio je u takozvanom pravnom vakumu, bez jasnih odrednica oko njegovog položaja. Time je uvođenje bitcoina u zakonske i poreske okvire otvorilo put širem krugu investitora da investiraju i ostvaruju, bar formalno, oporezive prihode od trgovine. Neke su države u SAD-u regulisale kripto valute, dok druge razmatraju zakone za regulisanje. (www.banking.senate.gov)

Kripto tržište u EU sa osvrtom na regulativu

Neophodno je u kontinuitetu praćenje podataka vezanih za kripto tržišta, a u ovom praćenju prednjači banka svih centralnih banaka BIS(ww.bis.org) BIS je osnovao svoj inovativni hub kako bi podržao centralne banke i poboljšao funkcionisanje finansijskog sistema, osnovao centre širom svijeta i globalnu mrežu stručnjaka. BIS je najavio prioritete za 2023. godinu i jedan od njih je fokus na poboljšanju sistema plaćanja i eksperimentisanju sa digitalnim valutama centralne banke (CBDC); o oblikovanju budućnosti finansijske regulative i nadzora; i o ozelenjavanju i obezbedenju finansijskog sektora.

Bazelski komitete za bankarsku superviziju je preporučio da banke koje u svojoj aktivi imaju kripto valute, uvedu vrlo stroge rezervacije odnosno stroge propise. Vlasti gledaju negativno na Binance berzu jer ona predstavlja vezu između kripto svijeta (koji se često koristi za finansiranje ilegalnih aktivnosti svih vrsta) i „realnog novca“pa se time pomaže „pranje novca“. Sama firma, iako registrovana na Kajmanskim ostrvima zapravo ima poslovnicu po svijetu, ali bez jasnog i hijerarhijskog upravljanja. Već duže vrijeme MMF upozorava na adekvatno regulisanje kripto valuta, dok BIS u svvojim izvještajima sve jače i jasnije upozorava kako je razvoj kripto valuta i alternativnih platnih sistema zapravo aktivnost protiv javnog dobra kakvo je novac. BIS u istom izvještaju podržao razvoj digitalnog novca centralnih banaka. Kako međunarodni regulatori tako i nacionalni odlučili su se aktivno uključiti u jačanju regulisanja ovog dijela finansija.

Možete u državi zabraniti i oduzeti dozvolu za rad na teritoriji, što je uradila Ujedinjeno Kraljevstvo 2021.godine i zabranila poslovanje i rad lo-

kalnoj filijali Binance, i šta su postigli? (Novaković, M. S., 2021., str.97) Ne možete zabraniti Internet, vi ovom odlukom zabranjujete rad registrovan na teritoriji u UK i Binance-a, ali mogu putem interneta koristiti Binance u nekoj drugoj zemlji. Period pred nama je vrlo dinamičan, a regulatori moraju biti oprezni i svako da obavlja svoju funkciju u okviru svoje nadležnosti. Brojna pitanja proistekla su iz okvira digitalne imovine, i samim tim podstaknula su u regulisanju i rješavanju istih kako od strane država EU-e, tako i regije.

Koji model bi trebalo slijediti, možda ipak angloameričke modele, kome se dodaje pridjev "moderniji". Naime, među anglosaksonskim državama koje su regulisale kriptovalute na sveobuhvatniji način izdvaja se Ujedinjeno Kraljevstvo, jer sva trgovачka društva koja se bave aktivnostima vezanima uz kripto imovinu u Velikoj Britaniji moraju se registrovati u britanskoj Financial Conduct Authority (u nastavku teksta: FCA) te se prijaviti za licenciju „Ovlaštenih platnih institucija“. U predmetu koji se našao pred Višim sudom u Velikoj Britaniji 2020. godine odlučeno je da je kripto imovina, poput bitcoin-a, predstavlja vrstu imovine u skladu s engleskim pravom (AA vs. Person Unknown, 2020).

Švajcarska, jedna je od prvih država koja je uvela propise za poslovanje s kripto valutama. Klasifikovali su kripto valute kao imovinu prihvaćajući bitcoine kao zakonsko sredstvo plaćanja u nekim kantonima. Švajcarski parlament usvojio je 2020. „Savezni zakon o prilagođavanju saveznog zakona razvoju tehnologije distribuisanih elektroničkih registara“, koji postavlja prošireni okvir za regulisanje blockchain tehnologije. U kantonu Zug, koji se naziva popularno „Kriptodolina“, donesena je povoljna regulativa i posebno je razvijeno trgovanje kripto valutama. Švajcarska berza SIX (*Swiss Exchange*), objavila je u 2020. godini promet trgovanjem kripto proizvodima i iznosio je preko milijardu dolara. Zahvaljujući saradnji s bitcoin Suisseom, omogućeno je trgovackim preduzećima i fizičkim osobama u kantonu da se vrši naplata poreza putem kripto valuta do iznosa od 100.000 CHF-a. (Farić, O., SIX Swiss Stock Exchange Reports CHF 108.2M Net Profit in H1 2021)

Posebna i razvijena zakonska regulativa kriptovaluta **u Njemačkoj ne postoji**. Regulisanje zakonske regulative u državama EU-a leži u Uredbi (EU) 2017/1129 Evropskog parlamenta i Vijeća od 14. lipnja 2017. o prospektu koji je potrebno objaviti prilikom javne ponude vrijednosnih papira ili pri uvrštanju za trgovanje na uređenom tržištu. Kripto valute se prema nedavno usvojenom njemačkom zakonu tretiraju kao finansijski instrumenti. U Njemačkoj nadležnost za izdavanje dozvola ima Savezna agencija za finansijski nadzor BaFin (Bundesanstalt fur Finanzdienstleistungsaufsicht Suchtext).

Tržište kripto valuta - **MiCa (The Markets in Cryptoassets)**, (www.eur-lex.europa.eu) koja reguliše tržišta kripto imovine na cijeloj teritoriji Evropske unije usvojena je 20. aprila 2023. godine od strane Evropskog parlamenta i trebalo bi da stupi na snagu u drugoj polovini 2024. godine. **Slovenija i Hrvatska** kao članice EU stvorile su obavezu evidentiranja CASP-ova i regulisale su samo segment vezan za sprečavanje i pranje novca i finansiranje terorizma (AML). Dok pojedine članice EU nisu imale nikakav regulatorni okvir za kripto tržište. Ova uredba trebala bi da izvrši harmonizaciju propisa unutar EU, a ujedno da olakša i poslovanje. Jednom kada CASP dobije licencu u jednoj od zemalja članica EU moći će da ponudi svoje licencirane usluge na cijelom tržištu EU, što ujedno i predstavlja jedinstveno tržište EU. Uredbom se napravila sledeća razlika: kripto valuta s jedne strane, token s druge strane, a ujedno je urađena klasifikacija kripto aktive na token vezan uz imovinu (ARTs), token elektronskog novca (EMT) i korisnički token.

Važno je osigurati da su zakonodavni akti EU o finansijskim uslugama spremni za digitalno doba i da doprinose privredi u interesu građana koje je otporno na buduće promjene, među ostalim omogućavanjem primjene inovativnih tehnologija. Ova uredba ima svoje pozitivne i negativne strane. Od pozitivnih izdvajamo veću sigurnost investitora koji su spremni da ulazu u kripto imovinu EU tržišta. Uredba bi trebala da bude podstrek većeg ulaganja institucionalnih investitora u kripto imovinu, prije svega investicionih fondova i investicionih banaka (podaci govore oko 4% aktive investicionih fondova je u kripto imovini). Kriptoimovina je jedna od najvažnijih primjena tehnologije distribuisanog zapisa. Kriptoimovina je digitalni prikaz vrijednosti ili prava koja može donijeti znatne koristi sudionicima na tržištu, uključujući male imaoce kripto imovine. Pojednostavljenjem postupaka prikupljanja kapitala i jačanjem tržišnog natjecanja, ponude kripto imovine moguće su omogućiti inovativan i uključiv način finansiranja, među ostalim za mala i srednja poduzeća (MSP-ovi). Ako se koristi kao sredstvo plaćanja, kripto imovina može, ograničavanjem broja posrednika, omogućiti jeftinija, brža i efikasnija plaćanja, posebno prekogranična.

Određena kripto imovina, posebno ona kvalifikovana kao finansijski instrumenti kako je definisana u Direktivi 2014/65/EU Evropskog parlamenta i Vijeća (www.eur-lex.europa.eu) obuhvaćena je područjem primjene postojećih zakonodavnih akata EU o finansijskim uslugama, već se primjenjuje cijeli skup pravila EU. Međutim, ostala kriptoimovina nije obuhvaćena područjem primjene zakonodavnih akata EU o finansijskim uslugama. Zbog nepostojanja tih pravila vlasnici takve kripto imovine izloženi su rizicima, posebno u područjima koja nisu obuhvaćena pravilima o zaštiti potrošača. Nepostojanje takvih pravila može uzrokovati i znatne rizike u pogledu integriteta tržišta, uključujući u obliku zlouporabe tržišta kao i u obliku finan-

sijskih kaznenih djela. Okvirom EU za tržišta kripto imovine ne bi trebalo regulisati osnovnu tehnologiju, već bi se zakonodavnim aktima EU trebalo izbjegći nametanje nepotrebnog i nesrazmjernog regulatornog opterećenja za upotrebu tehnologije jer EU i države članice nastoje održati konkurentnost na globalnom tržištu.

Kao i sve ova uredba ima negativne strane a jedna od njih je prenormiranje propisa, veoma složena i spora evropska administracija. Na to ukazuje da je tekst bio spreman još davne 2019. godine, a počće sa primjenom u drugoj polovini 2024. godine, znači prošlo je pet godina, i regulativa u pojedinim segmentima već zastarjela a nije se počela ni primjenjivati.

REGION I USPOSTAVLJANJE PROPISA

Ako analiziramo zakonodavstva naših komšija vidljivo je da za sada samo Republika Srbija implementirala Zakon o digitalnoj imovini.(www.nbs.rs), dok Crna Gora očekuje donošenje ove regulative s krajem godine.

U **Bosni i Hercegovini** nije donešen zakon kojim se reguliše trgovanje kriptovalutama, ali se u Republici Srpskoj krenulo sa uređivanjem ovog pitanja, dok su se u Federaciji BiH oglušili i odbili približiti ovoj problematici. Republika Srpska je u julu 2022. godine usvojila Zakonu o tržištu hartija od vrijednosti (www.secra.gov.ba) kojim uređuje ovu oblast virtuelnih valuta i pružaoca usluga povezanih sa virtuelnim valutama, u nadležnosti Komisije za Hartije od vrijednosti (u daljem tekstu: KHOV RS) bilo je donošenje neophodnih podzakonskih akata do januara 2023. godine.

Hrvatska će svoju regulativo uskladiti sa regulativom EU, pošto je njen član kao i Slovenija i primjenu MiCa propisa sprovesti do druge polovine 2024. godine.

Stoga se, po principu da se ono što nije zabranjeno smatra dozvoljenim, može reći i da je trgovanje digitalnom imovinom odnosno kriptovalutama **dозволено у BiH**. Naime, Ustavom je zagarantovano slobodno preduzetništvo, a isto se može samo zakonom, izuzetno, ograničiti – a takvog ograničenja nema.

Ekonomija Republike Srpske, Bosne i Hercegovine naslonjena je na ekonomski prostor EU, kao i ekonomije Srbije, Hrvatske, Slovenije i Crne Gore, i gdje većina banaka dolazi iz EU. Možemo reći da će MiCa imati veliki uticaj i refleksiju na BiH i zemlje u regiji.

Crna Gora je u procesu donošenja zakonskih propisa do kraja godine, ali uzmemu li u obzir je Centralna banka CG izdala saopštenje da s Ripple-om pokreće nacionalnu digitalnu valutu (CBDC), te postojanje Direktorata za blokčejn i kripto valute pri Ministarstvu finansija, možemo reći da će na CG MiCa možda da ima najveći uticaj, mogla bi veoma brzo da postane

zemlja s velikim brojem stranih investitora iz kripto industrije. (www.cbcg.me)

Pojam imovine razlikuje se u našoj teoriji u knjigovodstvenom smislu i pravnom smislu. U knjigovodstvenom smislu predstavlja odnos aktive i pasive, a u pravnom predstavlja skup ličnih imovinskih prava koje pripadaju jednom subjektu. Kada bi naveli sve definicije očigledno je da je pojam imovine i/ili vlasništva vrlo široko tumači.

Da bi se govorilo o digitalnoj imovini u knjigovodstvenom smislu, potrebno je u skladu s postojećim odredbama Međunarodnog standarda finansijskog izvještavanja (MSFI) priznati kripto valutu kao nematerijalnu imovinu i, zavisno o poslovnom modelu vlasnika, primijeniti računovodstveno procesuiranje. Poreska uprava Republike Hrvatske (u daljem tekstu: PURH) izdala određene preporuke vezano uz poreski tretman kapitalnih dobitaka po osnovi trgovanja kripto valutama (www.porezna-uprava.hr).

Ipak, virtualne valute, u skladu s definicijom koja se u najvećoj mjeri oslanja na mišljenje Evropskoga nadzornog tijela za bankarstvo, jesu digitalni prikaz vrijednosti i mogu se smatrati specifičnom vrstom imovine koju su njezini vlasnici spremni držati i/ili elektronski razmjenjivati te se njome međusobno povremeno koristiti za plaćanja, u skladu s uvjerenjem da takve valute imaju stvarnu vrijednost. Možemo spomenuti i mišljenje Europske centralne banke, koja je odredila kripto valutu ka „vrstu neregulisanog, digitalnog novca koji izdaju i obično kontrolišu njegovi programeri, te se koristi i prihvata među članovima određene virtualne zajednice.“ Stoga virtualne valute **nisu zakonsko sredstvo plaćanja u Republici Hrvatskoj, niti su strana valuta (deviza) odnosno strano sredstvo plaćanja.**

Zakona o platnom prometu, Zakona o elektronskom novcu koje definišu sredstva plaćanja odnosno elektronski novac, ali i iz Zakona o deviznom poslovanju koji reguliše poslovanje između rezidenata i nerezidenata, (www.hnb.hr) vidljivo je da nisu zakonsko sredstvo, pa je to jedan od razloga i argumenata da fizičko lice ili organizacija koji izdaju virtualne valute ili trguju nisu licencirani od strane Hrvatske narodne banke, a samim tim ih ne nadzire, kao ni bilo koja druga institucija.

Očigledno je da od države do države status virtualnih valuta se međusobno razlikuje, neke smatraju proizvodom, neke imovinom, a neke i finansijskim instrumentom. Transakcije koje se obavljaju u tim valutama nezavise su od formalnih bankarskih sistema, što uvid u ostvareni profit i sistem oporezivanja čini praktično nemogućim za praćenje. Tako anonimnost ulaznih i izlaznih adresa u transakcijama čini kripto valute izuzetno pogodnim sredstvom i za pranje novca, uspoređujući ga čak i s izbjegavanjem finansijskih institucija kroz složene mreže propisa putem korištenja off-shore računa.

Koncept digitalne imovine obuhvaća mnogo različitih oblika vrijednosti koji se ponekad znatno razlikuju po namjeni, funkciji i sadržaju te je za sada sigurno kako takvo tržište obuhvaća mnogo različitih aktivnosti i sudionika koji pružaju razne usluge vezane uz raspolažanje tom vrijednošću.

Za Srbiju možemo da kažemo da je jedna od prvih zemalja u svijetu koja je regulisala oblast kripto imovine na jedan sveobuhvatniji način, posebnim zakonom Zakon o digitalnoj imovini, upravo po uzoru na uredbu MiCa. Pa s toga na Srbiju neće MiCa imati toliki uticaj kao na ostale zemlje u regiji. Ne smijemo izgubiti iz vida ograničavajući faktor odnosno nepostojanje dovoljno uhodane prakse postupanja, jer je novo zakonodavstvo stupilo na snagu juna 2021. godine.

Naime, predmetni Zakon definisao je pojam digitalne imovine, koja zapravo označava digitalni zapis vrijednosti, koji se može digitalno kupovati, prodavati, razmjenjivati, ili prenositi i koji se može koristiti kao sredstvo razmjene, ili u svrhu ulaganja, pri čemu digitalna imovina ne uključuje digitalne zapise valuta, koje predstavljaju zakonsko sredstvo plaćanja, kao ni drugu finansijsku imovinu, koja je uređena drugim zakonima, osim kad je drukčije uređeno tim Zakonom, **što znači da kripto valute nemaju pravni status novca ili valute, nego samo digitalne imovine.**

Zakonom o digitalnoj imovini se u najširem mogućem smislu dozvoljava (legalizuje) posjedovanje i trgovanje svom digitalnom imovinom, a koju čine virtuelne valute i digitalni tokeni. Za nadzor virtuelnih valuta zadužena je Narodna banka Srbije, (www.nbs.rs), dok je za digitalne tokene i digitalnu imovinu koja ima odlike finansijskog instrumenta zadužena Komisija za hartije od vrednosti Republike Srbije (u daljem tekstu: Komisija) (www.sec.gov.rs). Komisija uređuje i donosi listu digitalnih tokena. Zakon pod digitalnom imovinom označava digitalni zapis vrijednosti koji se može digitalno kupovati, prodavati, razmjenjivati ili prenositi, i koji se može koristiti kao sredstvo razmjene ili u svrhu ulaganja.

Zakonom su regulisane usluge koje se u vezi sa digitalnom imovinom mogu pružati, a to su: kupovina i prodaja za gotov novac, kupovina i prodaja za račun trećih lica, zamjena digitalne imovine jedne za drugu, usluge čuvanja i pohranjivanja, organizovanje platforme za trgovanje digitalnom imovinom, upravljanje portfolijom digitalne imovine i slično.

Prihodi ostvareni trgovanjem digitalne imovine, u skladu sa propisima Srbije spadaju pod odredbe Zakona o porezu na dohodak građana i to kao kapitalna dobit. Kapitalni dobitak predstavlja pozitivnu razliku između prodajne cijene prava i imovine u odnosu na njenu nabavnu vrijednost, koji obveznik ostvari prodajom. Ovaj porez plaća se po stopi od 15% za fizička lica. Na plaćanja se odnosi Zakon o platnim uslugama Srbije, a na ino plaćanja Zakon o deviznom poslovanju. Dozvoljeno je trgovanje i upotreba tzv.

pametnih ugovora (Smart contracts), dozvoljene su sve aplikacije napravljene na podlozi blokčejn tehnologije, pomoću kojih možemo ostvariti svrhu tradicionalnih ugovora, unutar digitalnog svijeta, bez posrednika. Zakonom je OTC trgovanje dozvoljeno, primarno trgovanje ali i sekundarno trgovanje digitalnom imovinom, pa i onom koja je izdata izvan Republike Srbije.

ZAKLJUČAK

Možemo li tvrditi i u skladu sa ovim istraživanjima iz kojih proizlazi da su zemlje s visokim stepenom i dužom tradicijom demokratije sklonije legalizovanju i uređenju kripto valuta, između ostalog, i zbog toga što imaju razvijenija i sofisticirana zakonodavna i regulatorna tijela. Možemo reći da jeste tako, ali rezultati pokazuju Srbija jedna od prvih zemalja u svijetu koja je regulisala oblast kripto imovine na jedan sveobuhvatniji način, posebnim zakonom Zakon o digitalnoj imovini, i upravo po uzoru na uredbu MiCa donesene od strane EU, koja je u primjeni od polovine 2024. godine.

EU posegla je za strogom kontrolom kako bi nadoknadila decentralizaciju, pa koja je osnova ovog koncepta, i može da nam ukaže da se ipak nemire s pojavom opšte digitalizacije svijeta. Tržište kripto valuta je previše složeno, i ne može se primjeniti jedinstvena zakonska regulativa, kako bi se okvir za regulisanje transakcija koje se obavljaju u kripto valutama i definisanju njihovog statusa. Postojeći prijedlog Uredbe predstavlja zahtjev za ujednačenim postupanjem u državama članicama, što je posljedica shvaćanja da različita pravila u različitim državama negativno utiču na funkcioniranje ujedinjenoga evropskog tržišta.

Glavni nedostatci ove uredbe MiCa ogledaju se u nepredviđanju i regulisanju: decentralizovanih finansija (DeFi), nepromjenjivih tokena (NFT) i digitalnih valuta centralnih banaka (CBDC). Navodeći sve negativne strane MiCa uredbe očigledno je da EU nije uspjela da napravi jedan sveobuhvatni zakonski okvir, *ako je prije primjene zastario i ne obuhvata zakonski okvir sva prava koja vlasnik imovine ima u stvarnom svijetu, neophodno je da ima i u digitalnom svijetu, ne možemo reći da je sveobuhvatan*. Pored toga, nova pravila ugrožavaju anonimnost korisnika kriptovaluta, pošto MiCA primorava kriptoberze da objave informacije o transakcijama, odnosno identitet pošiljalaca i primalaca, primorava za transparentnost podataka.

Virtualne valute **nisu zakonsko sredstvo plaćanja u Republici Hrvatskoj niti su strana valuta (deviza) odnosno strano sredstvo plaćanja**. U Srbiji Zakon je definisao pojam digitalne imovine, **što znači da kripto valute nemaju pravni status novca ili valute, nego samo digitalne imovine**. Ovo je oblast koja se uređuje i očigledno da donošenjem ovih zakona propisa

centralne banke ne žele da gube svoj monopol i centralizaciju. U nedostatku opšteg okvira EU za tržišta kripto imovine korisnici mogu izgubiti povjerenje u tu imovinu, zbog čega bi se moglo značajno otežati razvoj tržišta te imovine i propustiti prilike za inovativne digitalne usluge, alternativne platne instrumente ili nove izvore finansiranja za trgovacka društva u EU.

Osim toga, trgovacka društva koja koriste kripto imovinu ne bi imala pravnu sigurnost u vezi s time kako se postupa s njihovom kripto imovinom u različitim državama članicama, što bi ugrozilo njihov trud pri upotrebi kripto imovine za digitalne inovacije. Tržište kripto imovine još je skromno i trenutno nije prijetnja finansijskoj stabilnosti. Moguće je, međutim, da će u budućnosti mali vlasnici prihvati određenu vrstu kriptoimovine koja nastoji stabilizovati svoju cijenu u odnosu na određenu imovinu ili korpu imovine, a takav bi razvoj mogao dovesti do dodatnih izazova za finansijsku stabilnost, nesmetano funkcionisanje platnih sistema, prenos monetarne politike ili monetarni suverenitet.

Na nivou EU potreban je namjenski i usklađen okvir za tržišta kripto imovine kako bi se utvrdila posebna pravila za kripto imovinu i s njome povezane usluge i aktivnosti koje još nisu obuhvaćene zakonodavnim aktima EU o finansijskim uslugama. Donošenje okvira trebalo bi da podstiču digitalne inovacije, poštenu i fer tržišno takmičenje uz osiguranje zaštite malih vlasnika i integriteta tržišta kripto imovine. Jasan okvir trebao bi da promoviše finansijsku stabilnost i neometano funkcionisanje platnih sistema, jer sa pravilnom regulativom održava se konkurentnost država članica na međunarodnim finansijskim i tehnološkim tržištima, te se klijentima osiguravaju znatne koristi u pogledu pristupa jeftinijim, bržim i sigurnijim finansijskim uslugama i upravljanju imovinom, kao i u zemljama regiona.

U CG se radi na kreiranju nacionalnih rješenja koja će biti usklađena sa novom EU regulativom o uređenju tržišta kripto imovine. Budući da trenutno ne postoji zakonska regulativa koja se tiče trgovine kriptovalutama i uopšte poslovanja digitalnom imovinom, ovaj vid eventualnih transakcija koje se obavljaju trenutno u Crnoj Gori smatraju nelegalnim.

U Bosni i Hercegovini nije donesen zakon kojim se reguliše trgovanje kriptovalutama, i nema ni posebnih poreskih propisa koji se eksplicitno odnose na digitalnu imovinu. Republika Srpska je 2022. godine usvojila Zakon o tržištu hartija od vrijednosti kojim uređuje ovu oblast.

Republika Srbija prednjači u razvijanju kripto tržita i uskladivanje regulative u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Hrvatsku i Sloveniju. Uz već usvojeni Zakon o digitalnoj imovini sledeći su zaključci:

- dodjeljene su prve dozvola za rad kripto-mjenjačnicama;
- postepeno se reguliše tržište kriptovaluta;
- trgovina kriptovalutama legalna;

- većinskim dijelom je regulisana ovim Zakonom;
- trgovanje bezbjedno,
- bezbjednost zavisi od pravilnog izbora platformi i kripto-mjenjačnica, bilo inostranih ili domaćih.

Ono što ostaje goruće pitanje, i oko čega će se voditi buduća rasprava svakako jeste poreski dio, odnosno kako jasno i precizno definisati zakonski okvir koji će imati razumijevanja za specifičnosti ovog oblika ulaganja.

LITERATURA

- Ammous, S. (2018). *The Bitcoin Standard: The Decentralized Alternative to Central Banking*. New Jersey, Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- Novaković, M. S. (2021). Da li stepen rizika i korištenja kriptovaluta za pranje novca i finančiranje terorizma opravdava njihovu zabranu? u: Zbornik radova: Institucije i prevencija finansijskog kriminaliteta. Beograd: Pravosudna akademija.
- <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/03/09/fact-sheet-president-biden-to-sign-executive-order-on-ensuring-responsible-innovation-in-digital-assets/>
- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/LSU/?uri=CELEX:32017R1129>
- www.banking.senate.gov
- www.bis.org
- www.cbcg.me
- www.eur-lex.europa.eu
- www.finance.ec.europa.eu
- www.federalreserve.gov
- www.sec.gov.rs
- www.hnb.hr
- www.nbs.rs
- www.sr.wikipedia.org
- Zakon o prezu na dohodak. www.porezna-uprava.hr

KORUPCIJA I NJEN UTICAJ NA RAZVOJ LOKALNE ZAJEDNICE

Dobrila Kaurin¹

Sažetak

Korupcija je negativna društvena pojava koja se manifestuje različitim oblicima zloupotrebe u lokalnim zajednicama. Korupcija je stara koliko i ljudsko društvo koje je na različite načine reagovalo na istu, uglavnom nastojeći da je što više suzbije i definiše kao potpuno negativnu pojavu. Jedna opšte prihvaćena definicija korupcije glasila bi da je to nezakonito korišćenje društvenog i državnog položaja i moći radi ostvarivanja privatne koristi. U radu će biti razmatrana pojava i uticaj korupcije na razvoj lokalne zajednice. Autor će pokušati predstaviti mogućnosti borbe protiv korupcije u loklanoj zajednici.

Ključne riječi: korupcija, lokalna zajednica, razvoj, zloupotreba

Abstract

Corruption is a negative social phenomenon that manifests itself in various forms of abuse in local communities. Corruption is as old as human society, which has reacted to it in different ways, mostly trying to suppress it as much as possible and define it as a completely negative phenomenon. One generally accepted definition of corruption would be that it is the illegal use of social and state position and power for private gain. The paper will discuss the occurrence and impact of corruption on the development of the local community. The author will try to present the possibilities of fighting corruption in the local community.

Keywords: corruption, local community, development, abuse

¹ Diplomirani ekonomista, Ministarstvo finansija Republike Srpske, dkaurindragovic@gmail.com

UVOD

Korupcija je negativna društvena pojava, koja se manifestuje različitim oblicima zloupotrebe položaja ili ovlašćenja radi sticanja imovinske ili druge koristi, za sebe ili drugoga, bilo da je riječ o javnom, bilo da je riječ o privatnom sektoru. Ona predstavlja prijetnju vladavini prava, demokratiji i ljudskim pravima, podriva dobru vladavinu, pravičnost i socijalnu pravdu, uništava konkureniju, ometa ekonomski razvoj i ugrožava pravilno i pošteno funkcionisanje tržišne privrede, ugrožava stabilnost demokratskih institucija, moralne osnove društva, etičku vrijednost i pravdu (Strategija borbe protiv korupcije u Republici Srpskoj od 2018. do 2022. godine). Korupcija je odnos koji se zasniva zloupotrebom javnih ovlašćenja u cilju sticanja lične koristi ili koristi za drugoga. Prema Izvještaju Transparency International BIH, BiH bilježi najgori trend od svih država okruženja što najbolje ilustruje primjer Kosova, koje je od 2012. sa ocjene 34 do 2022. napredovalo na 41 indeksni poen, dok je BiH za istih deset godina sa 45 nazadovala na 34 boda. U ključnim nalazima za region Istočne Evrope i Centralne Azije, navedeno je da zemlje Zapadnog Balkana ne mogu suzbiti organizovani kriminal zbog pogoršanja vladavine prava i zarobljenog pravosuđa. (<https://ba.voanews.com/a/korupcija-bih-2022-transparency-international/6941166.html>) (Shleifer, 1993)

Kao društvena pojava, korupcija je stara koliko i ljudsko društvo koje je na različite načine reagovalo na istu, uglavnom nastojeći da je što više suzbije i definiše kao potpuno negativnu pojavu. Jedna opšte prihvaćena definicija korupcije glasila bi da je to nezakonito korišćenje društvenog i državnog položaja i moći radi ostvarivanja privatne koristi.

Većina definicija povezuje korupciju sa ponašanjem državnog službenika, koji može biti subjekat ili objekat korupcije. Tako da korupcija predstavlja "nezakonitu isplatu državnom službeniku radi sticanja određenih beneficija koje mogu ali ne moraju biti zaslužene u odsustvu isplate" ili "prodaju državne imovine od strane državnih službenika radi ližne dobiti" (Shleifer, 1993).

Korupcija i transparentnost su dva međusobno povezana društvena fenomena koja obično ne idu jedan s drugim. Naime, postojanje korupcije uglavnom se vezuje za netransparentnost i obrnuto, povećana transparentnost smanjuje mogućnost korupcije. U suštini, transparentnost je najuspešnije sredstvo u borbi u protiv svakog oblika zloupotrebe, pa samim tim i korupcije. Iako korupcija nije svuda jednakost zastupljena, ne bismo pogriješili ukoliko bi rekli da je korupcija prisutna u mnogim životnim aspektima i da nijedno društvo nije u potpunosti imuno na ovu „bolest“ bez obzira na to da li je riječ o razvijenim ili manje razvijenim državama.

Iako postoji niz dokaza o postojanju korupcije u razvijenim zemljama ipak praksa pokazuje da korupcija više pogoda nedovoljno razvijena društva u tranziciji, u kojima nema potpune vladavine prava, gdje pravosuđe nije nezavisno i gdje ne postoji dovoljno razvijena svijest kod građana o svim posljedicama koje korupcija nosi sa sobom. Iz svega navedenog proizilazi da korupcija postoji kako u zemljama koje žive u izobilju tako i u zemljama u razvoju ali je ipak zastupljenija u siromašnijim i pravno neuređenim državama a razlozi mogu biti:

- siromašna i socijalno dezintegrисana društva zbog niskih primanja javnih službenika i veće nesigurnosti položaja su podložnija korupciji,
- u pravno neuređenim društvima djela korupcije teže se otkrivaju, a i kad se otkriju najčešće ostaju nekažnjena ili je kažnjavanje selektivno
- istraživanje korupcionaških afera i pravna zaštita društva od korupcije zahtijeva pored institucionalne uređenosti i znatna materijalna sredstva.

Korupcija kao globalni društveni fenomen veoma negativno utiče na:

- *opšti društveni razvoj i napredak,*
- *demokratiju,*
- *ekonomski rast,*
- *stabilnost državne uprave itd.*

Korupcija dovodi do opšteg osećaja nemoći i nepravde koji može eskalirati do potpunog sukoba i/ili kolapsa u društvu jer se otvara veliki prostor kriminalcima, čak i teroristima za razne oblike kriminalnih aktivnosti koje su zakonom zabranjene. Po nekom nepisanom pravilu, korupcija najteže pogoda siromašne i ugrožene kategorije stanovništva jer upravo oni ne mogu sebi priuštiti „luksuz“ davanja mita zarad dobijanja javnih usluga na koje, inače, po zakonu imaju pravo.

Zbog toga je borba protiv korupcije osnovno načelo i predulsov dobrog, demokratskog i uspješnog upravljanja u interesu građana. Preventivna zaštita od korupcije, kao i postepena promjena svijesti građana u pogledu korupcije postaje sve važnija za uspješnu borbu protiv korupcije jer primjena i usredsređivanje isključivo na sredstva državne prinude se pokazala kao nedovoljna. Zato je važno promovisati odgovornost i transparentnost, a posebno je bitno kod građana formirati svijest da korupcija nije samo kričnopravni, već moralni ili etički problem. Jedino tako korupciju možemo suzbiti do te mjere koji omogućuje da se univerzalni princip jednakosti može primjeniti na svakog građanina bez obzira na njegov društveni, ekonomski,

nacionalni ili neki drugi status. (<https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2022/12/mapa-puta-srpski.pdf>).

Cjelokupan život građana se odvija u opštinama. Opštine, kao jedinice lokalne samouprave, ostvaruju svoje nadležnosti (izvorne, povjerene i proširene) na osnovu Ustava i zakona koji su na snazi, pružajući građanima usluge koje bi trebalo da olakšaju njihov život na teritoriji na kojoj žive i rade. Zato je potrebno da upravo na tom nivou, dakle na lokalnom nivou uprave, postoji jasan, nedvosmislen i realan plan koji bi omogućio borbu protiv bilo kakvog vida korupcije. Dakle, borba protiv korupcije počinje onog trenutka kada predstavnici vlasti pokažu jasnu i nedvosmislenu volju i iskrenu želju da se protiv te društvene pošasti bore tako što usvoje plan za borbu protiv korupcije koji dalje sprovode u praksi. Učešće građana u tom procesu je neminovno. Izrada plana za borbu protiv korupcije je preduslov borbe protiv korupcije, a samim tim i povećanja transparentnosti u opštini. U tom procesu je potrebno uzeti u obzir sve pozitivno-pravne propise (odredbe zakona i podzakonskih akata navedenih u prethodnom poglavljiju) koji regulišu pitanje korupcije i transparentnosti jedinicama lokalne samouprave.

KORUPCIJA U LOKALNIM ZAJEDNICAMA

Iako po obimu manja, korupcija koja egzistira na lokalnom nivou nije ništa manje intenzivna od korupcije koja se odvija na centralnom nivou vlasti. Javne nabavke, izdavanje građevinskih dozvola, zaduživanje opština, izgradnja lokalne infrastrukture, obezbeđivanje skupštinske većine i lojalnosti opozicije u lokalnim parlamentima, finansiranje lokalnih medija, zaščitljavanje u opštinskim službama, samo su neke od oblasti teško zahvaćenih korupcijom.

Lokalni koruptivni mehanizmi i instrumenti gotovo da se ni po čemu ne razlikuju od onih na centralnom nivou vlasti. Osim mogućnosti donošenja zakona koji stvaraju pretpostavke za korupciju i sklapanja neobičnih međudržavnih sporazuma koji za posledicu imaju netransparentno trošenje javnih finansijskih resursa, što je privilegija centralnog nivoa vlasti, svi drugi potencijalno i realno koruptivni mehanizmi u rukama su i lokalnih donosilaca političkih odluka. I pored toga što se javnim dobrom u cilju sticanja privatne dobiti trguje na svim nivoima, a koruptivni su mehanizmi duboko inkorporirani u sistem funkcionisanja lokalne samouprave, lokalni segment anti-korupcijske akcije je od strane donosilaca političkih odluka gotovo u potpunosti izostavljen i zaboravljen.

Činoci koji doprinose razvoju korupcije u lokalnoj zajednici su:

1. Netransparentan rad organa lokalne samouprave i lokalnih javnih preduzeća, donosioca odluka odnosno organa izvršne vlasti

2. Netransparentan budžetski proces, odnosno netransparentno kreiranje i trošenje budžetskih sredstava kao i učesnici u procesima javnih nabavki ondosno tendera, tenderske komisije, upravni odbori
3. Neadekvatan odgovor građanskog društva i medija na korupcijske izazove.

Odnosi koji ključno doprinose razvijanju korupcije u lokalnim zajednicama su:

1. Politički – partijski odnosi i interesi;
2. Rodbinski i prijateljski odnosi.

Netransparentan rad organa lokalne samouprave, komplikovane i često nepotrebne procedure, diskreciona ovlašćenja rukovodilaca su samo neki od faktora koji doprinose razvoju korupcije. Pored toga, u lokalnoj samoupravi i lokalnim javnim preduzećima zapošljavanje se vrši isključivo po stranačkoj pripadnosti, te je očigledan nedostatak stručnosti, profesionalnosti i etike u vršenju javnih poslova. Posebno je primjetno ignorisanje pozitivnih propisa koji građanima omogućavaju uvid i kontrolu rada lokalne samouprave.

Izloženost lokalne zajednice korupciji neizbjegno je povezana sa lokalnim budžetom, koji je najznačajniji godišnji politički dokument. Budžet predstavlja numerički izraz planova rada lokalne samouprave, iz koga možemo vidjeti na koji način će u toku godine biti zadovoljene potrebe građana. Sve odluke koje imaju finansijske posledice jasno se mogu videti u budžetu. Nedovoljno transparentan budžetski proces za logičnu posljedicu ima i korupciju.

Prilike za korupciju postoje i na prihodnoj i na rashodnoj strani budžeta. Borba protiv korupcije, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou, mora biti organizovan i dugotrajan proces primjene dobro osmišljenih mjera za njeno sprečavanje i suzbijanje. Korupcija koja najviše šteti građanima je korupcija u javnom sektoru, to jest korupcija sa sredstvima budžeta Grada.

Oblasti u kojima se korupcija može javiti su:

- javne nabavke,
- budžetska sredstva namijenjena javnim preduzećima.

Pored ovih oblasti, koje jesu najvažnije, postoje i druge u kojima se javlja korupcija. Tu se misli na:

- procese dodjele dozvola za gradnju,
- dodjela placa, gdje se u ulozi aktera korupcije mogu naći i službenici na šalterima, inspekcijske službe, ali i sam vrh donosioca posla.

Usljed velike nezaposlenosti, oblast izuzetno osjetljiva na korupciju je zapošljavanje, posebno izraženo u budžetskim institucijama kao posljedica opštег uvjerenja da je posao u opštinskim službama, ustanovama, javnim preduzećima „siguran“. Procedure donošenja odluke o ustupanju nepokretnosti u javnoj svojini na korišćenje trećim licima su takođe plodno tlo za razvoj korupcije na lokalnom nivou.

Oblasti koje su takođe osetljive na korupciju jesu zdravstvene i prosvetne institucije. Prisutna u javnim nabavkama, izdavanju građevinskih dozvola, zaduživanju opština, izgradnji lokalne infrastrukture, obezbeđivanju skupštinske većine u lokalnim parlamentima, finansiranju lokalnih medija, izbornim kampanjama, zapošljavanju u opštinskim službama, korupcija se od periferne pojave pretvorila u centralnu oblast lokalnog političkog života. S druge strane, ništa manje nije očigledno da nas institucije bez snažne antikorupcijske akcije i društvo bez artikulisane reakcije, dovode na samo korak do katastrofe.

Korupcija koja se nekažnjeno odigrava pred očima građana slika je moralne posustalosti i zapuštenosti društva. Zajednica koja nije u stanju da se na sistematičan i djelotvoran način suoči sa ovom opasnom pojmom uskrćena je ne samo za mogućnost prosperiteta, već i osuđena na tešku moralnu, ekonomsku i socijalnu degradaciju.

Zbog toga je neophodno aktivirati sve odgovorne segmente lokalne zajednice za definisanje i sprovodenje ozbiljnog i ostvarivog lokalnog antikorupcijskog koncepta. Ovaj pristup podrazumijeva niz koraka u formulisanju artikulisanog i koherentnog odgovora lokalne zajednice na korupcijske izazove sa kojima se suočava. Kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou, borba protiv korupcije mora biti organizovan i dugotrajan proces primjene dobro osmišljenih mjera za njeno sprečavanje i suzbijanje. Ciljevi Lokalnog akcionog plana za borbu protiv koupcije prioritetno su usmjereni prema lokalnim vlastima. Zbog složenosti i razmara problema korupcije, koji zahteva učešće širokog kruga aktera u borbi za njeno suzbijanje, dvije grupe ciljeva okrenute su ka građanima i građanskom društvu i lokalnim medijima. Usljed razmara i posljedica korupcije u sektoru lokalnih javnih finansija, za ovu oblast su formulisani specifični ciljevi.

POLITIČKA KORUPCIJA U KONTEKSTU LOKALNE SAMOUPRAVE

Politička korupcija se najčešće vezuje za nezakonite radnje u obavljanju političkih funkcija i kao takva predstavlja najopasniji oblik korupcije jer omogućava i podstiče sistematsko širenje korupcije na svim nivoima vlasti i ona cvjeta ukoliko postoji pogodno okruženje i ustanovljeni sistem uzroka

i podsticaja. Uzroci političke korupcije, na lokalnom nivou, se nalaze u (ne) posrednim faktorima.

Neposredni faktori mogu biti različiti:

- zloupotreba državnih resursa u partijske svrhe kojoj na ruku ide obimna regulativa sa komplikovanim procedurama za izdavanje različitih vrsta administrativnih dozvola i odobrenja;
- nejasni lokalni poreski propisi, koji iziskuju duge procedure i česte kontakte građana/ki i lokalnih službenika/ca; odluke izvršne vlasti (predsjednika/ce opštine) u sferi javne potrošnje, investicionih projekata i dodatnih budžetskih sredstava;
- obezbjeđivanje dobara i usluga po cijenama nižim od onih tržišnih, kao i druge diskrecione odluke (npr. u pogledu privatizacije, upotrebe nepokretnosti u državnoj svojini, stranih investicija itd.), kao i sistem finansiranja političkih partija na lokalnom nivou.

Posredni faktori mogu biti:

- kvalitet službeničkog aparata (što je u manjoj mjeri zapošljavanje i napredovanje zasnovano na sistemu zasluga, to je veći stepen koruptivnog ponašanja);
- visina zarada u javnom sektoru;
- neadekvatan kazneni sistem i kaznena politika;
- loši i neefikasni institucionalni mehanizmi kontrole, nedovoljna transparentnost rada organa lokalne samouprave, neizvedeni zakoni i procedure;
- primjer koji pružaju najviši državni zvaničnici/e i politički lideri/ke. (<https://media.cgo-cce.org/2014/10/cgo-cce-politicka-korupcija.pdf>)

Kao jedan od potencijalnih rizika za pojavu političke korupcije na lokalnom nivou je i trenutna pozicija samih odbornika. Kao neposredni predstavnici građanai, oni svoju funkciju ne obavljaju u profesionalnom kapacitetu (za razliku od poslanika). Funkcija predsjednika skupštine je, po pravilu, volonterska, odnosno na osnovu odluke skupštine opštine može biti profesionalna i to je jedini odbornik koji ima mogućnost da funkciju obavlja u profesionalnom kapacitetu.

Odbornici koji zastupaju građane u predstavničkom organu, u skladu sa propisanim normama odlučuju o razvoju grada, i to kroz donošenje:

- *propisa i drugih opštih akata,*
- *planova i programa razvoja opštine,*
- *lokalnih planskih dokumenata,*
- *programa uređenja prostora,*
- *budžeta i završnog račun budžeta,*

- *plana kapitalnih poboljšanja i investicione politike,*
- *utvrđivanje visine opštinskih poreza, taksa i naknada,*
- *raspolaganje imovinom,*
- *utvrđivanje uslova za osnivanje mjesnih zajednica i davanje saglasnosti na odluke o osnivanju,*
- *raspisivanje referenduma za teritoriju opštine ili za dio teritorije, o dlučivanje o građanskoj inicijativi, o raspisivanju samodoprinosu za teritoriju opštine i osnivanje javne službe.*
- *Isto tako, mogu predlagati akte, biti predlagači dnevnog reda ali i možda najbitnije, postavljati pitanja u vezi sa radom organa opštine.*

ZLOUPOTREBA JAVNIH RESURSA

Zloupotreba javnih resursa, u kontekstu ove analize, se prvenstveno odnosi na korupciju u zapošljavanju, javnim nabavkama, zatim na korupciju vezanu za plansku dokumentaciju, raspolaganje gradskim građevinskim zemljištem, procedure izdavanja dozvola, saglasnosti, potvrda, poslovног prostora, itd.

Korupcija u javnim nabavkama predstavlja svojevrsni politički klijentelizam, odnosno razmjenu dobara i usluga za političku podršku. Ključna razlika između korupcije u javnim nabavkama i korupcije u svim ostalim segmentima i oblastima društva jeste što se ona najčešće odvija na „visokom nivou“ i ima obilježja „političkog klijentelizma“. „Visoki nivo“, se u kontekstu ove analize, odnosi na lokalne funkcionere, koji zauzimaju ključne pozicije u lokalnoj samoupravi i uz čije se neposredno odobrenje može desiti korupcija. Visoki funkcioneri, predstavnici građana, uživaju puni legitimitet za obavljanje svoje funkcije te predstavljaju „privilegovane“ odbornike, odnosno predsjednike opština, i kao takve ih je teško kontrolisati. Oni imaju politički uticaj koji im otvara i prostor za korupciju, a najviše političku korupciju, kroz favorizovanje „podobnih“ firmi odnosno kompanija koje su podržavale ili podržavaju određenu političku opciju, i koje, naravno, zauzvrat imaju materijalnu (ili drugu) korist.

Ove zloupotrebe moguće je podijeliti u dva pravca:

- *Prvi je povezan sa partijskim interesima,*
- *Drugi je u neposrednoj vezi sa interesima pojedinca koji ima pravo da donesi diskrecionu odluku o ponuđaču.*

Političke kampanje u velikoj mjeri su finansirane privatnim donacijama. Pobjeda na izborima i osvajanje mandata označava i „mogućnost“ obezbjeđivanja izvjesnih privilegija za ove tzv. privatne donatore. Omogućavanje

„pristupa“ ugovorima o javnim nabavkama i direktnog usmjeravanja javnih fondova u privatne je, čini se, jedan od najčešćih vidova. Ovakvim postupanjem, državne institucije su zarobljene interesima velikih firmi i privatnih kompanija pa su gubici ogromni.

Koruptivno ponašanje u postupcima javnih nabavki se pojavljuje i prilikom davanja mita od strane ponuđača sa ciljem da njegova ponuda bude prvo-rangirana. Time kompanija ima dugoročnu korist koja se ogleda u obezbjeđivanju monopolja na tržištu ili jednostavnog kratkoročnog profita. Kontinuirano podmićivanje je, takođe, mehanizam koji privatne kompanije koriste za svoje interese i predstavlja svojevrsno nezakonito lobiranje privatnog sektora. Podmićivanje, bi moglo rezultirati ne samo odabirom određene kompanije, već i pozivanjem određenih (odabranih) ponuđača da konkurišu ili „dizajniranje“ tendera „po mjeri“ određenog ponuđača.

Shodno zakonu i statutu, skupština opštine raspolaže imovinom lokalne samouprave. Rizik za pojavu korupcije kod raspolaganja opštinskom imovinom posebno leži kod:

- prometovanja gradskog građevinskog zemljišta,
- procedura dodjeljivanja stanova i poslovnih prostora,
- realizacije investicionih projekata, itd

Do zloupotrebe dolazi najčešće kada se odlučuje o raspolaganju i privodenju namjeni gradskog građevinskog zemljišta, kao i kod dodjele stanova, ali i davanja u zakup poslovnih prostora ili parcela.

Problem korupcije u ovoj oblasti, ne samo da nanosi štetu javnom budžetu, već predstavlja jednu od glavnih biznis barijera, a samim tim ugrožava održiv ekonomski razvoj lokalnih samouprava. Korupcija na lokalnom nivou negativno utiče i na razvoj preduzetništva i zdrave konkurenциje i samim tim ne podstiče zapošljavanje, odnosno otvaranje novih radnih mjesta, niti poboljšava kvaliteta života građana/ki. Najštetnija korupcija je ona koja zatvara vrata, odnosno odvraća potencijalne investitore koji žele da se nadmeću po pravilima. Umjesto „zdravih“ investicija ovako kreiran ambijent privlači prljavi novac kroz firme koje osnivaju organizovane kriminalne grupe.

Zloupotreba službenog položaja prilikom zapošljavanja i partijsko zapošljavanje su problemi koji se pojavljuju u državnim organima, ali i u lokalnim samoupravama. Do zloupotreba ne mora nužno doći isključivo finansiranjem političke partije, već to može biti i razmjena „dobara“ odnosno tzv. „kupovina“ glasova. Na taj način se „siguran glas“ mijenja za „siguran posao“, i uvijek važi nepisano pravilo da se zapošljavanje po partijskoj liniji pojačava pred izbore, ali i nakon izbora. To dovodi do neumjerenog zapošljavanja u javnom sektoru čime se nanosi šteta javnom budžetu.

Na lokalnom nivou to je još prisutnije. Neophodno je, u institucionalnom pogledu, uspostaviti posebne službe/jedinice u svim lokalnim samoupravama koje će se baviti upravljanjem ljudskih resursa, precizirati da posebne jedinice organizuju provjere sposobnosti kandidata/kinja za posao u organima i službama lokalne samouprave, kao i da pripremaju godišnji plan obuka i kadrovske plan. Takođe, u normativnom okviru, neophodno je uraditi izmjene Zakona o lokalnoj samoupravi na način što će upućivati na Zakon o državnim službenicima i namještenicima u pogledu popunjavanja radnih mjesta, ocjenjivanja lokalnih službenika/ca, kao i sadržine I načina vođenja kadrovske evidencije. I na kraju, u cilju uspostavljanja potpune transparentnosti neophodno je uspostaviti funkcionalne baze podataka zapošljenih u organima lokalne uprave.

ZNAČAJ ZVIŽDAČA ZA LOKALNU SAMOUPRAVU

Zviždač je osoba koja prijavljuje, otkriva ili iznosi informacije o nezakonitim, neetičkim ili štetnim aktivnostima u okviru organizacije ili institucije u kojoj radi ili je radila. Zviždači obično otkrivaju takve informacije javnosti, nadležnim organima ili nekoj vrsti autoriteta u cilju otkrivanja i sprečavanja korupcije.

Glavna karakteristika zviždača je to što iznose informacije koje su u javnom interesu ili koje otkrivaju neku vrstu korupcije, prevare, zloupotrebe ovlašćenja ili druge nepravilnosti. Ove informacije često su poverljive ili nepoznate široj javnosti, a zviždači često imaju pristup tim informacijama zbog svoje pozicije ili uloge u organizaciji.

Zviždači se često suočavaju sa rizikom od odmazde ili osvete od strane organizacije ili pojedinaca koji su izloženi prilikom otkrivanja njihovih nezakonitih ili neetičkih aktivnosti. Zbog toga neki pravni sistemi imaju zakonske odredbe koji štite zviždače i pružaju im određenu pravnu zaštitu. Ove zakonske zaštite imaju za cilj podsticanje otkrivanja nepravilnosti i ohrabruvanje pojedinaca da iznesu istinu, čime se doprinosi transparentnosti, odgovornosti i borbi protiv korupcije.

Zviždači igraju važnu ulogu u otkrivanju i sprječavanju nepravilnosti u društvu, te mogu doprineti poboljšanju integriteta organizacija, institucija i javnih službi. Nažalost, umjesto uživanja zaštite najčešće budu žrtve diskriminacije i proganjanja i u tom smislu je neophodno pridobiti širu podršku javnosti za njihovu zaštitu. Značaj zviždača je velik, jer oni ukazuju na zloupotrebe unutar svojih redova, i oni su ti koji su u direktnom kontaktu sa kolegama/nadređenima.

Zviždači, odnosno osobe koje progovore o kriminalu i korupciji, su veoma bitan mehanizam za borbu protiv korupcije, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou.

Jedan od mehanizama borbe protiv korupcije na lokalnom nivou je i djelovanje same opštine na kroz aktivnosti koje prate strategije i akcione planove. Borba protiv korupcije na lokalnom nivou u Republici Srpskoj je predviđena Strategijom za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala za period 2018– 2022. Godine. (Strategija borbe protiv korupcije u RS, Službeni glasnik RS, br 50/16)

STRATEGIJA ZA BORBU PROTIV KORUPCIJE I ORGANIZOVANOG KRIMINALA REPUBLIKE SRPSKE

Prva Strategija za borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala Republike Srpske donesena je za period od 2008. do 2012. godine. (Strategija borbe protiv korupcije u Republici Srpskoj od 2018. do 2022. godine) Drugi strateški dokument u ovoj oblasti je Strategija za borbu protiv korupcije u Republici Srpskoj za period od 2013. do 2017. godine. Strategija borbe protiv korupcije u Republici Srpskoj, koja se donosi za period od 2018. do 2022. godine, izradena je u skladu sa Odlukom Vlade Republike Srpske o postupku planiranja, praćenja i izvještavanja o realizaciji usvojenih strategija i planova Vlade Republike Srpske i republičkih organa uprave. (Strategija borbe protiv korupcije u Republici Srpskoj od 2018. do 2022. godine)

U ovoj strategiji zadržan je „trostubi“ pristup borbe protiv korupcije iz prethodne Strategije, koji podrazumijeva:

1. edukaciju (obrazovanje i podizanje nivoa svijesti o korupciji i borbi protiv korupcije),
2. prevenciju (različite mјere i aktivnosti koje imaju za cilj da spriječe korupciju) i
3. represiju (otkrivanje i istragu krivičnih djela korupcije, procesuiranje i kažnjavanje izvršilaca tih krivičnih djela, te oduzimanje imovinske koristi stečene izvršenjem tih krivičnih djela).

Evaluacijom realizacije Strategije za borbu protiv korupcije u Republici Srpskoj od 2013. do 2017. godine utvrđeno je da je su uspješno realizovana dva od ukupno tri zajednička strateška prioriteta i to jačanje integriteta i djelotvorna zaštita prijavljivača koruptivnog ponašanja („zviždači“). Uspješnu realizaciju trećeg strateškog prioriteta, odnosno sprečavanje sukoba interesa je neophodno obezbijediti u narednom strateškom periodu, intervencijom u odnosu na važeći zakon kojim se reguliše sprečavanje sukoba interesa u organima vlasti Republike Srpske, kao i podrškom i jačanjem

kapaciteta Republičke komisije za utvrđivanje sukoba interesa (u daljem tekstu: RKUSI).

Za djelotvornu zaštitu prijavljivača koruptivnog ponašanja donesen je Zakon o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju s ciljem zakonske zaštite lica koja prijavljuju nepravilnosti u radu i sumnju na korupciju u dobroj namjeri u javnom i privatnom sektoru, uz istovremeno propisivanje sankcija za neistinito i zlonamjerno prijavljivanje. Pored toga, MUP RS je 2014. godine izradilo aplikaciju za prijavu sumnje na korupciju i druge nepravilnosti u radu – APK, koja je dostupna korisnicima putem internet mreže i instalirana prvo bitno na internet stranici Vlade i svih ministarstava, zatim samostalnih republičkih uprava i Pravobranilaštva Republike Srpske (u daljem tekstu: PRS).

Institucionalni okvir za borbu protiv korupcije u Republici Srpskoj čine, prije svega, pravosudne institucije. Posebno ističemo da je pri Okružnom sudu Banja Luka uspostavljeno Posebno odjeljenje za suzbijanje korupcije, organizovanog i najtežih oblika privrednih kriminala, te da je pri Vrhovnom sudu uspostavljeno Posebno vijeće za odlučivanje po žalbama na odluke tog posebnog odjeljenja Okružnog suda u Banjoj Luci. Zatim, u Republici Srpskoj funkcioniše Republičko javno tužilaštvo, koje je osnovano za područje cijele Republike Srpske i šest okružnih javnih tužilaštava za područja koja pokrivaju okružni sudovi. Posebno ističemo da je u okviru Republičkog javnog tužilaštva Republike Srpske osnovano i funkcioniše Posebno odjeljenje za suzbijanje korupcije, organizovanog i najtežih oblika privrednih kriminala. Pored pravosudnih institucija, za borbu protiv korupcije su od izuzetnog značaja i MUP RS, Republička uprava za inspekcijske poslove, Agencija za upravljanje oduzetom imovinom (u daljem tekstu: AUOI), RKUSI, te Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske (u daljem tekstu: GSRJS RS).

Bosna i Hercegovina je postala članica Grupe zemalja za borbu protiv korupcije (GRECO) pri Savjetu Evrope 2002. godine. GRECO je do sada okončala četiri kruga evaluacija.

Najznačajniji rezultati u sprovođenju preporuka su:

- izmjene i dopune materijalnog i procesnog krivičnog zakonodavstva u skladu sa preporukama Savjeta Evrope,
- uvođenje novih krivičnih djela, odredbe koje regulišu sukob interesa, uvođenje odredaba o oduzimanju imovine,
- donošenja Zakona o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju, te stvaranje institucionalnih kapaciteta za borbu protiv korupcije (u tom kontekstu osnovane su: Komisija, AUOI i RKUSI).

Primjedbe i preporuke koje su date odnose se na unapređivanje pravnog i institucionalnog okvira borbe protiv korupcije, dosljedno sprovođenje strategija i akcionih planova, kažnjavanje krivičnih djela korupcije kao snažnog preventivnog sredstva, transparentnost finansiranja i rashoda političkih stranaka, propise o sukobu interesa i prijavljivanju imovine, potrebu zakonskog regulisanja pitanja ispitivanja porijekla imovine, kao i na rad pravosudnih organa u procesuiranju predmeta korupcije. Takođe, preporučuje se sistematski pristup borbi protiv korupcije, okupljanjem ključnih aktera koji bi kontinuirano zajedno diskutovali o programu rada i prioritetima. Navedene primjedbe i preporuke su uzete u obzir prilikom izrade Strategije. Za neke od navedenih preporuka već su ostvareni značajni rezultati i to će biti obrazloženo u ovoj strategiji.

U narednom strateškom periodu potrebna su dodatna informatička unapređivanja, kao što je elektronsko povezivanje organa i institucija javnog sektora koji bi međusobno potraživali podatke o kojima se vode službene evidencije, umjesto da se zahtijevaju od građana, čime se izbjegava mogućnost falsifikovanja dokumenata, korupcije koja se vrši da bi se došlo do dokumenata, a što dovodi i do uštede vremena i novca. Transparentnost rada republičkih organa uprave i jedinica lokalne samouprave obezbijeđena je Zakonom o slobodi pristupa informacijama. Za primjenu ovog zakona nadležni su javni organi koji ne naplaćuju naknade ili takse za podnošenje zahtjeva. Naknade se samo naplaćuju za stvarni trošak umnožavanja tražene dokumentacije, u skladu sa Uputstvom o troškovima umnožavanja materijala.

ZAKLJUČAK

Korupcija je pojava koju nijedna država u svijetu nije uspjela iskorijeniti. Međutim, obaveza svake države je da radi na suzbijanju, sprečavanju i kažnjavanju korupcije, i to jačanjem institucionalnog i pravnog okvira u borbi protiv korupcije u skladu sa međunarodnim preporukama u ovoj oblasti, obezbjeđenjem mehanizama za aktivno učešće cjelokupne društvene zajednice u borbi protiv korupcije, jačanjem unutrašnje saradnje u borbi protiv korupcije sa posebnim osvrtom na saradnju vladinog i nevladinog sektora, ali i uspostavljanjem i razvijanjem međunarodne saradnje u oblasti sprečavanja i suzbijanja korupcije, te obezbjeđenjem veće transparentnosti rada javnog sektora, kao jednog od najjačih sredstava u borbi protiv korupcije, sa naročitim osvrtom na proaktivnu transparentnost.

U narednim redovima, izložićemo ukratko analizu stanja u svakoj od identifikovanih rizičnih oblasti.

Za borbu protiv korupcije neophodno obezbijediti veću transparentnost rada javnog sektora u cjelini, sa naglaskom na proaktivnu transparentnost. To bi značilo preporuke da sve javne institucije, ustanove i organizacije imaju svoju zvaničnu internet stranicu, na kojoj bi proaktivno obavještavali javnost o svojim aktivnostima, važnim aktima, odlukama i propisima, čime bi se smanjio i broj zahtjeva za pristup informacijama. Takođe, za borbu protiv korupcije u oblasti uprave i lokalne samouprave neophodno je izvršiti odgovarajuće reforme i unapređivanje mehanizama zapošljavanja i napredovanja o čemu će više riječi biti u dijelu analize oblasti zapošljavanja.

Kao prilike za realizaciju i zadovoljenje gorenavedenih potreba, između ostalih, prepoznato je uvezivanje baza i razmjena podataka kroz sistem „sve na jednom mjestu“ i drugih informatičkih rješenja koja će smanjiti mogućnost za korupciju, a povećati zadovoljstvo građana uslugama javne uprave i javnih službi, zatim izmjene i dopune Zakona o opštem upravnom postupku, jačanje kapaciteta i unapređivanje rada organa uprave i lokalne samouprave, a naročito inspekcijskih organa, uvođenje novih rješenja i testiranje kandidata u postupku zapošljavanja i napredovanja, povećanje kompetencija komisija za prijem zaposlenih, usklađivanja prema Principima javne uprave koje je razvila SIGMA u saradnji sa Evropskom komisijom, dodatne obuke i usavršavanje za upoznavanje sa sadržajem i primjenom Zakona o zaštiti lica koja prijavljuju korupciju, kao i druge obuke državnih službenika i službenika u jedinicama lokalne samouprave, te unapređivanje transparentnosti rada uprave i lokalne samouprave putem proaktivne transparentnosti.

Moralna osuda i neprihvatanje korupcije, kako na kolektivnom tako i na individualnom planu, predstavljaju najsnažnije i najučinkovitije sredstvo za suzbijanje korupcije, koje istovremeno zahtijeva najmanja institucionalna ulaganja. Međutim, zbog procesa uteviljenja etičkih vrijednosti, koje su narušavane u dugom razdoblju, nerealno je ove promjene očekivati u kratkom roku, ali sigurno je da se ozbiljni rezultati u borbi protiv korupcije teško postižu bez podrške javnosti.

Jedan od najvećih izazova društava širom svijeta jeste razvoj odgovornog i transparentnog sistema koji obezbeđuje djelotvorne javne službe i usluge. Zbog toga što su toliko blizu javnosti, lokalne vlasti su u odličnom položaju da se hvataju ukoštač s tim izazovom i da se bore protiv korupcije i sprečavaju je na lokalnom nivou.

U skladu sa aktuelnim trendom decentralizacije lokalnim vlastima se ne povjeravaju samo resursi nego i diskreciona ovlašćenja za korišćenje tih resursa. Na taj način lokalne vlasti imaju potencijal ili da smanjuju korupciju i poboljšavaju službe na lokalnom nivou ili da, u suprotnom slučaju, pojačavaju korupciju i pogoršavaju kvalitet pruženih usluga.

Korupcija takođe može dovesti do toga da se javni funkcioneri imenuju na osnovu favoritizma, a ne na osnovu zasluga, što onda znači da lokalne i regionalne vlasti nemaju pristup najboljim i najizraženijim talentima. Usled toga se javlja plodno tlo za dalju korupciju i još se više smanjuju efikasnost i efektivnost lokalne uprave.

Neefikasne i nedelotvorne organizacije u kojima su zaposleni ljudi koji su na svoje položaje došli na osnovu nekih drugih kriterijuma, a ne na osnovu zasluga dovode do lošeg kvaliteta javnih usluga i infrastrukture, čime se još više erodira povjerenje javnosti i legitimnost javnih institucija. Međutim, još je važnija visoka ludska cena kojom se sve to plaća, a koja se izražava kroz siromaštvo, smrt, bolesti i ograničene životne šanse.

Naposletku, korupcija nanosi štetu privrednom razvoju. Ona dovodi do toga da se javni novac usmjerava nekonkurentnim preduzećima, a ne onima koja nude inovativnije ili jeftinije proizvode i usluge. Nekonkurentna tržišta u kombinaciji sa negativnim uticajem korupcije na kvalitet lokalnih javnih usluga i infrastrukture znače da privredni život nema čvrst temelj (u smislu zaposlenih, bezbednosti, investicija itd.) na kome bi se mogao dalje razvijati. U krajnjem ishodu to sve može podstaći privatne i međunarodne investitore da počnu izbegavati ulaganje u područje o kome je riječ.

Lokalne samouprave, opštine i njihovi državni službenici te izabrani predstavnici imaju ključnu ulogu u podsticanju i održavanju izgradnje povjerenja i participativnog donošenja odluka imajući u vidu da uživaju određeni stepen autonomije u raspodjeli resursa, vrše posredničku ulogu kod viših nivoa vlasti i obično predstavljaju prvu poveznicu između građana i njihovih izabranih predstavnika. Profesionalizam i integritet izabranih dužnosnika lokalnih vlasti i lokalnih uprava te njihova posobnost da djeluju na transparentan, aktivan i odgovoran način predstavljaju preuslov za pružanje naprijeđenih, pravičnih i pravednih usluga građanima. Stoga, predstavnici izabrani na lokalnom i regionalnom nivou moraju biti uzori po pitanjima javne etike, transparentnosti, odgovornosti i participativnog donošenja odluka. (<https://rm.coe.int/1680a59b5c>) Kako bi ispunili tu ulogu, potrebno je da izabrani predstavnici budu dobro upoznati s principima i standardima na kojima se zasniva javna etika. Nadalje, trebali bi razumjeti važeće zakonodavstvo te mehanizme i institucije putem kojih se zakoni provode na lokalnom nivou. Vlasti bi isto tako trebale podizati svijest javnosti radi razumijevanja njenih vlastitih zakonskih prava i kako bi znala kome se obratiti za eventualne pritužbe.

Međutim, ne možemo zanemariti činjenicu da su lokalne vlasti, kao i svaki organ uprave, podložne korupciji, koja predstavlja značajnu prijetnju legitimnosti demokratskih institucija, ali i stepenu povjerenja građana u njihove predstavnike i javne službenike. Manjak transparentnosti i manjak

javne etike problemi su s kojima se suočavaju svi nivoi vlasti, uključujući lokalni i regionalni nivo. Njima se ugrožava pružanje usluga građanima i privatnom sektoru te dovodi u pitanje univerzalni pristup osnovnim uslugama i održiv lokalni ekonomski razvoj. Borba protiv korupcije mora biti dugoročni prioritet lokalnih i regionalnih vlasti i njihovih udruženja, odnosno saveza. Usklađeno preventivno djelovanje i praćenje rizika od korupcije je ključni su za podsticanje ekonomskog rasta, poboljšanje životnih uslova i izgradnju povjerenja građana.

Sa iskoracima u decentralizaciji nadležnosti i finansijskih resursa, kvaliteta lokalne uprave postaje još i važnija. Stoga je, zajedno s uvođenjem i dosljednom primjenom krivičnopopravnih odredbi protiv korupcije, ključno promovisati javnu etiku, transparentnost, odgovornost i participativno doношење odluka kako bi se smanjio rizik od korupcije i povećalo povjerenje građana u lokalne i regionalne vlasti.

LITERATURA

- <https://ba.voanews.com/a/korupcija-bih-2022-transparency-international/6941166.html>
<https://media.cgo-cce.org/2014/10/cgo-cce-politicka-korupcija.pdf>
<https://ngoaktiv.org/wp-content/uploads/2022/12/mapa-puta-srpski.pdf>
<https://rm.coe.int/1680a59b5c>
Shleifer, A. V. (1993). *Corruption*. . Quarterly Journal of Economics108 (3)
Strategija borbe protiv korupcije u Republici Srpskoj od 2018. do 2022. godine.
Strategija borbe protiv korupcije u RS, Službeni glasnik RS, br 50/16

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЕ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ АУСТРОУГАРСКЕ

Еде Мађар¹

Сажетак

Аустроугарска монархија је једна од великих европских империја која је имала фазе успона и развоја, затим период изражених геополитичких проблема, период кризе између народа и дезинтеграцију државе. Та држава се простирадала на Балканском полуострву, јужним и југоисточним деловима Средње Европе и на западу данашње Украјине. У првом делу рада биће више речи о географском положају Аустроугарске, о народима који су живели на њеној територији, њиховим међусобним односима, унутрашњим проблемима за време постојања ове државе и политичким притисцима из иностранства. Политичка карта Европе има одређену еволуцију и била је често мењана у прошлости, нарочито после великих сукоба и ратова. У раду ће бити посвећена велика пажња распаду Аустроугарске, настанку нових независних држава, истицању кризних жаришта и решавању територијалних спорова. Аустроугарска је била држава у којој се геополитичке перспективе нису реализовале док у данашњој Европи постоји изражена перспектива сарадње међу државама тог простора и оне су највише исказане на пољу економије, политике, образовања, културе, туризма... У раду биће више речи о значају и улоги развоја прекограницчких региона у даљем повезивању народа и решавању важних питања за становништво у пограничним крајевима.

Кључне речи: Аустроугарска монархија, географски положај, геополитички проблеми, дезинтеграција државе, геополитичке перспективе.

Abstract

The Austro-Hungarian Empire was one of Europe's big empires which had stages of rise and development, after which it had periods of geopolitical problems and a period of crisis between its people and the disintegration of the

¹ Мастер географ, Скореновац, Република Србија, e-mail: edemadjar@gmail.com

state. The country spread over the Balkan peninsula, south and southeastern parts of central Europe and the now western part of Ukraine. In the first subject of this research there will be a focus on the geographical positioning of Austria-Hungary, on the people who lived on its territory, the relationship between them, internal problems while the country existed and political pressure from abroad. The political map of Europe has a certain evolution and was often changed in the past, especially after major conflicts and wars. In the research there will be a focus on the disintegration of Austria-Hungary, the creation of new independent states, highlighting crisis hotspots and resolving territorial disputes. Austria-Hungary was a state in which a geopolitical perspective wasn't realized while in today's Europe there is a pronounced perspective of cooperation between countries of that area and they are most expressed in the field of economy, politics, education, culture, tourism... the research will talk more about the importance and role of the development of cross-border regions in further connecting people and solving important problems for the population in border regions.

Keywords: the Austro-Hungarian Empire, geographical position, geopolitical problems, disintegration of the state, geopolitical perspectives.

УВОД

Аустроугарска монархија је једна од великих европских империја која је имала фазе успона и развоја, затим период изражених геополитичких проблема, период кризе између народа и дезинтеграцију државе. Та држава се простирадала на Балканском полуострву, јужним и југоисточним деловима Средње Европе и на западу данашње Украјине. У овом раду биће више речи о географском положају Аустроугарске, о народима који су живели на њеној територији, њиховим међусобним односима, унутрашњим проблемима за време постојања ове државе и политичким притисцима из иностранства. Аустроугарском нагодбом су делимично решени одређени проблеми али је један њихов део као и слабљење државе после Првог светског рата довело до њеног распада.

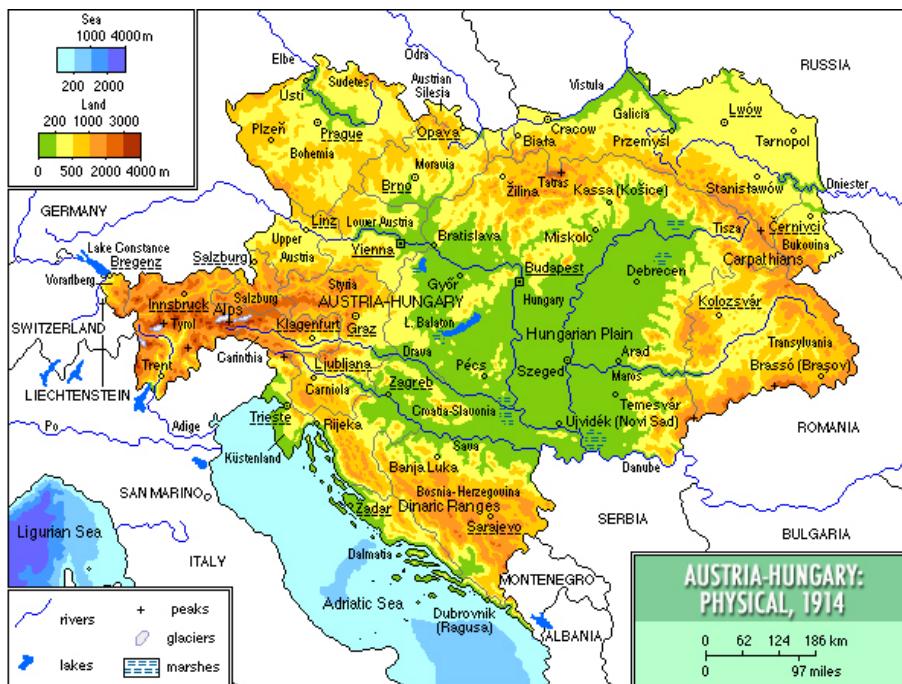
Политичка карта Европе има одређену еволуцију и била је често мењана у прошлости, нарочито после великих сукоба и ратова. У раду ће бити посвећена велика пажња распаду Аустроугарске, настанку нових независних држава, истицању кризних жаришта и решавању територијалних спорова. Савремена политичка карта разликује се од оне где је постојала Аустроугарска и у семинарском раду биће објашњена места где су се дешавале кризе и данашња припадност одрешених области које више нису изражене као региони који су потпадали под Аустријску или Угарску власт.

Аустроугарска је била држава у којој се геополитичке перспективе нису реализовале док у данашњој Европи постоји изражена перспектива сарадње међу државама тог простора и оне су највише исказане на пољу економије, политике, образовања, културе, туризма... Најновији концепти сарадње између држава на простору Средње и Јужне Европе укључују не само сарадњу између држава, већ се добар део финансијских средстава улаже на развој прекогранице сарадње и оснаживање појединачних региона. У раду биће више речи о значају и улози развоја прекограницчких региона у даљем повезивању народа и решавању важних питања за становништво у пограничним крајевима. У раду су истакнуте перспективе трансграничне сарадње региона Србије са суседним државама или регонима од којих је већи део био у саставу некадашње Аустроугарске.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Аустроугарска или званично Аустроугарска монархија позната је по називима Двојна монархија или Дунавска монархија. Била је средњоевропска држава и постојала је од 8. јуна 1867. до 31. октобра 1918. године. Укупна површина државе после анексије Босне и Херцеговине износила је 676.616 km^2 . Најужнији делови монархије обухватали су делове данашње Јужне Европе као што њени североисточни делови припадају данашњој Украјини, односно регији Источне Европе (Лавовска област са горњим током реке Дњестар). Аустроугарска је имала излаз на Јадранско море и њена обала се протезала од Трста и околине (данашња Италија) на северном делу приморја до Бара у Црној Гори на југу.

Најужнија тачка Аустроугарске налазила се на $42^\circ 06'$ сгш у близини Бара у данашњој Црној Гори, док се њена најсевернија тачка налазила на северу Лужичких планина (данашња Немачко – Чешка граница) на $51^\circ 05'$ сгш. Најзападнија тачка некадашње Аустроугарске налазила се југозападно од града Брегенца у данашњој Аустрији (код тромеђе Аустрије, Швајцарске и Лихтенштајна) на $9^\circ 35'$ игд. Најисточнија тачка налазила се на простору Карпата, источно од града Брашова на територији данашње Румуније ($26^\circ 40'$ игд).



Карта 1. Физичко – географска карта Аустроугарске

Извор: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/Austria1914physical.jpg>

Имајићи у виду пространство ове државе лако се може закључити да њен рељеф чине морфолошки разнолики предели. На крајњем западу налазио се веначни систем Алпа, док се на југозападу и југу простирао део Динарског масива. На крајњем југоистоку и истоку протезао се веначни систем Карпата. На крајњем североистоку Аустроугарске, а североисточно од Карпата простирила се Подолска висораван. У средишњем делу државе налазила се пространа Панонска низија са које су се издизале острвске планине. Осим на крајњем југу државе Панонска низија је окружена различитим планинама. Север и северозапад Аустроугарске обухватао је простор са које су се издизале громадне планине (Судети, Рудне планине, Шумава...) и између њих су биле спуштене котлине (Чешка котлина). Док су на западу, југозападу и истоку били заступљени високопланински предели, у централном делу је постојао велики низијски простор који је био гушће насељен, поготово у долинама већих река, као што су: Дунав, Тиса, Сава и Мориш.

Аустријско царство (Хабзбуршка монархија) трансформисано је 1867. године у Аустроугарску да би се задовољиле тежње Мађара за аутономијом. Тиме је власт у држави подељена између Немаца и Аустријанаца са једне

и Мађара са друге стране. Две централне државе и носиоци власти опстале су као засебне државе само са знатно умањеним територијама који су им раније припадале, то су Аустрија и Мађарска. Када је Аустроугарска расформирана, њена територија је осим данашње Аустрије и Мађарске припојена следећим државама: Чехословачкој (данашња Чешка и Словачка), Крањевини Срба, Хрвата и Словенаца (касније је држава преименована у Краљевину Југославију и чинила је већи део послератне ФНРЈ којој су приододате Истра и западни делови Словеније), Пољској, Италији, Румунији и данашњој Украјини.



Карта 2. Аустроугарска и њене територије

Извор: https://hmw.wiki/sh/Dissolution_of_Austria-Hungary#wiki-4

После склапања Аустроугарске нагодбе некадашња монархија је била састављена од двеју државних целина, један део је био под аустријском валшћу (Горња и Доња Аустрија, Тирол, Форарлберг, Штајерска, Корушка, Крањска, Горица, Трст, Истра, Далмација, Чешка, Моравска, Шлеска, Галиција и Буковина) и Угарски део (Угарска, Хрватска, Славонија, Војводина, Трансильванија или Ердељ, као и већи део данашње Словачке).

По завршетку Првог светског рата велике силе које су биле победнице одлучиле су да Аустроугарска монархија више не може постојати на политичко – географској карти Европе и да приликом њеног распада њене територије треба да припадну већем броју земаља.

- Аустрија је обухватила простор бивших аустријских крунских земаља: Доњу Аустрију, Горњу Аустрију, Салцбург, Форарлберг, северни и североисточни део Тирола, највећи (северни) део

Штајерске, већи део Корушке и крајње западне делове Угарске насељене Немцима (покрајина Бургенланд).

- Мађарска обухвата средишње делове некадашње Угарске, који је углавном насељен мађарским становништвом. Обухвата централне делове Панонске низије. Данашња Мађарска је као наследница угарске изгубила велике територије на југу, истоку и северу.
- Чехословачка је настала као национална држава три народа: Чеха, Словака и Русина. Та држава је обухватала бивше аустријске крунске земље (Чешку или Бохемију, западни део Шлезије и Моравску), као у читаву северну и североисточну Угарску (просторе који су већином насељени Словацима и Русинима).
- Краљевина Срба, Хrvата и Словенаца настала је одлуком Народног већа Словенаца, Хrvата и Срба да се припоје Краљевини Србији. У састав новонастале државе ушли су следеће територије: 1. Босна и Херцеговина (анектирана територија од стране Аустроугарске 1908. године), 2. бивши угарски крајеви (западни Банат, нејвећи део Бачке, јужни или мањи део Барање, Срем, Славонија, Хrvатска, Међумурје и Прекомурје), 3. бивше аустријске крунске земље (већи део Далмације, највећи део Крањске, мањи и јужни део Корушке, јужна Штајерска и острво Крк).
- Пољска је настала распадом три велика европска царства: Аустроугарског, Немачког и Руског. У састав новоформиране Пољске националне државе ушли су бивше аустријске крунске земље Галиција и половина Шлезије, а од Угарске мали северни делови Карпата под називом Чарни Дунајец.
- Италија је добила велики део приморске области (без острва Крка), град Ријеку, неколико острва и град Задар у Далмаџфији, Мањи део Крањске (Нотрањску област), мали део југозападне Корушке и цео јужни Тирол.
- Румунија је у односу на предратно стање скоро удвостручила своју територију. Њој је припада цела источна Угарска (већи део Баната, област Кришана, област око реке Мориш и цео Ердељ или Трансильванија), а од аустријских крунских земаља само Буковина. (Próbáld, Gábris, Szabó, 2012).



Карта 3. Политичко – географска карта Средње и Јужне Европе пре и после распада Аустроугарске монахије

Извор: <https://www.youtube.com/watch?v=uICXA70pYHA>

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ

Геополитички проблеми на територији Аустроугарске монахије пре њеног распада

Аустроугарска монахија настала је као резултат аустријско-мађарске нагодбе из 1867. године. Текст нагодбе усвојила је Мађарска скупштина 30. марта 1867. године. Аустроугарској нагодби претходио је пораз Аустријске царевине од Пруске у рату који је вођен за уједињење Немачке 1866. године. Након тог рата Аустрија се одрекла својих територија на северу Италије (Ломбардија и Венеција), док је задржала управу над целим Тиролом. Угарска краљевина је захтевала од Аустријског царства директну управу над одређеним делом државе. Аустријски цар Франц Јозеф је у жељи да сачува своју позицију, да не дозволи евентуално издвајање Угарске и да реши унутрашњи конфликт пристао на Аустроугарску нагодбу. По тој нагодби Аустрија и Угарска су биле потпуно слободне државе које су имале самосталну владу, парламент и судство, док су спољна политика, војска и владар били заједнички. (Vinczler, 2019).

Двојна монахија се осим територијалних промена у јужним и југозападним деловима државе суочавала са територијалним спором са Краљевином Румунијом. Граница између две суседне монахије није била дефинисана све до 1887. године. Те године се дошло до договора и потписивањем уговора у Букурешту решено је веома важно питање

које је оптерећивало обе стране. Гранична линија је прецизно дефинисана и тежила је већој географској оправданости, односно искоришћени су физичко-географски елементи простора (планински грбени са највишим котама, реке...). ((1887). Képviselőházi irományok, III. kötet • 77-127. sz.).

Аустроугарска војска је 29. јула 1878. године прешла реку Саву, да би сходно договору на Берлинском конгресу ставила под контролу Босну и Херцеговину и Новопазарски Санџак. На тај начин се Аустроугарска монархија проширила на најпроблематичније просторе који ће касније утицати на њен распад. Ширење утицаја Аустро-угарске монархије на простору Балканског полуострва била је тежња те државе још од периода када су губили територије на северу данашње Италије. До поновног погоршања односа између Аустрије и Угарске дошло је након присилне анексије Босне и Херцеговине од стране Аустрије, коју није подржавала Угарска. Аустријска анексија Босне и Херцеговине догодила се 1908. године. Осим поновног погоршања односа између Аустрије и Угарске, распаду ове монархије у многоме су допринели разнолика етничка и верска структура широм државе и изражено кризно жариште на простору Босне и Херцеговине. (László, 1987).

Осим договорене окупације Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака, на Берлинском конгресу се такође родила геополитичка идеја коју су они називали „Албански пројекат“. Албанија је била интересантна због свог стратешког положаја и уколико би створили јаку управу на њеној територији Аустроугари би суштински добили једну територију која би се у геополитици могла сматрати државом-сателитом и била би им од великог значаја за даље претензије на Балканском полуострву. „Албански пројекат“ се није у потпуности реализовао јер је утицај Аустроугара у Албанији био недовољан, али су Албанци искористивши помоћ велике сile да би створили државу која ће имати самосталне жеље за ширењем на Балканском полуострву. Албанија је постала независна држава на Лондонској мировној конференцији 30. маја 1913. године, након завршетка Првог Балканског рата. (Фундић, 2018).

Простор око града Ријеке је добио аутономију од цара Карла VI. 1719. године. Град на кратко губи аутономију 1848. године када га је окупирао бан Јосип Јелачић. Аутономија је повраћена 1868. године, када улази у састав земаља Угарске круне и ту остаје као самостални ентитет са појединим елементима државности све до распада Аустроугарске 1918. године. Након распада монархије питање статуса града Ријеке постаје велики међународни геополитички проблем (Ријечко питање). Дана 12. новембра 1920. године Краљевина Италија и Краљевина СХС потписују Рапалски споразум, којим обе стране признају потпуну независност Слободне Државе Ријеке (итал. Stato libero di Fiume). Та држава је

постојала све до 1924. године, када га је анектирала Италија. Капитулацијом Италије у Другом светском рату (1943.) „Ријечко питање“ постаје поново актуелно све до мировног споразума у Паризу 1947. године, када је област око града Ријеке заједно са Истром службено припојена ФНРЈ. (Andrási, 2005).

Три главна фактора која су утицала на распад Аустроугарске су:

1. Унутрашњи политички проблеми између Аустрије и Угарске. Није довољно искоришћен повољан географски положај због честих разилажења између Аустрије и Угарске у правцима развоја и начину управљања територијама које су поседовале.
2. Хетерогена етничка структура становништва. Она је била довољно наглашена и сви народи који су живели на територији Аустроугарске монархије су истицали своју народност. Због велике разноликости народа и неједнаког рас прострањења они нису имали довољну кохезиону моћ и више су тежили развоју заједништва на просторима где су живели, а не стварном јединству на нивоу државе. Распоред доминантних народа (Аустријанаца и Мађара) на територији те велике монархије био је неједнак и недовољан да би се створила довољна геополитичка хомогенизација становништва. Према попису становништва из 1910. године на простору Аустроугарске монархије живело је око 51,5 милиона становника. Најбројнији народи: Немци 12 милиона, Мађари 10 милиона, Чеси и Словаци 8,5 милиона, Польаци 5 милиона, Украјинци 4 милиона, Румуни 3,2 милиона, Хрвати 3 милиона, Срби 2 милиона, Словенци 1,5 милиона... Немци и Мађари били су у мањини (43 %) према Словенској већини (48 %), преосталих 9 % чинили су припадници других народа: Италијани, Румуни...(<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=4697>).
3. Аустроугарска монархија није била колонијална сила и од осталих великих сила посматрана је као сила регионалног карактера. Самим тим њен капацитет у међународним односима није био на нивоу осталих колонијалних империја. Унутрашњи проблеми су се манифестовали и на спољну политику монархије и остale сile нису увек уважиле њихове интересе. (Nagy, 2009).

Крајем 19. века и почетком 20. века дошло је до све веће неслоге између Аустријанаца и Мађара и то је допринело распаду Аустроугарске. Када је почeo Први светски рат објавом рата Србији, Аустрија и Угарска су имале различите ратне циљеве, док су Аустријанци желели анексију Краљевине Србије и повратак статуса империјалне сile, Мађари нису били присталице дељег освајања територија већ су сматрали да се држава

морала реформисати како би и после тог великог сукоба опстала на политичкој карти Европе. Први светски рат трајао је од 28. јула 1914. до 11. новембра 1918. године. Мировни споразом на крају Првог светског рата одржан је у Версају 28. јуна 1919. године. Тада је дошло до распада Аустроугарске монархије и на њеној територији настале су четири нове државе: Аустрија, Мађарска, Чехословачка и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. (Gonda, 1967).

Геополитички проблеми на територији некадашње Аустроугарске

Након распада Аустроугарскењене територије су постале делови различитих држава и свака од њих је бележила различити развојни пут. Североисточни делови Аустроугарске који су претежно насељени Пољацима и мањим делом Украјинцима (источни део Шлеске области и Галиција) након Првог светског рата припадли су Пољској. Галиција није припадала само Аустроугарској монархији, већ и Руском царству. Галиција је уједињена у новоствореној Пољској Републици 1918. године. Од 1939. поново је подељена, када је СССР окупирао њен источни део. Галиција је у 20. веку представљала кризно подручје и област сучељавања различитих интереса. Од стицања независности Украјине од СССР-а, Галиција постаје гранична регија коју деле Пољска и Украјина.



Kartma 4. Галиција

Извор: <https://naukaikultura.com/da-li-ce-novi-poligon-za-destabilizaciju-rusije-bititi-velika-poljska/>

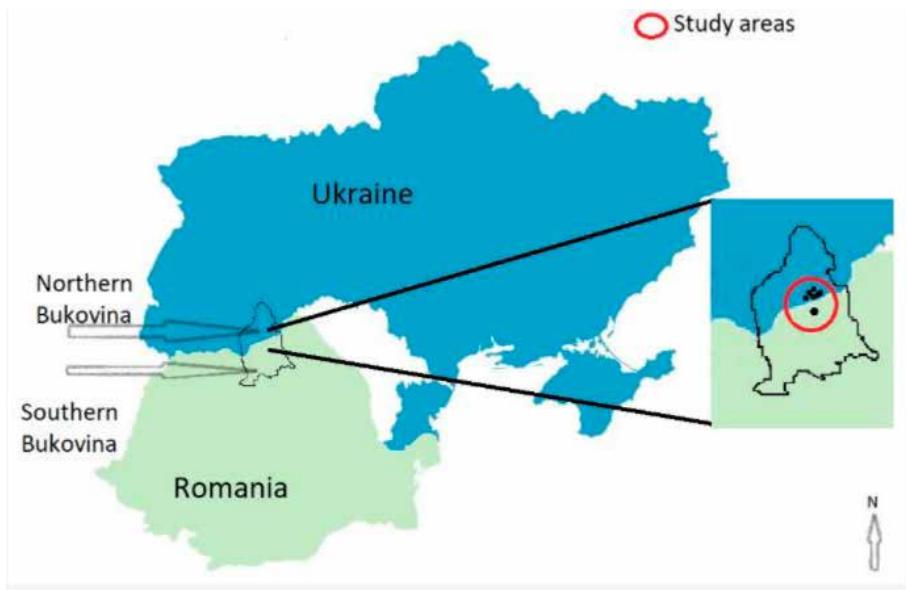
Шлеска област је била провинција у саставу Немачког царства и Аустроугарске. То је историјска регија у Средњој Европи која се данас већим делом налази у Пољској, а мањим делом у Чешкој и Немачкој. Пољски део Шлезије је кризно геополитичко подручје, јер њени становници траже признавање аутономије у дужем временском периоду. У том делу Пољске живе Пољаци и Немци који аутономијом желе да побољшају економску ситуацију.



Карта 5. Шлеска област

Извор: https://www.researchgate.net/figure/The-19-th-century-Silesia-superimposed-on-the-present-national-border-Authors_fig1_331314062

Буковина је историјски регион који је данас подељен између Украјине и Румуније, а од 1775-1918. године била је под Аустријском владавином. Ова регија никада није остварила своју потпуну аутономију (у смислу државе) већ је увек кроз историју припадала некој другој држави. Распадом Аустроугарске настало је геополитички проблем Буковине који је решен поделом те регије после Другог светског рата. Украјини је припадала области Чернивци (северни део Буковине), а Румунији Сучава (јужни део Буковине).



Карта 6. Буковина

Извор: <https://www.mdpi.com/2304-8158/10/1/126>

Чехословачка је настала 28. октобра 1918. године када је проглашена независност од Аустроугарске. Већи део Чешке је раније био под управом Аустрије, док је већи део Словачке припадао Угарском делу Двојне монархије. Територија ове државе била је под немачком окупацијом од 1939-1945. године. Након ослобађања од окупације, између Чехословачке и Совјетског савеза постигнут је споразум 29. јуна 1945. године којим је из састава Чехословачке у састав Совјетског савеза прешло подручје Карпатске Украјине (бивша аутономна Поткарпатска Русија). Чехословачка на политичкој карти Европе постојала је све до 1993. године, када је подељена на две нове државе – Чешку Републику и Словачку.

После распада Аустроугарске настала је Аустрија у данашњим границама. Област Тирол је подељен на два дела, аустријски део који обухвата северни и источни део области (данашња покрајина Тирол у западном делу Аустрије), док је јужни део под називом Јужни Тирол – Трентино припао Италији и има аутономни статус.



Карта 7. Тирол²

Извор: https://sh.wikipedia.org/wiki/Tirol#/media/Datoteka:Euroregi%C3%B3n_Tirol-Tirol_del_Sur-Trentino.png

После Првог светског рата новонасталој Аустрији приклучен је већи део области Бургенланд, који је до тада био у саставу Угарске и називао се „Западна Мађарска“. Од 1918-1921. године област Бургенланд представљала је кризно жариште због тога што су се око ње спориле Аустрија и Мађарска. Већи западни део који је претежно насељен Немцима је приклучен Аустрији, док је мањи источни део са мађарском већином остао у саставу Мађарске. Пре Другог светског рата, 1938. године Аустрију је припојила Немачка. По завршетку тог рата, савезници су поделили Аустрију на четири окупационе зоне. Потпуну назависност Аустрија је стекла 1955. године под условима да остане војно неутрална и да не склапа савезе са Немачком.

² аустријски део – наранџаста боја, италијански део – зелена боја



Карта 8. Бургенланд

Извор: <https://www.austrianinformation.org/january-february-2009/the-burgenlandische-gemeinschaft-and-burgenlanders-in-the-us.html>

Хабзбуршка монархија се 1867. године под утицајем притиска од стране мађара трансформисала у Аустроугарску и тада је Угарска добила велики степен аутономије. Угарска је имала свог краља и његову званичну резиденцију у Будиму. Због гомилања унутрашњих проблема и јаких притисака из иностранства Аустроугарска монархија се распала после Првог светског рата. Чак 72% територије краљевине Угарске је после тог рата припало суседним и новоформираним државама: Аустрији, Румунији, Чехословачкој и Краљевини СХС. Две мање области текоће нису више биле део нове државе Мађарске, а то су град Ријека (1924. године је припала Италији) и Чарни Дунајец на Карпатима (простор који је припао новоформираниој Пољској). Распадом Угарске краљевине на централном њеном делу, а у средини Панонске низије 16.11.1918. проглашена је Мађарска Народна Република, а њене границе су ратификоване 1920. године Тријанонским споразумом. Губитак великих територија није био надокнађен ни у Другом светском рату, тако да данас ван Мађарске а на територији бивше Угарске живи око 3,5 милиона Мађара.



Карта 9. Распад Угарске после Првог светског рата

Извор: <https://www.vijesti.me/kolumni/440311/>

Трансильванија (Ердељ) је географско – историјски крај који се простире у Карпатском басену данашње Румуније. Распадом Аустроугарске народи који су живели на том простору затражили су независност. Версајским уговором Трансильванија је стављена под управу Румуније. Сент Жерменским споразумом из 1919. године и Тријанонским уговором из 1920. године одређене су нове границе између Мађарске и Румуније. У августу 1940. године на Другој Бечкој арбитражи северни део Трансильваније додељен је Мађарској, али после Другог светског рата територија је враћена Румунији, тако да су границе Мађарске враћене на оне из Тријанонског уговора. У данашњој Трансильванији живи 6.7 милиона становника од којих 20% чине Мађари. Док је Трансильванија била део Хабзбуршке монархије, а затим припадала Краљевини Угарској у оквиру Аустроугарске, а и у данашње време тај простор представља геополитички нестабилан простор због различитих тежњи народа који на том простору живе, а поготово Румуна и Мађара.



Карта 10. Трансильванија

Извор: <https://www.caleaeuropeana.ro/agentia-dpa-si-postul-de-televiziune-zdf-au-rectificat-stirea-care-spunea-ca-romania-a-anexat-provincia-maghiara-transilvania-dupa-prezisuni-din-partea-mae-si-a-ambasadei-germaniei-la/>

Првобитно Краљевина СХС а касније Краљевина Југославија постојала је на политичкој карти Европе од 1. децембра 1918. године до 29. новембра 1945. године. Та држава је била тежња Јужних Словена у дужем временском периоду. На геополитички нестабилном простору Балканског полуострва и јужних делова Средње Европе постојале су две империје (Османско царство и Аустроугарска) и у периоду пре XX. века није био могућ настанак јединствене државе Јужних Словена. Краљевина СХС је 3. октобра 1929. године променила назив у Краљевину Југославију. Заузимала је територију данашње Србије, Босне и Херцеговине, Македоније (Северна Македонија), Црне Горе и највећи део данашње Хрватске и Словеније. Након распада Аустроугарске делови који су припадали Аустрији нашли су се на простору данашње Словеније, Хрватске и јужног дела Црне Горе. Босна и Херцеговина је такође територија која је у једном периоду (од 1908 – 1918) била под анексијом Аустроугарске. Велики део данашње Хрватске, АП. Војводина и Источни делови Словеније били су под управом Угарске краљевине.

После Другог светског рата дошло је до укидања Краљевине Југославије, и 29. новембра 1945. године проглашена је Федеративна Народна

Република Југославија (ФНРЈ). Новонастала држава се мало разликовала у територијалном погледу од Краљевине Југославије. За разлику од ње ФНРЈ је имала власт над свим острвима поред данашње Хрватске обале, припадају јој је Истра, град Ријека и западни делови Словеније. Уставом из 1963. године држава мења назив и од тада се зове Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ).

Још за време постојања Аустроугарске монархије постојао је у извесној мери проблем који се тиче међуетничког неслагања народа. Утицаји великих сила и ратови који су се одиграли на овом простору утицали су на све мању повезаност између народа а у појединим ситуацијама и директног сукоба народа. То се наставило и много касније на простори СФРЈ у последњој деценији XX. века. Политичка и економска криза у бившој СФРЈ, неравномерна регионална развијеност и јаки политички утицаји који су дошли споља довели су до дезинтеграције државе чије су територије у већини припадале и биле анектиране од стране Аустроугарске. Формални распад СФРЈ започео је 25. јуна 1991. године када су Словенија и Хрватска прогласиле независност. Данашња Северна Македонија је дуго имала назив Македонија, прогласила је независност 17. новембра 1991. године и једина је држава бивше СФРЈ чији ниједан део није припадао Аустроугарској. Наредне године независност од СФРЈ прогласила је Босна и Херцеговина, док су Србија и Црна Гора изабраle пут заједништва и формирале су државу под називом Савезна Република Југославија (СРЈ). Многи геополитичари сматрају да је основ за почетак распада СФРЈ био устав из 1974. године који је створио претпоставке за издавање југословенских република из федерације, односно фактички створио конфедерацију. Неки други научници и политичари сматрају да је распад СФРЈ започет након промене устава Србије 1989. године. Стварањем двеју најмлађих држава на политичкој карти Европе 2006. године (Србија и Црна Гора) долазимо до последње промене која се одиграла на политичкој карти Европе а да су делови тих територија некада били под Аустроугарском влашћу. (Barta, Kerepeszki, Pintér, 2019).

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ И ДИСКУСИЈА

До сада у раду бавили смо се геополитичким проблемима на територији Аустроугарске и развојем односа између народа и њихових држава након распада Аустроугарске. Велики проблем у Аустроугарској представљала је тежња поједињих народа да добију већи степен моћи или да врше власт на територијама где нису представили већину. Држава би могла да постигне већу кохезиону моћ и да ради на испуњавању интереса свих народа само под условом да се није тежило израженој

подели на Аустријски и Угарски део државе. Распад Аустроугарске би могла да се спрећи или да се пролонгира уколико би се више уважио интерес мањих народа или ако би им се дао већи ниво управљања. Иако је постојала велика етничка разноликост Аустроугарска је могла опстати на бази једног заједничког културно – цивилизацијског поретка који је предвиђен и уједињен хришћанством, и пружањем отпора другој великој империји а то је било Османском царству. Имајући у виду етничку структуру становништва и њихов просторни распоред тешко се могло замислiti да би свим народима у потпуности одговарала припадност Аустријској или Угарској круни. Осим унутрашњих проблема који су оптерећивали Аустријско – Мађарске односе и односи те државе према великим силама су представљале недовољан основ за будуће геополитичке перспективе целе државе. Делимићно задовољење Мађарских интереса након Аустроугарске нагодбе подстакло је и друге народе да преузму значајнију улогу у жељи за управљањем просторима где су они већински. Аустроугарска би након Првог светског рата могла да опстане једино као држава конфедеративног типа или да је то на време спознато и да је предочен заједнички интерес и да су остали народи равноправно заступљени у власти. Аустроугарска као велика империја није се руководила тим принципом и желела је да што већу власт сконцентрише у главним центрима монархије, у местима где су биле резиденције Аустријског цара у Бечу и Угарског краља у Будиму. Мање бројни народи нису желели потпуну потчињеност центрима те монархије и остварили су свој циљ да живе у слободним националним државама са својом управом и својим владарима. Средња и југоисточна Европа су и у прошлости као и данас били простори где је било значајно укрштање интереса великих сила и где је било а и могуће је да ће бити нових геополитичких промена.

Простор на којем је постојала Аустроугарска данас је геополитички хетерогенизован, пре свега у смислу постојања већег броја мањих и независних држава. Примера ради најсевернији делови монархије данас представљају територије које припадају Чешкој, Польској и Словачкој. Некадашњи североисточни и истични делови Аустроугарске данас се налазе у Украјини и Румунији, западни и југозападни делови се данас налазе на североистоку Италије, обухватају Словенију, и делове Хрварске. На југу некадашње Аустроугарске налазе се Војводина, анектирана Босна и Херцеговина са Новопазарским Санџаком и сам југ Црне Горе. У централном и западном делу се налазе много мање државе које су некада биле центри империје а то су Мађарска и Аустрија. Због различитих историјских прилика, пропуштенih геополитичких перспектива престала је сарадња међу овим државама или је она била мањег обима у кризним

периодима, пре свега уочи Првог светског рата и после њега. Данашња ситуација је доста измењена и данас су ове државе уједињене или су значајно повезане у политичком и економском смислу. Уколико се за почетни и средишњи период XX. века сматрало да је процес дезинтеграције доминантан, утолико се јасније види да је крај XX. века и почетак XXI. века обележен је процесом економске и политичке интеграције (нешто касније се то манифестије код држава које су бивше Југословенске републике).

Државе на овом простору имају све већи интерес за међусобну сарадњу због развите привреде, културне, образовне и научне сарадње. Због геополитичких промена и проблема које су настајали у прошлости све више утиче на ове државе да заједнички размишљају и планирају своју геополитику и обезбеде за своје становништво мирну будућност и безбедност која се постиже већом војном сарадњом. Државе које су некада биле део Аустроугарске данас учествују у различитим економским и политичким организацијама са циљем одржавања безбедности, бржег привредног раста, повећања бруто друштвеног производа (БДП), развитка свих привредних делатности и умањења разлика у насељавању и развоју мањих регионалних целина. Поменућемо само неке од најважнијих организација:

1. Европска унија (ЕУ) је економска и политичка организација која окупља 27 држава чланица. Са простора бивше Аустроугарске само је Аустрија приступила у XX. веку, а Пољска, Чешка, Словачка, Мађарска и Словенија су приступиле 2004. године, Румунија 2007. године и последња чланица Хрватска 2013. године. Србија, Босна и Херцеговина и Црна гора нису чланице ЕУ, али имају интензивну економску сарадњу и велику размену добара (експорт и импорт). Србија је 2012. године постала кандидат за чланство у Европској унији. Предност чланства неке државе у ЕУ остварује се у погледу бржег економског развитка (заснованог на бржем и лакшем промету робе, услуга и капитала). (Berend, 2021).



Карта 11. Чланице ЕУ³

Извор: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:European_Union_main_map.svg

2. НАТО пакт је војно – политичка организација основана са циљем заједничке заштите простора Северне Америке и држава чланица у Европи. Државе које нису чланице НАТО – а а налазе се на простору бивше Аустроугарске су: Србија, Босна и Херцеговина и Аустрија, док су остале државе са овог простора чланице НАТО пакта.

3. Вишеградска група позната је као вишеградска четворка (B4) је удружење четири средњоевропске државе а то су Мађарска, Пољска, Словачка и Чешка. Ова организација је основана за потребе проширења европских интеграција у смислу унапређења међусобне војне, економске и енергетске сарадње. Настала је у мађарском граду Вишеграду 1991. године. (Stepper, 2019).

³ Државе са простора бивше Аустроугарске које су чланице ЕУ – црвена боја
Државе са простора бивше Аустроугарске које нису чланице ЕУ – жута боја
Чланице ЕУ које нису са простора бивше Аустроугарске – плава боја

4. Организација ЦЕФТА представља Централноевропски уговор о слободној трговини основана је крајем 1992. године у Кракову. Прве чланице су биле Пољска, Мађарска и Чехословачка, затим су се учлањивале: Словенија, Румунија, Бугарска, Хрватска и Македонија. ЦЕФТА је трговински споразум који данас дефинише јединствену зону слободне трговине у југоисточној Европи иако је у опису назива споразум држава средње Европе. Данашњи чланови ЦЕФТЕ су државе које нису чланице ЕУ: Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Молдавија, Црна Гора и Србија. (Vezér, Kiss, 1994).

5. Иницијатива појас и пут или Један појас, један пут је развојна стратегија коју је предложио кинески председник Си Ђинпинг која има за циљ да повеже и оствари сарадњу између Народне Републике Кине и остатка Евроазије. Ова иницијатива се састоји из две компоненте: а) копнене „Економског појаса Свиленог пута“ и б) прекоморске „Поморског Свиленог пута“. Пројекти у оквиру „Једног појаса, једног пута“ присутни су и у Србији у виду великих грађевинских радова на Коридорима 10 и 11, обилазници око Београда и реконструкције железничке мреже Србије. Велики инвестициони подухвати односили су се и на откуп Смедеревске жезезаре и РТБ Бора од стране Кинеских компанија. У оквиру овог пројекта посебно се истиче кинеска компанија ЦБРЦ, она гради Фрушкогорски коридор са тунелом испод Фрушке Горе. Један од кључних пројекта је повезивање великих градова ради даљих планова и стратегија, које се пре свега тичу улагања у привреду и трговину. Једна од најважнијих путних и железничких праваца јесте: Будимпешта – Београд – Скопље – Солун – Атина. У последње две деценије поред сарадње са државама југоисточне Европе, Србија све бољу политичку и економску сарадњу има са државама које су некада биле главне у Аустроугарској, а то су Аустрија и Мађарска. Са Аустријом и Мађарском Србија има све већи промет робе и путника и велика је привредна сарадња са компанијама из тих земаља. Многи пројекти се односе на побољшање саобраћајне инфраструктуре и улагање у индустријске капацитете. Србија у последњих десет година бележи веома добру политичку и економску сарадњу са суседном Мађарском. Велика улагања од стране Мађарске искоришћене су у пољопривреди, индустрији, науци и технологији. У оквиру Иницијативе „Један појас, један пут“ почела је изградња брзе пруге од Београда до Будимпеште. Крајња идеја градње брзе пруге јесте повезивање свих великих градова региона а пре свега Будимпеште са великим Грчком луком у Солуну. (<https://www.gradnja.rs/jedan-pojas-jedan-put-kineski-projekti-i-investicije-u-srbiji/>).



Слика 1. брза пруга Београд – Будимпешта⁴

Извор: <https://vojvodinauvivo.rs/oko-300-kilometara-pruga-trenutno-se-rekonstruise/>

6. Отворени Балкан је економска и политичка зона која има три државе чланице и налазе се на Балканском полуострву, то су: Албанија, Северна Македонија и Србија. Успостављењем Отвореног Балкана све три чланице имају за циљ повећање трговине, привредне сарадње и унапређења билатералних односа. Црна гора и Босна и Херцеговина иако нису чланице али су подржале иницијативу Отвореног Балкана пре свега због унапређења сарадње у региону.

Основни проблем савременог просторног развоја је у територијалном нескладу развојних процеса и проблема, односно непостојањем равнотеже у регионалном развоју. Развијене регије карактерише већа концентрација знања, капитала, иновација, становништва, привредних капацитета... Проблем просторног развоја је посебно наглашен у пограничним, слабије развијеним подручјима. Смањивањем значаја државних граница пре свега у оквиру ЕУ погранични предели се све више повезују и удружују формирајући трансграничне регионе. Изменом баријерних функција граница погранични региони престају да буду периферни и неразвијени, а попримају интеграциони карактер. Трансгранични регион је нови вид концепта планирања развоја пограничних подручја је све актуелнији у политици и регионализацији Европе. ЕУ види регионе као кључне интеграционе факторе. Слоган „Европа без граница“ подразумева активну трансграничну сарадњу и регионални развој. Тада процес све више захвата простор југоисточне Европе а поготово државе које се налазе на простору

4 На слици је приказана деоница пруге Београд – Будимпешта која је у изградњи. До сада је завршена деоница Београд – Нови Сад а у току је изградња деонице између Новог Сада и Суботице.

источног и јужног дела некадашње Аустроугарске. Трансгранични регион је једна од форми регионално – географског испољавања. Манифестије се кроз интеграције пограничних подручја (економске, инфраструктурне, културне, образовне, здравствене, туристичке...) две или више држава. Трансгранични регионални развој чини један од видова територијалне организације која омогућује рационалнији приступ географској валоризацији пограничних подручја и даје основу за бројна практична решења његове функционалне организације. Практични примери успешне трансграничне сарадње се најпре могу манифестовати преко заједничких пројеката који се тичу саобраћајне инфраструктуре, градње производних погона и запошљавања становништва. Бројни примери се могу набројати у пограничној сарадњи: Аустрије и Словеније, Аустрије и Мађарске, Мађарске и Словачке, Чешке и Словачке, Мађарске и Србије....

У регионалним и просторним плановима ЕУ један од начина остваривања ефикасније трансграничне сарадње јесте оснивање еврорегиона. Успостављањем еврорегиона у пограничним подручјума извршена је институционализација локалне и регионалне трансграничне сарадње. Оснивање еврорегиона на периферији има за циљ бржу и лакшу интеграцију навих држава у европску заједницу. На овој основи формиран је еврорегион Дунав – Кереш – Муреш – Тиса у чијим се границама налазе следеће регионалне целине: Војводина (Србија), Западни регион (Румунија) и Велика и јужна равница (Мађарска). Језгро овог еврорегиона чини регија Банат, која се у својим историјским границама налази на територијама све три државе. Трансграничном сарадњом на овом простору остварени су заједнички пројекти из области културе, туризма, саобраћаја и економије. У оквиру EGTCprojekta (European Grouping of Territorial Cooperation) 2009. године је формиран „Banat – Triplex – Confinium“ (BTC) са седиштем у Морахалому, чиме је Банат постао важан центар трансграничне сарадње Србије, Румуније и Мађарске.

(Kiss, Körmendy, Molnár, 2000).



Карта 12. Еврорегион Дунав – Кереш – Муреш – Тиса

Извор: <https://sr.wikipedia.org/wiki/Дунав-Криш-Мориши-Тиса#/media/Датотека:DKMTEuroregion.png>

Програми прекограничне и транснационалне сарадње се једним именом називају програмима територијалне сарадње или Интеррег. Програми представљају финансијску подршку пограничних територија суседних држава или подршку сарадњи целих држава на решавању питања од заједничког интереса, то најчешће обухвата: управљање отпадом, пружање услуга, културу, економску сарадњу, туризам, саобраћај, трговину... Од 2004. године у програме Интеррег се укључују и државе које нису чланице ЕУ и њима су били на располагању:

1. програм КАРДС од 2004 – 2006. године,
 2. програм ИПА (инструмент за предприступну помоћ) од 2007 – 2013. године
 3. програм ИПА 2 у периоду од 2014 – 2020. године.

У финансијском периоду (перспективи) од 2021 – 2027. године Србија учествује у 10 програма европске територијалне сарадње:

- ## 1. Мађарска – Србија

2. Румунија – Србија
3. Бугарска – Србија
4. Хрватска – Србија
5. Србија – Босна и Херцеговина
6. Србија – Црна Гора
7. Србија – Северна Македонија
8. ИПА Јадранско – Јонски програм
9. Програм за Дунавски регион
10. Програм УРБАКТ



Графикон 1. Износи ИПА средстава

Извор: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/publikacije/Brosure%20nove/22/Programi_evropske_teritorijalne_saradnje_u_RS_2021-2027.pdf⁵

Програм прекограницичне сарадње Мађарска – Србија остварује се у следећим приоритетним областима:

1. Зеленији регион (прилагођавање климатским проненама, очување биодиверзитета и смањивање загађења)
2. Унапређење људских и културних вредности (образовање и целожivotно учење, култура и туризам)
3. Прекограницична и институционална и цивилна сарадња (пројекат безбедније и сигурније Европе).

Програм прекограницичне сарадње Румунија – Србија остварује се у следећим приоритетним областима:

⁵ Износи средстава за програме прекограницичне сарадње у милионима евра – поређење три финансијске перспективе

1. Заштита животне средине и управљање ризиком (очување природе, биодиверзитета, промовисање обновљиве енергије, смањење емисије гасова, спречавање ризика од катастрофа)
2. Друштвени и економски развој (унапређивање образовања, здравства, културе, турзима и иновација)
3. Повећање капацитета за управљање границом (јачање институционалних капацитета органа јавних власти)

Програм прекограничне сарадње Бугарска – Србија остварује се у следећим приоритетним областима:

1. Конкурентни погранични регион (унапређење одрживог раста, отварање нових радних места, и продуктивне инвестиције)
2. Интегрисани развој пограничног региона (подстицање друштвеног, економског, еколошког развоја, културе, природног наслеђа, туризма, и безбедности у неурбаним подручјима)
3. Отпорнији погранични регион (промовисање прилагођавања климатским променама, превенција ризика од катастрофа)

Програм прекограничне сарадње Хрватска – Србија остварује се у следећим приоритетним областима:

1. Сарадња за паметније програмско подручје (развијање истраживачких, иновативних капацитета и технологија)
2. Сарадња за зеленије програмско подручје, које је отпорно на климатске промене (промовисање обновљиве енергије и промовисање прилагођавања климатским променама и превенције ризика од катастрофа)
3. Сарадња за здравије и инклузивније програмско подручје (осигуравање једнаког приступа здравственој заштити, осигуравање бриге о породици и заједници)
4. Сарадња за одрживији и социјално иновативнији туризам и културу (јачање улоге културе и одрживог туризма у економском развоју и друштвеним иновацијама)

Програм прекограничне сарадње Босна и Херцеговина – Србија остварује се у следећим приоритетним областима:

1. Подстицање туризма и културног и природног наслеђа (развијати и промовисати заједничке туристичке понуде засноване на културном и природном наслеђу)
2. Улагање у младе, образовање и вештине (побољшати положај младих, повећати запошљивост и развијати образовање)

Програм прекограничне сарадње Црна Гора – Србија остварује се у следећим приоритетним областима:

1. Подстицање запошљавања, мобилности радне снаге и социјална и културна инклизија у програмској области (побољшати квалитет здравствених и социјалних услуга)
2. Подстицање туризма и културног и природног наслеђа (побољшати и промовисати заједнички координирану прекограничну туристичку понуду)

Програм прекограничне сарадње Северна Македонија – Србија остварује се у следећим приоритетним областима:

1. Запошљавање, мобилност радне снаге и социјална и културна прекогранична укљученост (унапређење социјалне инклузије и здравља)
2. Оснаживање туризма и културног и природног наслеђа (унапређење културе и природног наслеђа и туризма)

Јадранско-Јонски транснационални програм (ИПА). Области подршке:

1. Подршка паметнијем Јадранском-јонском региону (унапређење истраживања иновација, технологија, развој предузетништва и транзиција индустрије)
2. Подршка зеленијем Јадранском-јонском региону отпорнијем на климатске промене (прилагођавање климатским променама, превенције од катастрофа, очување природе, биодиверзитета и зелене инфраструктуре...)
3. Повезанија Европа уз бољу мобилност (унапређење прекограничне сарадње и мобилности)
4. Подршка управљању Јадранско-јонским регионом (унапређивање капацитета органа власти)
5. Повезивање Јадранско-јонског региона (подстицање иновативног поморског и морског раста, повезивање региона у области транспорта и енергетике, очување екосистема мора и биодиверзитета као и развој туризма)

Транснационални програм за Дунавски регион. Области подршке:

1. Паметнији Дунавски регион (развијање истраживачких, иновационих капацитета, напредних технологија, науке, образовања, предузетништва и транзиције индустрије)
2. Зеленији Дунавски регион са ниском емисијом угљеника (унапређење обновљиве енергије, прилагођавање климатским променама,

- транснационалне управљање водама и седиментима у сливу реке Дунав, очување биодиверзитета и здраве природне средине)
3. Социјално оријентисан Дунавски регион (приступачно тржиште рада, квалитетније образовање, култура, туризам...)
 4. Боље управљање сарадњом у Дунавском региону (јачање макро-регионалног управљања и институционалних капацитета)
 5. Повезивање Дунавског региона (развијање енергетике, транспорта, и повезивање кроз културу и туризам).

Програм УРБАКТ. Област подршке:

1. Промовисање интегрисаног одрживог урбанијог развоја кроз сарадњу (унапређивање институционалних капацитета локалне управе) (https://www.mei.gov.rs/upload/documents/publikacije/Brosure%20nove/22/Programi_evropske_teritorijalne_saradnje_u_RS_2021-2027.pdf).

Процес европских интеграција допринео је стабилизацији геополитички нестабилног простора и осим економске, културне, образовне и друге врсте сарадње значајан је процес помирења народа, поготово на простору Западног Балкана. Мултикултуралност, историјске прилике и повезаност народа утичу на смирење негативних геополитичких тенденција. Простор бивше Аустроугарске је разбијен на мање целине у којима је постигнута већа кохезија моћ унутар сваког народа. Савремени пројекти и економске перспективе које су започеле да се остварују поготово у XXI. веку пружају нам јасне правце развоја и сарадње између државе и њихових региона. Трансгранична сарадња повезује регионе у различитим државама и у савременом добу представља веома битан и значајан фактор који може да утиче на оснаживање и развој периферних области. Држава Србија се налази у специфичној геополитичкој позицији јер није чланица ЕУ а учествује у пројектима сарадње са околним државама и има велики проблем који се тиче нарушавања територијалног интегритета (АП Косово и Метохија). Осим те аутономне покрајине политички проблеми постоје и у оквиру Дејтонске Босне и Херцеговине. Подела те државе на ентитете није у потпуности решила политичку кризу и оставила је простор за будуће негативне тенденције засноване на нездовољству политичких чинилаца и покрета унутар два ентитета као и нездовољство Хрвата административном организацијом и политичким структурама у земљи. Ипак државе Балканског полуострва упућене су на међусобну сарадњу и развијање демократских капацитета држава, решавање спорова мирним путем и спречавање даљих дезинтеграционих процеса на овом простору.

ЗАКЉУЧАК

Аустроугарска монархија је била држава чије простирање је делимично било заокружено високим веначним планинама а у унутрашњости је био заступљен низијски рељеф који је био веома важан за економски развој државе. Физичкогеографске одлике су биле повољне то се пре свега огледа у умереноконтиненталној и континенталној клими, присуству великих речних токова и постојању довољно обрадивих површина за потребу пољопривреде.

Хабзбуршка монархија се 1867. године након Аустроугарске нагодбе трансформисала у Аустроугарску монархију (Двојну монархију). Након ове нагодбе главни геополитички проблеми нису били решени, Аустрија и Мађарска су имали различите стратегије и виђења даљег напретка државе. Остали народи су били лојални једном или другом центру моћи, али су били незадовољни недовољним укључивањем њихових представника у власти. Аустроугарска монархија се распала након Првог светског рата. Три главна фактора која су утицала на распад Аустроугарске су: 1. Унутрашњи политички проблеми између Аустрије и Угарске, 2. Хетерогена етничка структура становништва, 3. Аустроугарска монархија није била колонијална сила и од осталих великих сила посматрана је као сила регионалног карактера. Након распада Аустроугарске њене територије су подељене између Аустрије, Мађарске, Чехословачке, Пољске, Румуније, Италије и Краљевине СХС.

Након распада монархије геополитичка кризна подручја била су погранична продужница насељена различитим народима. То су територије које су касније подељене или биле у саставу неких других држава. Највећа кризна жаришта на простору некадашње Аустроугарске били су простори: Трансильваније, Буковине, Босне и Херцеговине, Галиције, Шлезије, Бургенланда и Тирола.

После светских ратова и територијалних промена дошло је до боље међусобне сарадње између новонасталих држава. Велики удео у економском напретку и развоју бољих билатералних односа међу државама имао је процес Европских интеграција. Државе бивше Аустроугарске су спознале велики простор за сарадњу на пољима економије, образовања, здравства, културе, туризма и заштите животне средине. Државе или њихови региони учествују у различitim пројектима трансграничне сарадње која има позитивне ефекте на пограничне делове држава, али и економију тог простора у целини. Све у свему простор некадашње Аустроугарске поседује перспективе за све облике сарадње и веће удруживавање држава око заједничких пројеката.

ЛИТЕРАТУРА

- Andrási, D. (2005). Fiume államjogi helyzetének rendezése és jelentősége a XIX. század második felében a jogforrások tükrében (old. 17-22). Budapest: Jogtörténeti Szemle.
- Barta, R., Kerepeszki, R., & Pintér, Z., Á. (2019). Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlása 1918-ban; Konfliktusok és megoldási kísérletek. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete.
- Berend, T., I. (2021). Az Európai Unió története - Integráció, populizmus, nacionalizmus. Kossuth Kiadó Zrt.
- Dr. Próbáld, F., Gábris, Gy., & Szabó, P. (2012). Európa regionális földrajza 1-2. (természet- és társadalomföldrajz) - Természettöldrajz – Társadalomföldrajz. ELTE Eötvös Kiadó.
- Душан, Б., Ф. (2018) АУСТРО-УГАРСКА И ОБЛИКОВАЊЕ АЛБАНИЈЕ (1896-1914), Докторска дисертација. Београд: УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТАТ.
- Gonda, I. (1967). A hadi és békcélok a Monarchia háborús politikájában, Századok 1967/1-6. I-II., 37. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:European_Union_main_map.svg (страницы приступлено 07.9.2023. у 22.01)
- <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=4697> (страницы приступлено 02.9.2023. у 18.19)
- https://hmw.wiki/sh/Dissolution_of_Austria-Hungary#wiki-4 (страницы приступлено 01.9.2023. у 18.32)
- <https://naukaikultura.com/da-li-ce-novi-poligon-za-destabilizaciju-rusije-bitи-velika-poljska/> (страницы приступлено 03.9.2023. у 15.14)
- https://sh.wikipedia.org/wiki/Tirol#/media/Datoteka:Euroregi%C3%B3n_Tirol-Tirol_del_Sur-Trentino.png (страницы приступлено 04.9.2023. у 20.19)
- <https://sr.wikipedia.org/wiki/Дунав-Криш-Мориш-Тиса#/media/Датотека:DKMTEuroregion.png> (страницы приступлено 11.9.2023. у 17.41)
- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/Austria1914physical.jpg> (страницы приступлено 01.9.2023. у 15.44)
- <https://vojvodinauživo.rs/oko-300-kilometara-pruga-trenutno-se-rekonstruise/> (страницы приступлено 09.9.2023. у 19.27)
- <https://www.austrianinformation.org/january-february-2009/the-burgenlandische-gemeinschaft-and-burgenlanders-in-the-us.html> (страницы приступлено 05.9.2023. у 14.14)
- <https://www.caleaeuropeana.ro/agentia-dpa-si-postul-de-televiziune-zdf-au-rectificat-stirea-care-spunea-ca-romania-a-anexat-provincia-maghiara-transilvania-dupa-presunii-din-partea-mae-si-a-ambasadei-germaniei-la/> (страницы приступлено 07.9.2023. у 15.15)
- <https://www.gradnja.rs/jedan-pojas-jedan-put-kineski-projekti-i-investicije-u-srbiji/> (страницы приступлено 09.9.2023. у 16.00)
- <https://www.mdpi.com/2304-8158/10/1/126> (страницы приступлено 04.9.2023. у 15.04)
- https://www.mei.gov.rs/upload/documents/publikacije/Brosure%20nove/22/Programi_europske_teritorijalne_saradjnje_u_RS_2021-2027.pdf (страницы приступлено 12.9.2023. у 18.03)
- https://www.researchgate.net/figure/The-19-th-century-Silesia-superimposed-on-the-present-national-border-Authors_fig1_331314062 (страницы приступлено 03.9.2023. у 17.47)
- <https://www.vijesti.me/kolumnne/440311/-> (страницы приступлено 05.9.2023. у 21.11)
- <https://www.youtube.com/watch?v=uICXA70pYHA> (страницы приступлено 02.9.2023. у 14.56)

- Képviselőházi irományok. (1887). III. Kötet, old. 77-127.
- Kiss, K., Körmendy, Zs., & Molnár L. (2000). Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió. Budapest: **Útgazdálkodási és Koordinációs Igazgatóság**. László, B. (1987). Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban, Akadémiai Kiadó.
- Nagy, M., M. (2009). Az Osztrák-Magyar Monarchia geostratégiai és katona-földrajzi kényszeri (old. 31-40), Közép-Európai Közlemények2. évf. 2-3. (4-5.) sz.
- Stepper, P. (2019). Közép-Európa és a Visegrádi Együttműködés - Történelmi és politikai nézőpontok. Antall József Tudásközpont Al.
- Vezér, Z., & Kiss, J. (1994). CEFTA - Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (Értelmezés - Gyakorlati tudnivalók - Vámlabontások ütemezése). Piliscsév: Műszaki Könyvkiadó.
- Vinczlér, Zs., Zs. (2019). Szakdolgozat, Az Osztrák-Magyar Monarchia Kialakulása. Miskolc: Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Joggörténeti Tanszék Igazságügyi Igazgatási Szak.

KREATIVNE INDUSTRIJE U DOBA DIGITALIZACIJE

Maja Vojinović¹ Ana Jevtović²

Sažetak

Kreativnost predstavlja slobodu izražavanja, prenošenja i oživljavanja ideja, slanje poruka sa ličnim pečatom. Iako je kreativnost odlika ljudi, duboko urezana u svakom pojedincu, često se čini da su neki „kreativniji“ od drugih. Kreativnost se vežba, postiže se u trenucima kada oslobodimo um od nepotrebnog razmišljanja „šta ako“, prepustimo se mašti i dopustimo da ona radi za nas. Hrabrost je odlika kreativnih ljudi, te su se pojedinci toliko uvežbali da su počeli da zarađuju na sopstvenoj kreativnosti. U radu će biti obrađene teme iz oblasti digitalizacije, kreativne revolucije, korporacije i kreativnog procesa.

Ključne reči: kreativnost, digitalizacija, kreativne industrije, korporacije.

Abstract

Creativity represents freedom of expression, transmission and revival of ideas, sending messages with a personal stamp. Although creativity is a human trait, deeply embedded in every individual, it often seems that some are more “creative” than others. Creativity is practiced, it is achieved in moments when we free our mind from unnecessary “what if” thinking, surrender to our imagination and let it work for us. Courage is a characteristic of creative people, and individuals have practiced so much that they have started to earn money from their own creativity. The paper will cover topics from the field of digitization, creative revolution, corporation and creative process.

Keywords: creativity, digitization, creative industries, corporations.

¹ Maja Vojinović, Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd, Fakultet za menadžment, Sremski Karlovci, Katedra za menadžment u medijima, e-mail: vojinovic@famns.edu.rs, (doc.dr).

² Ana Jevtović, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Departman za komunikologiju i novinarstvo, Niš, e-mail: jevtovic.ana@gmail.com, (doktorand).

UVOD

Pre samo nekoliko godina bilo je nezamislivo da neko iz udobnosti doma kreira video zapise, fotografije i sličan sadržaj i da za to bude plaćen. Danas, ne samo da je moguće raditi iz udobnosti doma, već je moguće raditi iz bilo kojeg kraja sveta, sve dok postoji stabilna internet konekcija. Svakodnevno nailazimo na ljude čiji posao je da snimaju video zapise na različite teme, da podučavaju, budu mentorii ili da se jednostavno zabavljaju i time zarađuju novac.

DIGITALIZACIJA

Digitalizacija nas je u potpunosti oslobođila okova posla koji podrazumeva osmočasovno radno vreme u kancelariji, uz po koji radni vikend. Kreativna industrija je uznapredovala do te mere, da sve što je potrebno da imamo kako bismo radili jesu koncept onoga o čemu želimo da pričamo, telefon, internet koncekcija i naravno, neizostavna kreativnost.

Svedoci smo revolucija koje su se kroz istoriju nizale, pre svega prva industrijska relovacija, pronalaskom prve parne mašine, potom druga industrijska revolucija, prelaskom na masovnu proizvodnju (pre svega oružja tokom drugog svetskog rata), zatim treća industrijska revolucija, digitalizacijom i korišćenjem računara, kao i četvrta, na čijem smo pragu, gde će u budućnosti, kroz industriju 4.0 sve biti u potpunosti digitalizovano i automatizovano.

„Internet je sačuvao mali ventil za pojedince i grupe koje ne dele poslušnost stada. Ličnost kao deo umrežene zajednice, razmenjujući poruke sa drugima može da ne reprodukuje društvo u kojem ga vladajuće elite podčinjavaju, već da aktivno menja odnose i identitete, gradeći kontrakulturu i bunt u „plemenu“ istomišljenika“ (Despotović, 2019, str. 230).

KREATIVNA REVOLUCIJA

Nažalost, jako mali broj ljudi govori o kreativnoj revoluciji koja je uzela maha i čije benefite upravo viđamo, kako u svakodnevnom poslovanju, tako i u svakodnevnom životu. U današnjem svetu, kreativnost predstavlja glavni alat u borbi protiv konkurenциje, a kako masa često, slepo prati trendove, biti drugačiji i biti kreativan zaista i nije teško.

Spajanjem razvoja kreativnih industrija i procesa digitalizacije dobijamo mnoštvo naizgled novih zanimanja kao što su edukatori, influensi, „kontent“ pisci, ali i unapređivanje nekih starih zanimanja kao što su slikari, dizajneri. Sve ove promene prati i novi trend celoživotnog učenja i razvoja, gde se ljudi sve više okreću sebi, shvataju važnost širenja znanja i vidika i

počinju da rade na sebi. Dostupnost informacija, naravno, sa sobom je donela i nešto loše, a to je upravo nedostatak kreativnosti, nedostatak pažnje, te smo sve više svedoci toga da u svetu punom izbora sve manje biramo, a želimo sve više.

Ovakve promene, pogodile su i korporativni svet. „Korporativni mediji nisu samo komercijalne institucije; oni su i politički agensi velike moći!“ (Despotović Ljubiša, 2019, str. 231).

KORPORACIJE

Korporacije se danas sve više utrkuju kako bi zazuzele vodeće mesto na tržištu, te se sve češće odlučuju za pomoć. Time je, navodimo primer, nastalo i novo zanimanje „Emplojer branding specijalista“, u originalu „Employer branding specialist“. Specijalista za „employer branding“ nije ništa drugo do kreativna osoba koja izlazi iz strogih korporativnih okvira, pristupa ciljnoj grupi na, naizgled, nesvakidašnji (u stvari samo kreativan) način i širi određenu sliku o poslodavcu. Primetili smo da se sve više pažnje poklanja estetskim vrednostima, logou kompanija, dizajnu proizvoda. Logo kao takav predstavlja simbol jedne kompanije. To je nešto što će nas ili privući ili odbiti od nekog brenda.

Naučnici, danas, više nego ikad pre izučavaju psihologiju boja, oblika, šta je to na šta ljudsko oko prvo obrati pažnju i slično, a sve u cilju pozicioniranja određenog brenda i/ili kompanije. Deluje kao da kvalitet više nije jedino što bi kupca privuklo. Danas pribegavamo različitim načinima da se kao brend svidimo potrošačima. „Jedna od osobina kreativnih industrija jeste da one pokušavaju da stvore bogatstvo iz onog što predstavlja univerzalne ljudske osobine“ (Hartley, 2007, str. 22). Odeljenja stručnjaka rade na ambalažama, marketing kampanjama, a sve u cilju predstavljanja tog estetskog momenta, u cilju privlačenja kupca. Kreativne industrije ovde igraju glavnu ulogu. Pored ljudi koji su eksperti u svojim oblastima i koji nemaju problem da se prepuste svojoj kreativnosti kako bi iznadrili neki potpuno nov način da se izade na tržište, kanali komunikacije svakako imaju posebno mesto. „S pojavom interaktivnosti, prilagođavanja pojedincu i razvoja medija od onih „samo za čitanje“ ka novim koji su „i za čitanje i za menjanje“, odnos publike i kreativnog sadržaja nepovratno je promenjen, čak i ako ranije forme i dalje opstaju“ (Hartley, 2007, str. 23).

DIGITALNI SVET

U digitalnom svetu, koji se veoma brzo menja, ali i u kome je sve dostupno na klik, mnogo je lakše oglasiti proizvod, uraditi analizu i stupiti u kontakt sa kupcima. Mediji sve češće izlaze iz okvira informativne uloge i

preuzimaju ulogu oglašivača, prezentera određene usluge ili proizvoda. Zbog ovakve, nove uloge medija, više puta su se kroz istoriju javljala nezadovoljstva. Iako i danas, nažalost i dalje postoji žuta štampa, različiti realiteti programi koji ne daju vrednost gledaocima, svakako ne možemo da osporimo činjenicu da mediji imaju veći profit od ostalih privrednih grana. „Urednici tabloidnih novina prvenstveno gledaju svoj interes, što je i logično, ali često, u sadržinskom smislu, i protivno novinarskom kodeksu sa ciljem da se postigne finansijska dobit“ (Maja, 2022). Međutim, značaj kreativnosti primenljiv je i na tradicionalna zanimanja kao što su rukovođenje ljudima, finansije i druga.

ZAKLJUČAK

Danas, više nego ikad imamo mogućnost da „dosadne“ cifre predstavimo šarenim grafikonima koji nam privlače pažnju, da izveštaje koje smo do sada satima ručno izvlačili, jednim klikom, uredimo kompjuterski, tako da budu zanimljivi i ljudima koji nisu iz iste branše. U uniformisanom svetu u kome je sve dostupno i udaljeno na jedan klik, pravo je osveženje biti kreativan. Kreativnost je ta koja nas plasira na tržište, ali na njemu i zadržava. A kako bismo bili kreativni, potrebno je neprestano raditi na sebi, proširivati znanja i vidike, upoznavati se sa novim tehnologijama, što zapravo predstavlja jedan kontinuiran proces koji, zasigurno, vodi ka uspehu.

LITERATURA

- Despotović, Lj, Jevtović, Z. (2019): *Geopolitika medija*, Kairos, Novi Sad.
Hartley, J. (2007): *Kreativne industrije*, Clio, Beograd.
Vojinović, M. (2022): *Medijski prikaz rodne (ne)ravnopravnosti kroz prizmu štampanih medija – nasilje nad ženama u partnerskom odnosu*, Umjetnost bez granica, Bar.